

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

На правах рукопису

ДУБОВ ГЕННАДІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

УДК 340.11

**СТАНОВЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ:
ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОГО ТА СУЧАСНОГО ЕТАПІВ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор

Безклубий Ігор Анатолійович

**Київ – 2013
ЗМІСТ**

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНИХ НАУК.....	11
1.1. Поняття та основні підходи до розуміння методу та методології наукового пізнання	11
1.2. Основи науки як базовий рівень аналізу методології юридичних досліджень	24
Висновки до розділу 1	40
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ	43
2.1. Методологія юридичних досліджень у період становлення радянської юридичної науки	43
2.2. Становлення методології юридичних досліджень як окремого напрямку радянської юридичної науки	56
2.3. Розвиток методології юридичних досліджень як самостійного напрямку радянської юридичної науки	69
Висновки до розділу 2	108
РОЗДІЛ 3 МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ	112
3.1. Дослідження юридичної методології у період виникнення та становлення юридичної науки незалежної України.....	112
3.2. Дослідження юридичної методології у сучасний період розвитку української юридичної науки.....	147
Висновки до розділу 3	172
ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	179

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Інтенсивність розвитку сучасного суспільного життя, рівень складності суспільних відносин в економічній, політичній та культурних сферах суттєво підвищує значення наук, покликаних дослідити на теоретичному рівні існуючі закономірності соціального буття. Ефективне виконання такої ролі гуманітарними науками можливе лише за наявності фундаментально розробленої методології. Саме тому на сьогоднішній день спостерігається посилення уваги до розробки методологічних проблем, що є характерним для більшості галузей науки. На жаль, юридична наука, у цьому відношенні, не займає передових позицій. У першу чергу це проявляється в тому, що вчені-юристи звертають замало уваги на дослідження методології, як цілісного та системного явища.

Необхідність комплексної, системної розробки методів правової науки, вказівки на недостатню інтенсивність обговорення методологічних питань серед вчених-юристів наголошується починаючи із 60-х років XX століття. Однак, це завдання вважалось не реалізованим як станом на 1980 рік, так і на початку 1990-х років. Сучасний стан методологічного доробку української юридичної науки так само характеризується вченими-юристами у зв'язку із відсутністю чіткого окреслення проблематики та концептуальної побудови методологічних досліджень.

Зважаючи на визнання сучасними науковцями кризового характеру умов, в яких на сьогодні знаходиться світова юридична думка, саме звернення до теоретичних і методологічних основ юридичної науки є перспективним шляхом у пошуках виходу із такої кризової ситуації.

Актуальність дослідження розвитку вивчення питань методології вітчизняної юридичної науки протягом радянського та сучасного етапів її розвитку полягає в тому, що, по-перше, спеціальних досліджень з цієї проблеми, на відміну від досліджень наукової спадщини дореволюційної доби, проводилось недостатньо, незважаючи на їх важливість; по-друге, наявні дослідження, не можуть бути визнані повними, оскільки вони, як правило, не торкаються динамічного аспекту розвитку питань методології юридичної

науки, зміни у розумінні їх предмету, завдань та функцій. В умовах сучасної юридичної науки, незважаючи на визнання необхідності переосмислення попередніх здобутків української науки, здійснених нею в радянський період, неможливості просування вперед поза співвідношенням сучасних ідей із положеннями методології радянської науки, спеціальні дослідження цих питань практично відсутні.

Варто особливо підкреслити, що протягом останніх ста років, вітчизняна юридична наука зазнала принаймні двох глобальних трансформацій своїх основ, ключовими в яких виступили саме методологічні питання. У зв'язку із цим видається плідним дослідити особливості цих процесів через призму досліджень методологічної проблематики, враховуючи те, що жорстке інституційне та організаційне розмежування «радянської» та «пострадянської» традиції в методології правопізнання визнається сучасними дослідниками недоцільним та, навіть, шкідливим.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в рамках теми наукових досліджень юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка №11 БФ042-01 «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (державний реєстраційний номер 0111U008337).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі сучасного бачення методології пізнання та її місця в структурі основ науки дослідити тенденції становлення та розвитку досліджень методологічної проблематики, що здійснювалися вітчизняною юридичною наукою протягом радянського та сучасного етапів її розвитку.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі задачі:

- з'ясувати сутність, зміст, особливості та роль методології та методу в системі науки;
- охарактеризувати основи науки як базовий рівень методологічних досліджень;

- дослідити зміст та особливості предмету досліджень юридичної методології, починаючи із початку становлення радянської юридичної науки та завершуючи сучасним етапом розвитку вітчизняного правознавства;
- встановити особливості становлення правової методології як самостійного напрямку юридичних досліджень;
- з'ясувати зміст та особливості трансформацій предмету методологічних досліджень протягом становлення та розвитку радянської юридичної науки та юридичної науки незалежної України;
- на підставі отриманих узагальнень та висновків встановити закономірності розвитку досліджень юридичної методології на радянському та сучасному етапах розвитку вітчизняної юридичної науки;
- виходячи із встановлених закономірностей трансформацій предмету методологічних досліджень виокремити періоди розвитку методологічних досліджень на радянському та сучасному етапі розвитку вітчизняної юридичної науки.

Об'єктом дисертаційного дослідження є наукова спадщина радянських і сучасних вітчизняних учених-юристів, їхні праці в галузі теорії, методології та філософії права, в яких відображено становлення та розвиток досліджень юридичної методології – від виникнення радянського правознавства до теперішнього часу.

Предметом дослідження є особливості становлення методології юридичних досліджень у вітчизняній юридичній науці на радянському та сучасному етапах розвитку.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система філософських, загальнонаукових і спеціальних методів, принципів та підходів.

Діалектичний підхід використовувався на всіх етапах дослідження з метою виявлення особливостей розвитку методології вітчизняної юридичної науки протягом радянського та сучасного етапів її становлення та розвитку, розкриття взаємозв'язків розвитку юридичної науки та трансформацій предмета

методологічних досліджень. Герменевтичний метод використано для дослідження та інтерпретації змісту наукових джерел, в яких сформульовано найвагоміші здобутки представників вітчизняного правознавства, що займалися розробленням методологічної проблематики (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). Застосування системного підходу, методів аналізу та синтезу дозволило розглянути розвиток дослідження проблем методології юридичної науки як окремий компонент її системи (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). Використання історичного методу обумовлено специфікою предмета дослідження, яка полягає у необхідності розкриття питань, що стосуються особливостей розвитку та основних тенденцій досліджень методологічних проблем у вітчизняній юридичній науці починаючи з виникнення радянського правознавства до теперішнього часу (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

Стан наукової розробки проблеми. Науково-теоретичною базою дослідження стали праці з філософії та методології науки, загальної теорії права, філософії права, галузевих юридичних наук.

Серед наукових опрацювань у сфері філософії та методології науки насамперед використовувалися положення досліджень, здійснених А.Я. Баскаковим, І.С. Добронравовою, В.В. Краєвським, В.П. Кохановським, Т.Г. Лешкевичем, В.І. Моїсєєвим, Л.А. Мікешиною, Є.А. Мамчуром, А.П. Огурцовим, Г.І. Рузавіним, В.С. Стьопіним, Л.Г. Червонною.

Питанням методології юридичної науки з 20-х до 60-х років ХХ століття присвячено роботи А.Н. Гульпе, Н.В. Криленко, Е.Б. Пашуканіса, М.А. Рейснера, П.І. Стучки та ін.

Протягом 1960–1970-х років методологічні питання юридичної науки розроблялися такими вченими, як: С.С. Алексєєв, А.М. Васильєв, А.І. Денісов, В.П. Казимірчук, Д.А. Керімов, П.О. Недбайло, М.Ф. Орзих, А.А. Піонтковський, І.С. Самощенко, В.М. Сирих, Л.С. Явич та ін.

Протягом 1980–1990-х років методологічним питанням присвячено дослідження С.С. Алексєєва, М.І. Байтіна, С.Б. Братуся, А.Н. Вітрука, А.Н. Гульпе, А.О. Герлоха, О.А. Гаврилова, С.Л. Зівса, М.І. Козюбри,

В.М. Кудрявцева, Р. Лукича, Г.В. Мальцева, А.А. Піонтковського, В.М. Сирих, А.В. Сурілова, І.С. Самощенко, М.С. Строговича, В.А. Туманова, А.А. Ушакова, Р.О. Халфіної, Л.С. Явича та ін.

Після здобуття Україною незалежності питання правової методології досліджувалися В.А. Бачініним, І.А. Безклубим, С.В. Бобровник, Д.О. Бочаровим, В.С. Бігуном, Ю.М. Грошевим, С.Д. Гусарєвим, К.К. Жолем, О.В. Зайчуком, А.П. Закалюком, М.І. Козюброю, М.С. Кельманом, А.А. Козловським, М.В. Костицьким, В.В. Копейчиковим, О.М. Ковальчуком, О.В. Кресіним, С.І. Максимовим, А.Д. Машковим, Б.В. Малишевим, Ю.М. Оборотовим, Н.М. Оніщенко, М.Ф. Орзіхом, Л.В. Петровою, С.П. Погребняком, П.М. Рабіновичем, В.М. Селівановим, С.С. Сливкою, О.В. Сердюком, О.Ф. Скакун, М.М. Тарасовим, В.Я. Тацієм, Ю.М. Тодикою, О.Д. Тихомировим, А.О. Фальковським, М.В. Цвіком, В.О. Чефрановим, Ю.С. Шемчученко, В.М. Шаповалом.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є однією з перших цілісних, системних праць, присвячених питанням становлення досліджень юридичної методології як окремого напрямку вітчизняного правознавства.

Також новизна полягає у розкритті закономірностей перетворень предмета методологічних досліджень, що здійснювалися протягом радянського та сучасного етапів розвитку вітчизняної юридичної науки.

Наукова новизна роботи та особистий внесок автора викладені у таких положеннях та висновках, що виносяться на захист:

уперше:

- на основі критерію співвідношення основ юридичної науки та предмета юридичної методології встановлено періоди розвитку методологічних досліджень на радянському етапі розвитку вітчизняної юридичної науки. В межах цього етапу виокремлено чотири періоди: 1) формування основ радянської юридичної науки; 2) філософсько-інструментального методологічного монізму; 3) формування

методології юридичних досліджень як самостійного напрямку правової науки; 4) розвитку методології юридичних досліджень як самостійного напрямку правової науки;

- у дослідженнях юридичної методології, провадження яких здійснюється в межах сучасного етапу розвитку юридичної науки, виокремлено три періоди: 1) формування світоглядних і ціннісних орієнтирів юридичних досліджень; 2) становлення досліджень юридичної методології на засадах філософсько-світоглядного плюралізму; 3) становлення комплексного теоретичного осмислення проблем методології юридичних досліджень на базі сучасних пізнавальних метатеорій;
- встановлено закономірність розвитку досліджень юридичної методології, яка полягає у поступовому звуженні їх предмета від ранніх до пізніх періодів як радянського, так і сучасного етапів розвитку вітчизняної юридичної науки;
- з'ясовано, що розширення предмета методологічних досліджень і введення до нього майже всіх аспектів основ юридичної науки характерно періодам системної трансформації юридичної науки, пов'язаного із запровадженням нових ціннісних орієнтирів і філософських основ. Звуження предмета методологічних досліджень притаманно фазам стабільного розвитку юридичного знання;

удосконалено:

- розуміння поняття методологічного підходу в юридичних дослідженнях, побудованих на засадах принципів філософсько-методологічного плюралізму та додатковості як особливої форми синтезу окремих компонентів основ юридичної науки;
- обґрунтування основ науки (спеціально-наукової картини світу, ідеалів і норм дослідження, філософських основ науки) як базового рівня

методологічного аналізу на сучасному етапі розвитку юридичних досліджень;

дістали подальшого розвитку:

- розуміння причин багатозначності поняття «методологія», що має місце на сучасному етапі розвитку юридичної науки. Такими причинами визнано: трансформаційні перетворення основ юридичної науки, плюралістичність її філософсько-світоглядних основ та окремих засобів пізнання державно-правової дійсності;
- позиція, згідно з якою розвиток методологічних досліджень на сучасному етапі розвитку вітчизняного правознавства відбувається передусім шляхом конструювання нових методологічних підходів і вдосконалення існуючих, розроблення питань їх взаємодії.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в подальших наукових опрацюваннях проблем методології пізнання юридичних явищ. Висновки та пропозиції дисертації також може бути враховано в навчальному процесі під час підготовки відповідних навчальних посібників, текстів лекцій і методичних розроблень з курсів теорії держави і права, проблем теорії та філософії права, методології та організації юридичних досліджень, історії політичних і правових учень.

Апробація та впровадження результатів дослідження.

Результати дослідження оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференціях, зокрема, таких як: Міжнародна науково-практична конференція «Особливості розвитку публічного і приватного права в Україні» (м.Харків, 29-30 вересня 2011 року); Міжнародної науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених» (м.Київ, 23 квітня 2010 року); Міжнародна науково-практична конференція «Верховенство права, права і свободи людини і громадянина», присвячена Міжнародному дню прав людини (м.Київ, 22 грудня 2010 року); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання та проблеми правового регулювання

суспільних відносин» (м.Дніпропетровськ, 30 квітня 2013 року); Міжнародна науково-практична конференція Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м.Одеса, 10-11 травня 2013 р.)

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, викладено в 10-ти наукових публікаціях, з яких – 5 статей у фахових виданнях з юридичних наук, 1 стаття в іноземному фаховому виданні та 4 тез доповідей.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНИХ НАУК

1.1. Поняття та основні підходи до розуміння методу та методології наукового пізнання.

Не виникає сумнівів відносно того, що метод є невід’ємним, базовим поняттям для будь-якої науки, незалежно від досліджуваного нею об’єкту. Як

зазначав відомий філософ П.Фейєрабенд, на питання що таке наука існує не одна, а безліч відповідей. Однак, майже кожна із них спирається на припущення про те, що існує особливий науковий метод [379, с. 127].

Наведена позиція є закономірною та заслуговує на увагу внаслідок того, що найбільш вагомими ознаками науки є спрямованість на отримання предметного та об'єктивного знання про світ та на зростання цього знання [338, с. 241-242]. За такого розуміння цілей та призначення науки поняття методу є ключовим, адже саме опосередковуючись ним у своєму зверненні до дійсності наука отримує та примножує знання відносно досліджуваних нею об'єктів, реалізуючи тим самим свою основну функцію.

Неможливість існування науки поза опосередкуванням процесу пізнання науковими методами обумовлюється насамперед її інтерсуб'єктивним характером та пов'язаною із ним потребою учасників наукової діяльності у загальноприйнятих еталонах, необхідних для співвіднесення отриманих результатів. Саме з точки зору системи критеріїв науковості (раціональності), якими керується наукове співтовариство, вчені постійно здійснюють оцінку нового знання, визначаючи чи здатне воно увійти до складу науки.

Метод у цьому контексті є своєрідним засобом легітимації наукової діяльності та отриманого за її наслідками знання, критерієм визнання його істинності. Адже пізнавальна діяльність, в якій наукові методи не використовуються або використовуються із порушенням прийнятих науковим співтовариством правил та процедур науковою не визнається, а знання отримане інакше аніж через застосування наукових методів із великою імовірністю не буде «імplementовано» до системи науки та не зможе здійснити вирішального впливу на її існування та розвиток.

Виходячи із наведеного, будь-яка наука не може існувати інакше аніж у зв'язку із засобами пізнання та певними раціональними правилами їх використання. Такі правила науки не завжди формуються явно, що породжує сумніви у їх усвідомленому, а не інтуїтивному застосуванні. Однак оскільки наука самим своїм існуванням зобов'язана застосуванню цих правил їх

раціональність не піддається сумніву, хоча іноді й називається [379, с. 127] «розпливчатою».

Незважаючи на ключову роль, що відводиться поняттю методу наукового пізнання, на сучасному етапі розвитку науки формулювання його чіткого та однозначного визначення визнається проблемою, яка не є остаточно вирішеною [156, с. 9]. Враховуючи це, видається доцільним застерегти та привести обґрунтування значення цього поняття, в якому воно буде вживатися в межах нашого дослідження.

Родове до наукового методу поняття «метод» погодить від давньогрецького слова μέθοδος, що буквально перекладається як шлях за чим-небудь (лат. *methōdus* - спосіб пізнання) [17, с. 15] та зазвичай визначається філософами як засіб, прийом, операція із практичного та теоретичного освоєння дійсності [381, с. 364], спосіб діяльності, спрямований на досягнення певної практичної або теоретичної цілі [312, с. 4]; правило, що керує діяльністю [379, с. 127]; прийом і принцип, що регулює практичну та пізнавальну діяльність людей [17, с. 17]; система операцій прийомів та процедур [55, с. 13].

Поняття методу вказує на суб'єктивний зв'язок дослідника із дійсністю, шлях, який він має пройти, щоб її освоїти, пізнати, перетворити в ході своєї практичної або інтелектуальної діяльності. Така діяльність може мати різні цілі та здійснюватися як спонтанно, так і свідомо, систематично, враховуючи перевірені практикою форми своєї організації.

Проаналізувавши сучасну наукознавчу літературу, можна дійти висновку, що зазвичай метод наукового пізнання (науковий метод) визначається в інструментальному та нормативному аспектах або ж у їх поєднанні. В інструментальному аспекті під науковим методом розуміють прийом, спосіб, засіб пізнання, який забезпечує отримання нових знань, нових фактів, відкриття нових законів і категорій, формулювання нових принципів і постулатів, вдосконалення наукової теорії і вироблення обґрунтованих практичних рекомендацій [403, с. 6]. В нормативному - як систему регулятивних принципів і прийомів, за допомогою яких досягається об'єктивне пізнання дійсності [337,

с. 13]. Синтез наведених підходів здійснюється, як правило, шляхом їх механічного об'єднання.

Як видно із викладених вище варіантів визначення поняття методу найбільш близькими до нього в генетичному відношенні є такі поняття як спосіб, засіб, прийом, методика, правило, принцип. Генетична близькість наведених понять є настільки глибокою, що такі із них як метод, спосіб, засіб, прийом зазвичай вживаються як синонімів та у словниках або наукових роботах визначаються один через одне. Так, наприклад, прийом іноді визначається як спосіб поєднання засобів [207, с. 144], засіб як прийом, спосіб дії для досягнення чого-небудь [376, с. 700], спосіб як порядок дій, метод [376, с. 700], а метод, в свою чергу, одночасно вживається у значеннях засобу, дії, пов'язаної із використанням засобу або способу самої дії [186, с. 30].

Намагаючись виправити цей недолік та прагнучи до більш суворої визначеності деякі дослідники методології [207, с. 141-146] наголошують на необхідності проведення розмежування понять методу, способу, засобу та методики, що, на наш погляд, є вірним та необхідним для уточнення розуміння поняття методу.

Так, на нашу думку, слушним є таке розуміння означених понять.

Засіб – це інструментарій, за допомогою якого здійснюється пізнання чи практична дія, тобто матеріальні чи нематеріальні об'єкти чи явища, що дають можливість реалізувати прийом.

Спосіб - це послідовність здійснення діяльності, її процедура, процес реалізації певного прийому, методу, методики.

Прийом – окремий, відносно нескладний спосіб діяльності, поєднання засобів, що відбувається в ході її здійснення.

Методика – сукупність методів в їх конкретній співвідносності для вирішення тієї або іншої проблеми.

Виходячи із наведеного, можна підтвердити висловлену вище тезу, згідно до якої поняття методу об'єднує в собі з одного боку інструментальний аспект, тобто вказівку на те чим саме здійснюється вплив на об'єкт, опосередковано

включаючи до свого змісту поняття засобу; а з іншого - нормативний аспект, визначаючи через поняття прийому та способу пізнання того, яким чином має здійснюватися опосередкований відповідними інструментами вплив на об'єкт.

Метод може мати пізнавальну або практичну цілі свого застосування, виходячи із чого методи прийнято поділяти на методи пізнавальної та практичної діяльності. До першого із цих типів слід віднести наукові методи.

Як зазначав відомий філософ К.Поппер науковий метод є частковим випадком універсального методу, яким в інтерпретації цього дослідника виступає «метод спроб та помилок» [279, с. 119]. Відповідно, для наукового методу характерні так само як і для всіх інших методів інструментальний та нормативний аспекти із особливостями, зумовленими його спрямованістю на отримання предметного та об'єктивного знання про світ та на зростання цього знання, тобто специфікою наукового пізнання.

На нашу думку, враховуючи викладене, є цілком прийнятним визначення поняття методу наукового пізнання як спеціально обґрунтованого прийому застосування засобів наукового пізнання, що здійснюється у процесі реалізації пізнавальної процедури, із метою отримання нових знань.

Поряд із поняттям методу в сучасній науковій літературі широкого застосування набуло поняття методології. В різні історичні періоди розвитку цивілізації мали місце різні основні типи форм організації діяльності, які в сучасній літературі отримали назву організаційної культури [236, с. 25]. Що ж до розвитку науки, невід'ємним атрибутом якої, як було зазначено вище, є метод, то разом із виникненням систематичного наукового пізнання в межах філософії науки формується методологія науки.

Звичайно, на проблеми методу і методології наукового дослідження філософи звертали увагу ще починаючи із Античності. Однак, навіть із формуванням експериментального природознавства, яке здійснило надзвичайно потужний вплив на ідеали тогочасної науки, а отже і на розуміння проблематики пізнання, дослідження методологічних питань продовжували здійснюватися в межах широкої філософської проблематики, зосереджуючись

передусім на уявленнях про філософські основи науково-пізнавальної діяльності.

Лише починаючи із другої половини XIX століття, проходить різка диференціація та виділення із філософії різноманітних наукових дисциплін, покликаних досліджувати ті або інші сторони процесу наукового пізнання. Дещо пізніше формуються і такі самостійні сфери наукового знання, як психологія та соціологія науки [17, с. 11], а вже у другій половині XX століття методологія науки виокремлюється із проблемного поля філософії та отримує самостійний статус [176, с. 21]. Предметом методології науки при цьому в першому наближенні визначається вивчення логічної закономірності формування та розгортання наукового знання [337, с. 4].

Формування методології науки як окремого напрямку досліджень було пов'язано із тим, що в методологічних дослідженнях, що проводилися до цього часу, переважав так званий «стандартний підхід». Відповідно до нього в якості вихідної одиниці методологічного аналізу обиралась теорія та її взаємозв'язок із досвідом [338, с. 208]. Однак, пізніше виявилось, що процеси функціонування, розвитку та трансформації теорій не можуть бути належним чином описані, якщо не враховувати їх взаємодії. Також було з'ясовано, що наукове дослідження складним чином пов'язано із розвитком теорії і його не можна здійснити, не враховуючи попереднього впливу теоретичних знань на формування науки. У зв'язку із цим як одиниця методологічного аналізу вже не могла бути взята окрема теорія та її емпіричний базис. Такою одиницею виступила наукова дисципліна як складна взаємодія знань емпіричного та теоретичного рівня, пов'язана в своєму розвитку із рештою наукових дисциплін.

Іншими словами, до певного часу наукові методи сприймалися наукою лише як інструментів, що були покликані «препарувати» факти дійсності для цілей та потреб окремих теорій. Визнання ж усього теоретичного знання, всієї науки складноорганізованим, системним явищем, компоненти якого перебувають у відносинах функціональних та структурних залежностей,

обумовило необхідність якісних перетворень для вивчення пізнавального інструментарію як єдиного цілісного системного утворення у єдності всіх його внутрішніх та зовнішніх залежностей і впливів.

В.П. Кохановський із цього приводу пише, що методологія як загальна теорія методу формувалася саме у зв'язку із необхідністю узагальнення, систематизації та розробки тих методів, засобів і прийомів, котрі були віднайдені в філософії, науці та інших формах діяльності людей [154, с. 170].

Варто звернути увагу на те, що навколо питань про предмет методології науки як самостійної наукової дисципліни, як до речі і інших дисциплін, які відносно нещодавно виокремилися із проблемного поля філософії [17, с. 11], до теперішнього часу точаться жваві дискусії. Типовим із ключових дискусійних питань є питання співвідношення методології та гносеології.

Так, на думку Г.І. Рузавіна, методологія наукового пізнання складає самостійну частину філософії науки поряд із гносеологією (епістемологією), що аналізує структуру та зростання наукового знання, і онтологією, що розглядає реальні основи знання та наукову картину світу [312, с. 3]. Предметом методології, із цієї точки зору, є вивчення тих методів, засобів і прийомів, за допомогою яких набувається та обґрунтовується нове у науці знання, її результат.

Згідно із іншим підходом, представником якого є В.П. Кохановський, методологія на відміну від гносеології обмежується дослідженням форм і методів пізнання, не включаючи при цьому проблеми природи пізнання, відношення знання та реальності, суб'єкта і об'єкта пізнання, критерії його істинності і т.д. [154, с. 171]. У той же час, із цієї точки зору, методологія не обмежується вивченням методів пізнання, досліджуючи методи всіх інших форм людської діяльності. Тобто, із наведених позицій констатується часткове співпадіння предметного поля методології та гносеології.

Досить розповсюдженою у науковій літературі є точка зору, відповідно до якої методологію справедливніше за все вважати спеціальним розділом гносеології. Так, наприклад, К.К. Жоль вказує, що сучасна гносеологія як

загальна теорія наукового пізнання складається із трьох головних компонентів – онтології, аксіології і методології наукового пізнання. Всі ці компоненти тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного і тільки із відомими застереженнями можуть розглядатися як відносно самостійні автономні частини гносеології [89, с. 86-87]. В цілому аналогічну позицію займає також А.Я. Баскаков, стверджуючи, що гносеологія ставить своєю ціллю вивчення загальних закономірностей процесу пізнання, його ступенів і форм, а методологія, як правило, зосереджує свої зусилля на дослідження засобів та методів пізнання [17, с. 15].

Вирішення цього питання суттєво ускладнюється тим, що, за визнанням багатьох сучасних філософів, на сучасному етапі розвитку науки спостерігається постійне розширення поля методологічної проблематики за рахунок положень, що безпосередньо не відносяться до інструментальної сторони пізнавальної діяльності, зокрема, аналізу основ науки [338, с. 186], форм, структур наукового знання [218, с. 226] тощо. В такій ситуації, жорстка демаркація предмету методології видається неможливою, а визнання методології автономним утворенням в межах філософії науки досить умовним.

Розв'язання цієї проблеми здійснюється деякими дослідниками за рахунок вказівки на методологію науки як наукову дисципліну [312, с. 7], тобто особливу форму систематизації та інституалізації знання [250, с. 244-245], що в перній мірі нівелює необхідність визначення чіткого місця методології в структурі філософії науки, проте ще більш посилює невизначеність її предметного поля.

Необхідно також застерегти, що поряд із поняттям «методологія науки» досить часто вживається поняття методології наукового дослідження. Ці поняття зазвичай вважають синонімами, виходячи із позиції, згідно із якою окремі наукові дослідження є частиною наукової діяльності, а отже і науки в цілому. Відповідно, за змістом поняття методології науки та методології наукового дослідження тотожні, хоча останнє більш коректно використовувати для характеристики окремих досліджень, але не науки в цілому.

У той же час досить обґрунтованою видається інша позиція, згідно до якої звертається увага на необхідність розрізняти статичний та динамічний аспекти аналізу поняття методології [312, с. 8]. Оскільки динамічний аспект розгляду пов'язаний із аналізом проблеми генези, походження та розвитку наукового знання, то статичний – із вивченням та аналізом результатів отриманого знання, його форм та структур. Відповідно до цього, якщо у першому випадку говорять про методологію наукового дослідження орієнтовану на пошук нового знання, то в другому – про методологію існуючого знання як результату попереднього дослідження.

Дискусії щодо статусу, місця методології в системі філософії науки, визначення її предмету на сьогодні обумовили ситуацію за якої поняття «методологія» не має свого однозначного визначення та розуміння серед науковців, в тому числі й особливо серед представників юридичної науки, деякі представники якої [114, с. 9] констатують його розмитість та суперечливість.

Розглянемо основні підходи до розуміння поняття методології, наявні у сучасній наукознавчій та юридичній літературі.

Загальновідомим є те, що похідне від *logos* (гр. λόγος) слово «логія» (гр. λογία) зазвичай є другою частиною складних слів-термінів, що позначають науки або наукові дисципліни та, як правило, перекладається як «знання», «наука», «вчення». Перша частина таких складних слів вказує на об'єкт, тобто певну частину дійсності, друга – вказує на те, що поняття позначає явище, спрямоване на пізнання такого об'єкту.

Слід погодитися із В.М. Сирих, який зазначає, що «логос» не може бути чимось іншим ніж вченням, думкою, поняттям [349, с. 361]. Методологія із цих позицій в точному значенні цього слова представляє собою вчення про методи, особливу науку (наукову дисципліну), що ставить перед собою завдання розробку та вдосконалення системи прийомів, способів наукового пізнання.

Згідно до інших найбільш розповсюджених визначень, що даються в ключі аналогічного підходу, методологія – це вчення про метод наукового пізнання та перетворення світу [159, с. 7], вчення про організацію діяльності

[236, с. 30], наука про структуру, логічну організацію, засоби і методи діяльності взагалі [165, с. 59].

Предметом методології при цьому називається вивчення тих методів, засобів та прийомів, за допомогою яких набувається та обґрунтовується нове знання в науці. Крім цього, на думку представників такого підходу, методологія аналізує методи аналізу наукового знання, його структуру, місце і роль в ній різних форм пізнання та методи побудови різних систем наукового знання [312, с. 7], форми, структуру та функції наукового знання [218, с. 226].

Тобто, згідно із таким підходом поняття методології визначається через видове поняття «вчення» («наука», «знання»), що дозволяє деяким науковцям іменувати його «філософським» [65, с. 21-22], хоча, на нашу думку, більш вірною було його найменування як «пізнавальний» або, як пропонують інші дослідники [207, с. 154], «гносеологічний».

Наведений підхід є основним для наукознавчої літератури.

Згідно із іншим широко розповсюдженого в науковій літературі підходом, під методологією прийнято вважати систему принципів та способів побудови практичної та теоретичної діяльності, а також вчення про таку систему [159, с. 6].

Як можна побачити, різниця у наведених вище дефініціях полягає в тому, що згідно до останньої із них до змісту поняття методології слід включати не тільки вчення про науковий метод, але й саму систему такого методу, тобто всю сукупність пізнавальних «інструментів» та нормативів їх застосування, тим самим звертаючи увагу на онтологічний аспект поняття методології. Такому підходу можна присвоїти умовну назву «інструментально-пізнавального» або онтогносеологічного.

За цього визначення поняття методології порушується традиція у визначенні понять, які етимологічно походять від слова «logos», що вказує на його виключну «пізнавальну спрямованість». У випадку розглядуваного підходу до змісту поняття методології включається не тільки і не стільки «пізнавальна» складова, але й предметна область, на яку таке пізнання має

спрямовуватися. При цьому така предметна область, що у випадку методології представлена інструментами (засобами, прийомами тощо) пізнання та похідними від них явищами, фактично має статус самостійного компоненту змісту поняття, незважаючи на її одночасне існування як об'єкту пізнання «пізнавального» компонента.

Таке визначення поняття методології є досить розповсюдженим в юридичній літературі і значно меншою мірою характерне для робіт наукознавчого спрямування. Пропоноване цим підходом розуміння поняття методології викликає сумніви щодо своєї обґрунтованості в суто термінологічному аспекті, оскільки по суті механічно об'єднує у змісті поняття явища різної природи, створюючи ситуацію за якої нібито самостійний компонент змісту поняття по суті включається до складу змісту іншого такого ж самостійного компоненту. Окрім цього, як зазначалося вище, певну сукупність пізнавальних інструментів, покликаних до вирішення визначених цілей слід називати спеціальним поняттям – науковою методикою.

Як видається, такий спосіб формулювання змісту поняття методології має виключно історичну природу, пов'язану із відносно нещодавнім виникненням вчення про методи як самостійної цілісної наукової дисципліни (розуміння методології в пізнавальному, гносеологічному аспектах) та його наступне механічне об'єднання із поняттям методології, що існувало до цього часу у значенні схожим до значення поняття «наукового інструментарію» (онтологічний підхід).

У той же час, наведені критичні зауваження слід сприймати лише у контексті вірності формулювання визначення поняття, в якому, як видається, система принципів, способів, методів, засобів пізнання має сприйматися саме як об'єкт дослідження методології, а не самостійний компонент змісту.

Слід погодитися із відомим вченим-юристом Р.Лукичем, який зазначав, що методологія є наука про методи, і саме таке визначення цього поняття є первинним та дійсним [186, с. 24-25]. Окрему увагу в цьому контексті заслуговує позиція науковців [207, с. 154], які пропонують не протиставляти

«пізнавальний» (гносеологічний) та «інструментальний» (онтологічний) підходи до розуміння поняття методології, оскільки саме їх синтез дає можливість об'єднати два ракурси прояву одного й того ж явища.

Намагаючись вирішити цю проблему відомий вчений-юрист В.М. Сирих, запропонував визначати метод науки як родового поняття, застосованого для позначення системи загальних, спеціальних та приватних методів пізнання, що використовуються у всіх чи ряді наук [350, с. 9], а під поняттям методології розуміти саме вчення та таким чином відмежувати поняття, що позначає безпосередньо пізнавальні засоби (методи) від питання вчення про них.

Незважаючи на те, що наведені вище підходи є найбільш розповсюдженим у науковій літературі, варіанти визначення поняття методології не обмежуються «пізнавальним», «інструментальним» підходами або їх поєднанням.

Неможливість однозначного з'ясування місця вчення про методу або самого методу науки в системі всього наукового знання, що було проілюстровано вище, призводить до значної плутанини із визначенням поняття методології, яке досить часто фактично ототожнюється із загальнотеоретичними проблемами будь-якої науки, філософією, діалектикою, історичним матеріалізмом, науковим світоглядом тощо. Тобто, варто констатувати надання поняттю «методологія» надзвичайно широкого діапазону змістів – від сукупності методів пізнання аж до філософії чи науки в цілому.

Багата палітра визначень поняття «методологія» притаманна й сучасній юридичній науці, представники якої характеризують його як одне з найскладніших, багато-альтернативних і остаточно незрозумілих [334, с. 62]. Наведемо деякі із визначень методології, які пропонуються сучасними вченими-юристами.

На думку О.Ф. Скакун, методологія теорії держави і права – є системою загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів пізнання права і держави, реалізованих на основі знань про закономірності їхнього застосування

за допомогою сукупності юридичних понять і категорій, а також вчення про теоретичні основи їхнього пізнавального використання [332, с. 8].

Таке визначення в межах наведеної вище типології може бути віднесено до «пізнавально-інструментального», оскільки характеризує методологію теорії держави і права одночасно як систему пізнавальних засобів та вчення про них. У той же час, О.Ф. Скакун вказує на понятійно-категоріальний апарат науки та норми використання пізнавальних засобів, як невід'ємну частину методології юридичних досліджень. Такий підхід до розуміння методології юридичної науки є традиційним для сучасної учбової літератури з курсу теорії держави і права.

Дещо інший підхід використовується багатьма філософами права. Так, з позицій С.С. Сливки, під методологією слід розуміти набуті установки, сформовані погляди, певну точку зору і взагалі світогляд, який можна реалізувати за допомогою певних методів, підходів та засобів [334, с. 62-63]. Згідно до цієї позиції методологія визначається як інтегроване поняття певних установок, методів, методик.

Як можна побачити, зазначений підхід до визначення поняття методології у використовуваній нами типології на перший погляд, за рахунок наявності вказівки на пізнавальні засоби, можна віднести до «інструментального». Однак, використання автором наведеної дефініції поняття світогляду, як родового, свідчить про те, що методологія розуміється не як сукупність пізнавальних інструментів та правил їх використання, а становить собою підстави та передумови їх формування і реалізації. Відповідно, такий підхід знаходиться поза межами найбільш поширених у наукознавстві.

Визначення поняття методології, яке ще більш орієнтоване не на окремі пізнавальні засоби, а на структури, що виконують функцію їх передумов, сформульоване внаслідок проведеної Академією правових наук України наукової конференції. Згідно до такого визначення, методологією юридичної науки (правовою методологією) є сукупність світоглядних,

загальнотеоретичних вихідних положень, котрими користується правова наука при вивченні та аналізі різних сторін юридичної реальності [284, с. 149].

Враховуючи відсутність загальноприйнятого розуміння поняття методології науки, протиріччя у його тлумаченнях, які до теперішнього часу наявні у філософській та наукознавчій літературі, в окремих науках, зокрема юридичних, поняття методології подекуди взагалі стало застосовуватись до будь-якої думки, в якій міститься елемент конструктивності, рекомендованості, практичності і т.д. [64, с. 3], стаючи по суті своєрідним замісником поняттям обґрунтованості, раціональності, науковості пізнання тощо.

У зв'язку із незавершеністю дискусій із цього приводу досить часто вченими констатується неможливість його визначення із урахуванням всіх наявних способів та підходів до його розуміння.

До остаточного вирішення цієї проблеми пропонується використовувати максимально широкі за змістом визначення поняття методології науки, із їх наступними уточненнями, виходячи із цілей та завдань конкретних досліджень. Так, наприклад, відомий російський вчений-юрист М. Тарасов із таких позицій вважає допустимим охарактеризувати методологію науки як здійснювані на різних рівнях (філософський, загальнонауковий, конкретних наук, методики та техніки) дослідження загальних засад, шляхів, закономірностей наукового пізнання, його принципів, методів, спрямованих на розроблення положень, що дозволяють обирати засоби та будувати процедури ефективного вирішення проблем та завдань, що виникають в процесі науково-дослідницької діяльності [357, с. 73]. На нашу думку, така ситуація має місце саме внаслідок постановки питання про необхідність вивчення наукових методів як складноорганізованої системи, що знаходиться у взаємодії із усіма іншими компонентами теоретичного знання, значного розширення предметного поля методологічної проблематики, що, як зазначалося вище, має місце на сучасному етапі розвитку наукознавства.

Саме тому, за визнанням дослідників методології юридичної науки, базовим рівнем її аналізу на сучасному етапі визнаються не окремі пізнавальні

засоби чи методи, а «основи науки» [102, с. 155], виявлення та аналіз яких передбачає аналіз наукових знань як цілісної системи, що перебуває у стані розвитку. Враховуючи це, саме визначеність із особливостями наведеного базового рівня методології юридичних досліджень надасть можливість в повній мірі реалізувати визначені дисертантом завдання.

1.2. Основи науки як базовий рівень аналізу методології юридичних досліджень.

Як зазначалося у попередньому розділі нашого дослідження, поняття наукового методу є фактично одним із головних системоутворюючих компонентів для системи наукового знання, а отже, маючи такий виключний статус не може не «притягувати» до себе надзвичайно широкі смисли. Ситуація, як ми встановили, ускладнюється ще більше, коли мова заходить не про окремий метод науки, а про таке надзвичайно складне та системне явище як методологія науки, розглядуване у контексті цілісності вищого рівня – науки в цілому.

На сьогоdnішньому етапі розвитку науки загальноприйнятим є її віднесення до складних систем, що розвивається, та які в своєму розвитку породжують нові відносно автономні підсистеми та нові інтегративні зв'язки [336, с. 7]. Маючи статус важливого компонента такої надзвичайно складної цілісності як наука, предметне поле методології, внаслідок своєї тісної взаємопов'язаності із її іншими компонентами, починає наділятися їх якостями, що в граничних випадках призводить до її ототожнення із усією системою теоретичного знання загалом. Саме тому, на нашу думку, поняття методу та методології нерідко ототожнюється із наукою в цілому.

В такій ситуації дослідження методологічної проблематики на сучасному етапі розвитку науки не може здійснюватися лише у контексті окремих пізнавальних інструментів та норм їх реалізації, поза визначенням ролі структур, які відіграють функцію їх передумов. Реалізація саме такого підходу є важливою і для дослідження методології правознавства, оскільки дозволить

екстраполювати визначену модель на рівень юридичної науки. У цьому контексті слід погодилися із А.А. Козловським, який визнає обґрунтованим лише підхід до аналізу права як складового елементу загального процесу соціального пізнання, в якому істотну роль відіграють світоглядні, соціально-історичні, політичні, логічні та інші чинники під загального процесу, що було здійснено в межах цих досліджень [122, с. 5]. Таким чином, пізнання права, його ефективність ставиться у безпосередню залежність від загальних засад юридичної науки, її основ.

Як вже зазначалося, на теперішній час базовим рівнем методологічного аналізу визнаються основи науки, які і являють собою згадані передумовні методологічні структури, базис процесу наукового пізнання. Такий підхід до методологічного аналізу у наукознавстві сформувався відносно нещодавно, а тому видається доцільним детальний виклад його основних положень.

Починаючи із другої половини ХХ століття провідними філософами науки, з-поміж яких вагому роль відігравали київські науковці-методологи, розвивалися дослідження, присвячені аналізу взаємодії пізнавальних та інституційних ідеалів та норм [338, с. 242]. Особливою темою, яка отримала широке визнання, та безпосередньо стосувалася питань наукової методології стало дослідження соціокультурних передумов та детермінацій норм та ідеалів науки [200, с. 158-231].

Розгляд наукових знань як складноорганізованої системи у контексті дослідження пізнавальних засобів та процедур їх застосування поставило проблему системоутворюючих чинників, які обумовлюють її цілісність, тобто проблему основ науки.

В результаті проведених досліджень, покликаних дослідити внутрішні закономірності та побудову системи науки, відомим філософом науки В.С. Стьопіним було встановлено як трьох найважливіших компонентів основ науки: 1) наукову картину світу; 2) ідеали та норми наукового пізнання; 3) філософські основи науки [338, с. 244].

На думку відомого дослідника правової методології В.М. Сирих, ці положення цілком застосовні до юридичної науки [349, с. 28-33]. Аналогічну позицію із цього приводу займає український вчений-юрист М.С. Кельман [102, с. 155].

Близьким до поняття основ науки та більш поширеним в межах правознавства є поняття парадигми, яке зазвичай розглядається як фундаментальна теорія у сукупності зі своєю методологією, картиною світу, системою цінностей і норм [222, с. 207]. У той же час термін «парадигма» вжитий стосовно комплексу юридичних дисциплін є в значній мірі умовним, більше того, багато в чому не узгодженим із вихідними рисами парадигми, як вони були намічені Т.Куном [365, с. 75]. Також слід врахувати неоднозначність використання цього терміну в юридичній літературі, позначення ним різних явищ, зокрема, типів праворозуміння [184, с. 10].

Надамо стислу характеристику окремим компонентам основ науки, їх взаємозв'язків, у контексті питання про методи наукового пізнання.

Не викликає сумнівів позиція, згідно до якої вироблення методів завжди представляє складний процес, котрий цілеспрямовується та регулюється попередніми уявленнями про досліджуваний об'єкт [337, с. 17-18]. Саме такі уявлення, що переосмислюючись в правила і прийоми пізнання, стають об'єктивною підставою методу. Застосовування методу, в свою чергу, дозволяє уточнити чи доповнити ці уявлення, тобто здобути нове знання. Саме попередні уявлення науки про досліджувану дійсність і становлять в найбільш загальному вигляді наукову картину світу, що являє собою один із компонентів основ науки.

Як пише А. Садохін, по своїй сутності наукова картина світу – це особлива форма систематизації знання, якісне узагальнення та світоглядний синтез наукових теорій, що включає в себе в якості складових загальнонаукову картину світу та картини світу окремих наук, які, в свою чергу, включають в себе відповідні чисельні концепції – певні способи розуміння та тлумачення

різноманітних предметів, явищ, процесів об'єктивного світу, що вивчаються окремими науками [313, с. 17].

Наукова картина світу є своєрідним пізнавальним образом, який спрощує та схематизує дійсність, виокремлює із незліченно різноманітного реального світу уявлення про всі суттєві зв'язки, пізнання яких складає основну ціль науки на її певному етапі розвитку, фіксуючи їх у вигляді системи наукових принципів.

На думку В.С. Стюпіна, наукова картина світу виступає особливою системостворюючою ланкою в багатоманітні теоретичних та емпіричних знань, які утворюють ту або іншу дисципліну (галузь науки) [338, с. 226]. Саме зв'язки картини світу зі всіма типами таких знань дозволяють розглядати її як особливу форму їх систематизації.

Як можна побачити із наведеного, поняття наукової картини світу, як компонента основ науки, є надзвичайно широким та по суті включає в себе практично все осмислення світу, який оточує дослідника. Саме в науковій картині світу систематизуються знання. Відбувається це шляхом об'єднання результатів досліджень конкретних наук із знанням світоглядного характеру, внаслідок чого створюється цілісне узагальнення практичного та пізнавального досвіду людства.

За цієї обставини наукова картина світу часто ототожнюється із поняттям світогляду [389, с. 38-43]. Така позиція знайшла підтримку у багатьох філософів науки [338, с. 190], за умови включення до змісту цих понять системи цінностей, що визначає характер світовідчуття, певну оцінку людиною тих або інших подій та явищ і відповідно активне відношення людини до цих подій, що є необхідним виходячи із сучасних ідеалів наукової раціональності.

В залежності від рівня систематизації знань філософами науки прийнято виділяти поняття загальнонаукової, природньонаукової, соціальної та, зрештою, локальної (спеціальної) картини світу [338, с. 197], при цьому останнє поняття характеризує рівень окремої науки.

Таким чином, наукова картина світу направляє діяльність дослідника, об'єктивуючись в системі фундаментальних наукових принципів, категорій та понять, системі ціннісних установок, фіксуючи в науковому світогляді знання про побудову світу. У випадку конкретних наук, в спеціальній картині світу систематизується знання про об'єкт її дослідження.

На основі цілісного бачення дійсності, або його частини, яке вчений приймає разом із прийняттям наукової картини світу, відбувається своєрідне засвоєння онтологічних засад та методологічних норм, відповідно до яких відбувається процес пізнання.

Отже, з одного боку наукова картина світу детермінує науковий метод, надаючи йому фундаментальні ціннісні та світоглядні установки, що виконують роль передумови його використання, а з іншого самі норми наукового пізнання безпосередньо впливають на становлення та розвиток спеціальних картин світу різних наук, розвиваючи уявлення про окремі об'єкти та дійсність в цілому.

Аналогічні позиції бачення структури картини світу, її взаємозв'язків із іншими компонентами основ науки висловлюються й вченими-юристами. Спеціально-науковою картиною світу (або специфічним типом наукової парадигми [184, с. 10]) для юридичних наук при цьому є певний тип праворозуміння.

Зазвичай тип праворозуміння визначається вченими-юристами, як певна узагальнена ідеологізована модель правового феномену, що відображає суттєві ознаки певної множини конкретних правових уявлень та понять, які, в свою чергу, відповідають цій ідеологізованій моделі як взірцю [251, с. 51]. Тобто, саме у понятті праворозуміння втілюється певний образ дійсності (у цьому випадку права, як її частини), використовуваний у процесі пізнання юридичних явищ.

Функції праворозуміння у процесі правопізнання, з позицій вчених-юристів, є також в цілому аналогічними тим, що характеризують спеціальну картину світу, як компонент основ науки. Зокрема, як зазначає відомий філософ

права В.С. Нерсисянц, саме тип праворозуміння визначає парадигму юридичного пізнання, власний науково-правовий зміст, предмет та метод відповідного вчення про право [233, с. 132].

Аналогічні позиції висловлюються і представниками української юридичної науки. Так, на думку Л.В. Петрової, право безвідносно до його розуміння та опису з точки зору певного методу є алогічним матеріалом. Знання ж про право набуває свого фундаментального значення лише тоді, коли пов'язується із філософською концепцією світу [263, с. 396].

Враховуючи наведене, а також те, що найважливішою характеристикою картини світу є її онтологічний статус, а поняття, що входять до її складу ототожнюються із дійсністю [338, с. 207-208], представлення праворозуміння як спеціальної картини світу для юридичних науки є обґрунтованим.

У контексті нашого дослідження важливими є взаємозв'язки праворозуміння, як компонента основ юридичної науки, та методів пізнання. Слід погодитися із А.А. Козловським, як вказує, що метод дослідження права є похідним від прийнятої на початках дослідження позиції відносно типу праворозуміння, правової парадигми у широкому розумінні [126, с. 71]. Не випадковим у цьому відношенні є те, що саме аналіз світоглядно-методологічних можливостей конкуруючих типів праворозуміння, серед яких основними є правовий позитивізм і теорії природного права, визнається на сьогодні найважливішою метою методології філософії права [282, с. 48].

Таким чином, взаємозв'язок наукової картини світу та методів пізнання виявляється у наданні останнім фундаментальних ціннісних та світоглядних установок, які за своєю суттю є передумовами пізнання. В свою чергу, методи пізнання безпосередньо впливають на становлення та розвиток спеціальних картин світу різних наук, розвиваючи та уточнюючи уявлення про відповідні об'єкти. Наведене твердження є справедливим і відносно юридичних наук, спеціальна картина світу яких виражається поняттям праворозуміння.

Ще одним компонентом основ науки є її філософські основи.

Серед філософських основ науки, як правило, виділяються дві взаємопов'язані підсистеми: по-перше, онтологічна, представлена сіткою категорій, котрі слугують матрицею розуміння та пізнання досліджуваних об'єктів, по-друге, епістемологічна, виражена категоріальними схемами, яку характеризують пізнавальні процедури та їх результат (розуміння істини, методу, знання, пояснення, доказу, теорії, факту і т.п.) [338, с. 287].

Філософські основи науки забезпечують своєрідну «стиковку» наукових картин світу, а також нормативні структури науки із пануючим світоглядом тієї або іншої історичної епохи, із категоріями її культури [338, с. 260]. До складу філософських основ науки входять, поряд із онтологічними постулатами, вираженими у формі категорій, також ідеї і принципи, котрі забезпечують процес пізнання. Ці принципи зазвичай спрямовують перебудову нормативних структур науки та картин дійсності, а потім застосовуються для обґрунтування отриманих результатів – нових категорій та нових уявлень про метод.

Формування та трансляція філософських основ науки в область досліджень, які провадяться в межах окремих наук, здійснюється шляхом адаптації ідей, які були вироблені у філософії до специфіки пізнання окремих об'єктів. В такий спосіб здійснюється конкретизація вихідних філософських ідей, їх уточнення, що необхідно для пізнання в межах окремих дисциплін, побудова категоріально-понятійних апаратів окремих наук, в тому числі шляхом пристосування філософських категорій для цілей конкретних досліджень.

Весь цей комплекс досліджень на межі між філософією та конкретною наукою здійснюється спільно філософами та вченими-спеціалістами в даній науці та за визнанням В.С. Стьопіна [336, с. 11] становить помітну частину предметного поля філософії і методології науки.

І, нарешті, останнім компонентом основ науки, який є найбільш близьким до наукового методу, є ідеали та норми наукового пізнання.

Серед ідеалів та норм наукового пізнання прийнято виокремлювати два взаємопов'язаних «блоки»: а) власне пізнавальні установки, які регулюють

процес відтворення об'єкта в різноманітних формах наукового знання; б) соціальні нормативи, які фіксують роль науки та її цінність для суспільного життя на певному етапі історичного розвитку, скеровуючи процес комунікації дослідників, відносини наукових співтовариств та установ один із одним та із суспільством загалом [338, с. 244].

Ідеали та норми науки виражають правила, взірці, принципи, якими регулюється наукове дослідження як і будь-яка інша діяльність. В їх системі виражені ціннісні орієнтації та цілі наукової діяльності, а також загальні уявлення про способи досягнення таких цілей, шляхи їх реалізації. Саме тут виявляється процесуально-нормативний аспект пізнавальний засобів.

Нормативна природа методу пізнання відзначається і в багатьох дослідженнях правової методології. Так, на думку А.А. Козловського, метод – це завжди пізнавальна норма, а його сутність виявляється в нормативності [126, с. 69].

Як зазначає В.С. Стьопін, наукове пізнання загалом регулюється окремими ідеалами і нормативами, які виражають ціннісні та цільові установки науки, відповідаючи на питання: для чого потрібні ті або інші пізнавальні дії (ціннісні регулятиви), який тип знання має бути отримано в результаті їх здійснення (цільові установки) та яким способом отримати цей продукт [336, с. 7].

Зміни в базових наукових ідеалах та правилах здобуття нових знань із необхідністю призводить до того, що в певний час існування науки співтовариство вчених вимушено втягується у спір відносно цих питань, що із такою ж необхідністю вирішується досягненням консенсусу та прийняттям нових чи уточнених ідеалів та норм, пошуку моделей вирішення проблем, які стоять перед вченими.

Віднайдення такого консенсусу із наступним формулюванням ідеалів та норм науки є надзвичайно важливим для збереження її цілісності, оскільки, як зазначав відомий філософ науки Т.Кун: «На одному й тому ж наборі даних завжди можна звести більше ніж один теоретичний конструкт [170, с. 20]».

Вважається, що такий консенсус досягається на трьох рівнях: фактуальному, методологічному та аксіологічному.

На фактуальному рівні об'єднуються емпіричне та теоретичне знання із їх взаємозв'язками [84], тобто дискусії із приводу того які емпіричні дані та факти, а також теорії приймаються співтовариством, внаслідок чого констатуються «фактуальні різночитання» або «фактуальний консенсус».

Методологічний рівень представляє регулятивні правила, приписи, які визначають стратегію та тактику прийняття співтовариством теорій та фактів, та за своєю природою є мінливими, що й породжує спори відносно них. Аксіологічний рівень фіксує фундаментальні пізнавальні цілі та цінності наукового пізнання.

Фактуальні суперечки регулюються методологічним рівнем, а методологічні – аксіологічним [338, с. 238].

Тобто, ідеали та норми наукового пізнання, як компонент основ науки, представлені із одного боку пізнавальними цілями та цінностями (аксіологічний рівень) та пізнавальними правилами та нормами (методологічний рівень).

Як зазначає В.С. Стьопін, цінності та цілі науки слід кваліфікувати як ідеали науки, а правила, що їх конкретизують як сукупність норм, що визначають історично мінливий науковий метод [338, с. 240]. Із цього випливає висновок, що прогресивні зміни в науці виражаються не тільки в створенні нових теорій та накопиченні нових фактів, але й в зміні методів та пізнавальних цінностей.

Пізнавальні ідеали та норми мають достатньо складну організацію. В їх системі виділяються наступні основні форми: 1) ідеали і норми пояснення та опису; 2) доказовості та обґрунтованості знання; 3) побудови та організації знань [338, с. 244]. При цьому в сукупності вони утворюють своєрідну схему методу дослідницької діяльності, яка на різних етапах історичного розвитку науки видозмінює свої типи.

Як зазначає В.С. Стьопін, історична мінливість ідеалів і норм науки, необхідність вироблення нових регулятивів дослідження породжує потребу в їх осмисленні та раціональній експлікації [338, с. 256]. Результатом такої рефлексії над нормативними структурами та ідеалами науки виступають методологічні принципи, в системі яких описуються ідеали та норми дослідження.

Виходячи із наведеного можна зробити висновок про те, що ідеали та норми науки утворюють цілісну систему із достатньо складною організацією. При цьому ця система і є науковим методом в його нормативному аспекті, входячи при цьому до одного із трьох компонентів до основ науки – ідеалів та норм дослідження. Система пізнавальних норм при цьому детермінована з одного боку соціокультурними факторами, певними світоглядними засадами, що домінують в культурі тієї або іншої історичної епохи, а з іншої – характером досліджуваних об'єктів, а отже має безпосередній двосторонній зв'язок із іншими компонентами основ науки - науковою картиною світу та філософськими основами науки. Методи пізнання прямо не включаючи до свого змісту цінності та науковий світогляд є функціонально залежними від них і у цьому виявляються взаємопов'язаними із науковою картиною світу. Приблизно те саме можна сказати відносно філософських категорій, наукових принципів та інших елементів, що включаються до системи філософських основ науки.

Таким чином, як можна побачити із викладеного вище, наявність багатьох підходів до визначення поняття методології із надзвичайно широким діапазоном змістів: від пізнавального засобу до філософії або науки в цілому, обумовлюється системоутворюючою роллю, яку відіграють методи пізнання у існуванні всієї системи теоретичного знання та її зв'язках із досліджуваною дійсністю, а також їх структурною та функціональною пов'язаністю із усіма трьома компонентами основ науки, які становлять собою підстави будь-якого пізнання.

Очевидно, що методологія науки не здатна виконувати свої функції, зосереджуючись виключно на наукових методах, не враховуючи передумови пізнання, та значну пов'язаність між ними. У зв'язку із цим надання вичерпного та остаточного визначення цього поняття є завданням надзвичайно складним та для свого виконання потребує досконалої теорії, яка б була здатна описати всю систему теоретичного знання. За наведеного вище розуміння місця методів пізнання в системі теоретичного знання, предмет методології, як вчення про них, не може бути представлений виключно питаннями про окремі, нехай і взаємопов'язані в систему, пізнавальні засоби та процедури. Формування та розгортання наукового знання є назвичайно складним процесом в якому так чи інакше задіяні практично всі компоненти теоретичного знання (науки), становлячи собою передумови пізнання і таким чином детермінуючи його здійснення.

Цей вплив набуває вирішального значення у період системних трансформацій основ науки, в ході якого аналіз пізнання є абсолютно неможливим без огляду на процеси змін, що зачіпають картину світу та філософські основи науки, оскільки інструментально-процесуальна частина пізнання трансформується разом із уявленнями про його предметне поле та філософським базисом.

У цьому контексті важливим є питання мінливості, розвитку ідеалів та норм пізнання, а отже і динамічності науки в цілому. Як зазначав П. Фейєрабенд, ідея методу, що містить жорсткі, незмінні та абсолютно обов'язкові принципи наукової діяльності, не знаходить свого підтвердження в історії розвитку науки [379, с. 153]. Із цієї позицією можна погодитися, адже вся відома історія розвитку науки засвідчує постійні трансформації ідеалів раціональності, взірців наукового пізнання.

На зазначене питання звертали увагу, зокрема, такі видатні філософи науки сучасності як Т.Кун, П. Фейєрабенд, Л.Лаудан [338, с. 232-233]. При цьому, незважаючи на різні оцінки причин та наслідків таких змін, всі вони у своїх дослідження фіксували мінливість ідеалів та норм науки, наявність в одну

й ту саму історичну епоху конкуруючих нормативних структур, котрих дотримуються різні вчені при провадженні своєї діяльності, тобто проблему плюралізму ідеалів та норм науки.

Плюралізм норм та ідеалів пізнання визнається одним із самих обговорюваних питань сучасної філософії, науки та культури [391, с. 127]. У цьому відношенні не становить винятку і юридична наука в межах якої ця проблема визнається як найважливіша складова методології [248, с. 41].

За визнанням сучасних філософів, питання плюралізму знаходить свій вияв у всіх без винятку сегментах філософської проблематики. Онтологія фіксує витоки та основи плюралізму в неоднорідності об'єктивного світу, його різноманітності, складності. Це, в свою чергу, проблематизує можливість одночасного існування множини способів, підходів, методів, принципів аналізу світу, що відображає гносеологія. В межах аксіології актуалізується питання про статус безкінечної кількості людських оцінок багатоманітності світу та особливостей його пізнання у відповідності із потребами, бажаннями, знаннями. І, нарешті, заявляє про себе проблема «практик» освоєння світу – сфера праксеології [391, с. 129].

При аналізі поняття «плюралізм» у контексті методології пізнання, як правило, виділяються два основні підходи до його розуміння. Відповідно до першого із них визнається існування однієї реальності та множини підходів до її пізнання. За такого підходу із методологічним плюралізмом пов'язується розширення горизонту раціональності шляхом поєднання, синтезу методів та їх інтерпретацій, визнання можливостей різних методів і їх використання для оптимізації результатів пізнання [76, с. 18]. Другий підхід не обмежується цим, постулюючи онтологічну багатоманітність початків світу.

Так само два основних підходи до проблеми плюралізму ідеалів та норм пізнання можна виділити і у контексті розвитку наукового знання. Перший підхід, найбільш відомим представником якого є К.Поппер, націлений на побудову раціональної концепції змін в науці, включаючи зміни її правил та норм, які регулюють дослідження. Другий підхід відстоює нерациональні

моделі росту знання та змін в науці. Серед його представників слід виділити Т.Куна із його концепцією «наукових революцій» та П.Фейєрабенда, який відстоював позиції «методологічного анархізму».

Принциповою відмінністю цих підходів є характеристика процесу приросту наукового знання як кумулятивного, або, навпроти, стрибкоподібного, «революційного». Якщо прихильники «раціональних концепцій» змін у науці стверджують в якості головної характеристики наукової раціональності поступове кумулятивне примноження існуючих знань на основі удосконалення існуючих пояснювальних схем через постійну критику, фальсифікацію (К.Поппер), то їх опоненти стоять на позиціях нелінійності, нераціональності цього процесу, що протікає революційно, стрибкоподібно висуваючи при цьому ірраціональні пояснення (Т.Кун) або ж визнаючи рушійною силою процесу примноження знання свідоме чи несвідоме нехтування раціональними науковими нормами (П.Фейєрабанд). Однак, спільним для цих підходів в будь-якому разі є визнання мінливості норм та ідеалів пізнання.

Трансформації норм та ідеалів пізнання відіграють особливу роль у процесі розвитку науки та пов'язуються із етапами її буття, які традиційно називаються «науковими революціями». На думку Т.Куна, який є автором цього терміну, під час наукової революції відбувається реконструкція наукового знання на нових основах, змінюються найбільш елементарні теоретичні узагальнення, а також множина методів парадигми [170, с. 40]. Тобто, ознаками наукової революції є суттєва зміна як основ науки в цілому так і засобів пізнання зокрема.

Дещо інша позиція була висловлена В.С. Стьопіним, яким обґрунтовується теза згідно до якої наукова революція, перебудова основ науки, може здійснюватися у двох різновидах: а) як революція, пов'язана із трансформацією спеціальної картини світу без суттєвих змін ідеалів і норм дослідження; б) як революція, в період якої разом із картиною світу радикально змінюються ідеали та норми науки і її філософські основи [338, с. 200].

Перебудова підстав дослідження в умовах «наукової революції» може здійснюватися двома основними шляхами: за рахунок розвитку знання в межах окремої науки або ж за рахунок привнесення парадигмальних установок із однієї науки на іншу [338, с. 619]. В історії науки ці шляхи зазвичай поєднуються із домінуванням одного із них.

Нові норми наукового пізнання втілюються у методологічних принципах, умовою появи яких є зародження нових ідеалів науковості. Ідеали дослідження виражають нове розуміння цілей дослідження, а норми, які формуються на їх основі, вказують на способи досягнення таких цілей [338, с. 620]. Оскільки ідеали і норми дослідження включаються в науку завдяки філософському обґрунтуванню, формування нових ідеалів і норм завжди передбачає перебудову та створення нових філософських основ науки. Таким чином, наукова революція цього типу пов'язується із трансформацією всіх без винятку компонентів основ науки.

Питання ідеалів та норм дослідження, а отже і питання наукової методології, є дотичним до питання про типи наукової раціональності. При розумінні поняття раціональності мається на увазі деякий еталон науковості знання [222, с. 219], тобто певну систему норм і основ, що дозволяють оцінити ту або іншу діяльність як наукову або ненаукову.

Під типом раціональності зазвичай мають на увазі глобальний випадок процедури раціоналізації, коли еталон являє собою не просто ті або інші ідеали науковості, але й деяку глобальну систему таких ідеалів – наукову картину світу чи систему наукових цінностей [222, с. 223].

В історії науки зазвичай говорять про класичний, некласичний та постнекласичний типи наукової раціональності, концепція зміни яких була обґрунтована В.С. Стюпіним, та класичний і некласичний ідеали раціональності, розрізнення яких здійснив М.Мамардашвілі [84].

Як зазначає І.С. Добронравова, класичний тип наукової раціональності передбачає в якості умови об'єктивності елімінацію суб'єкта, некласичний –

врахування засобів дослідження, а постнекласичний – іще й відносність знання до позанаукових цінностей і орієнтацій суб'єкта [85, с. 212].

Іншими словами, за класичного типу раціональності вважається, що із процесу пізнання може бути виключений або принаймні мінімізований вплив суб'єкта пізнання. Основний ідеал наукового знання передбачає усунення із результатів пізнавальної діяльності всього, що стосується її суб'єкта. Окрім цього основною цінністю науки, якій так чи інакше підпорядковуються інші цінності, вважається цінність істинності.

За некласичного типу раціональності істина більше не розглядається як явище безвідносно до суб'єкта та використовуваних ним пізнавальних засобів, впливаючи тим самим на ідеал наукового знання.

На думку В.С. Стьопіна, в сучасну епоху, в останню третину XX століття, проходять нові кардинальні зміни в основах науки, які характеризуються як четверта глобальна наукова революція, в ході якої народжується постнекласична наука [338, с. 626]. Постнекласичний тип наукової раціональності враховує співвідносність отримуваних знань про об'єкт не тільки із особливостями засобів та операцій діяльності, однак і з ціннісно-цільовими структурами, при чому постулюється зв'язок внутрішньо наукових цілей із позанауковими, соціальними цінностями і цілями. Тобто, ідеал раціональності, що передбачає проведення нейтрального дослідження у відношенні до факторів аксіологічного порядку, змінюється, не тільки допускаючи, а й вимагаючи залучення до процесу пізнання поза наукових цінностей загальносоціального характеру.

У той же час, незважаючи на значні зміни класичної науки, на думку багатьох сучасних філософів, на разі не можна говорити про її остаточну заміну новою постнекласичною. Так, на думку В.І. Моїсєєва, накопичення значної кількості змін в старому образі реальності, обумовлює висновок про проміжний етап знаходження науки, яка перебуває в очікуванні появи нової картини світу [222, с. 227].

Схожу позицію займає І.С. Добронравова, зазначаючи про те, що наукове співтовариство наразі виробивши нові типи раціональності, не має відповідно їм ідеалу раціональності або навіть впевненості в можливості його формулювання [85, с. 215]. Така точка зору підтримується й іншими філософами науки, які звертають увагу на існування кризи ідеї демаркації та практично повну втрату розуміння специфічності наукового пізнання [222, с. 215].

Незважаючи на визнання продуктивності та очевидних успіхів сучасної науки, побудованої на принципах плюралізму та додатковості пізнавальних засобів та їх основ, його, як зазначає Л.Г. Червонная, «більшу демократичність у порівнянні із монізмами» [391, с. 133], зумовленого відходом від ідеалів класичної науки, такий підхід несе в собі й недоліки, які насамперед полягають в проблематичності створення най його підставі цілісних інтегрованих теорій.

Багатогранність сучасних наукових досліджень простягається від органічної єдності через плюралізм методологічних принципів до еkleктизму, який подекуди називається філософами найхарактернішою рисою сучасного стану філософії в Україні [179, с. 27].

Схожа ситуація має місце і в юридичній науці, представники якої, характеризуючи відхід пізнання права від моністичних до плюралістичних позицій, зазначають, що разом із приходом на зміну однобічному соціально-економічному детермінізму марксистської методології усвідомлення багатовимірності розвитку права, настала методологічна невизначеність та розгубленість.

Таким чином, виходячи із наведеного вище бачення методу пізнання та обумовлюючих його структур, якими є система основ науки, що на сучасному етапі розвитку науки, характеризуються системними трансформаціями, варто дійти висновку про доцільність розгляду методологічної проблематики не лише у контексті окремих методів пізнання дійсності, а і у їх зв'язку із світоглядними та філософськими установками, ідеалами та цінностями, що використовуються у процесі інтелектуальної діяльності та іншими елементами основ науки.

Виходячи в подальшому саме із такого розуміння предметного поля методологічних досліджень будемо реалізовувати решту завдань та цілей нашого дослідження, основним із яких є виявлення особливостей та тенденцій розвитку методології юридичних досліджень на радянському та сучасному етапах розвитку вітчизняної юридичної науки.

Висновки до Розділу I:

1. Поняття наукового методу є комплексним об'єднуючи в собі з одного боку інструментальний аспект, тобто вказівку на те чим саме здійснюється вплив на об'єкт, включаючи до свого змісту поняття засобу пізнання; а з іншого - нормативний аспект, визначаючи через поняття прийому та способу пізнання яким чином має здійснюватися дослідження.
2. Поняття методу наукового пізнання можна визначити як спеціально обґрунтований прийом застосування засобів наукового пізнання, що здійснюється у процесі реалізації пізнавальної процедури із метою отримання нових знань.
3. Поняття методології пізнання в сучасній науці не є остаточно визначеним. Найбільш поширеними в наукознавчій літературі є дві дефініції цього поняття: 1) як сукупності засобів пізнання (онтологічний підхід); 2) як вчення про такі засоби (гносеологічний підхід). В юридичній літературі методологія в онтологічному аспекті досить часто розуміється не як сукупність пізнавальних інструментів (методів) та правил їх використання, а як сукупність підстав та передумов формування і реалізації наукових методів. Серед таких підстав та передумов визнаються, зокрема, світогляд та вихідні положення дослідження.
4. Наявність багатьох підходів до визначення поняття методології із надзвичайно широким діапазоном змістів: від пізнавального засобу до філософії або науки в цілому, обумовлюється системоутворюючою роллю, яку відіграють методи пізнання у існуванні всієї системи

теоретичного знання та її зв'язках із досліджуваною дійсністю. Також важливою у цьому відношенні є їх структурна та функціональна пов'язаність із усіма компонентами основ науки, які становлять собою підстави будь-якого пізнання.

5. Базовим рівнем методологічного аналізу на сучасному етапі розвитку науки є не окремі пізнавальні засоби чи методи, а основи науки, виявлення та аналіз яких передбачає аналіз наукових знань як цілісної системи, що перебуває у стані розвитку. В структурі компонентів основ науки виділяються наукова картина світу, ідеали та норми дослідження та філософські основи науки.
6. Ідеали та норми дослідження, як компонент основ науки, є науковим методом в його нормативному аспекті, що детермінований іншими компонентами основ науки - науковою картиною світу, якою для юридичних наук виступає певний тип праворозуміння, та філософськими основами науки. Методи пізнання прямо не включаючи до свого змісту цінності та науковий світогляд є функціонально залежними від них і у цьому виявляються взаємопов'язаними із науковою картиною світу. Те саме є справедливим відносно філософських категорій, наукових принципів та інших явищ, що включаються до системи філософських основ науки.
7. Перебудова основ науки може здійснюватися двома шляхами: в першому випадку будучи пов'язаною із трансформацією спеціальної картини світу без суттєвих змін ідеалів і норм дослідження; в другому випадку - коли разом із картиною світу суттєво змінюються ідеали та норми науки і її філософські основи. Зміна методів окремих наук може здійснюватися за рахунок розвитку знання в межах окремої науки або ж за рахунок привнесення парадигмальних установок із однієї науки на іншу, які зазвичай поєднуються із домінуванням одного із них.
8. Сучасний стан науки характеризується зміною ідеалів раціональності, прагнучи врахувати співвідносність отримуваних знань про об'єкт не

тільки із особливостями засобів та операцій діяльності, однак і з ціннісно-цільовими структурами, представленими як внутрішньо науковими так і позанауковими, в тому числі і соціальними, цінностями і цілями.

Розділ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ

2.1. Методологія юридичних досліджень у період становлення радянської юридичної науки.

Як було зазначено в попередньому розділі нашого дослідження, виникнення методології як наукознавчої дисципліни відбувається разом із виникненням систематичного наукового пізнання та відноситься більшістю дослідників науки до другої половини ХХ століття. В наступному підрозділі

нашого дослідження буде обґрунтована позиція, згідно до якої виокремлення методологічної проблематики у самостійний напрямок досліджень в межах радянської юридичної науки відбулося приблизно в цей самий час. Втім, незважаючи на це, питання становлення методології юридичних досліджень радянського періоду доцільно дослідити починаючи з більш раннього періоду, а саме із 1917 року, тобто із моменту виникнення радянської юридичної науки. Такий підхід обумовлюється своєрідністю правознавства радянської доби, особливості розвитку якого неможливо зрозуміти не з'ясувавши те як проходило його становлення, а також тривалим часом провадження методологічних досліджень в рамках започаткованої в цей період традиції та їх наступним впливом на подальший розвиток правової методології. Також, враховуючи, що базовим рівнем аналізу методології юридичних досліджень нами визначено основи науки, особливості періоду становлення радянської юридичної науки не можуть бути проігноровані, оскільки саме в цей час відбувається формування її основ.

Варто також зазначити, що частина розглядуваного періоду розвитку методологічних досліджень у радянській юридичній науці від її виникнення у 1917 році до 1925 року є дослідженою на дисертаційному рівні в межах радянської юридичної науки [69]. Однак, доробок радянських вчених потребує переоцінки із урахуванням сучасного бачення методологічних проблем, а також цілей поставлених перед нашим дослідженням.

Розпочинаючи виклад основного матеріалу передусім слід зазначити, що докорінний поворот в області методології суспільних наук, в тому числі і правознавства був обумовлений насамперед соціально-політичними факторами, по суті не маючи в своєму підґрунті суто наукових підстав. Можна стверджувати про те, що саме революційні події 1917 року, відіграли вирішальну роль не лише відносно перетворень суспільних та державно-правових інституцій, але й стосовно юридичної науки, яка під їх впливом вимушено переходить до нових основ. Насамперед така «революція» зводилася до безроздільного утвердження марксистсько-ленінського вчення в якості

філософської основи тогочасної науки, її нової парадигми. Наслідком цього постала реконструкція науки на нових підставах, в ході якої були змінено чимало її найбільш елементарних узагальнень.

Із самого початку існування радянського правознавства формування методології визнавалося невід'ємною частиною процесу створення нової радянської юридичної науки [69, с. 14], що, в свою чергу, проголошувався однією із важливих передумов побудови самої радянської держави, адже марксистська ідеологія претендувала на наукову перебудову суспільства [200, с. 143]. Як пафосно писали радянські вчені-юристи: «Радянська правова наука являє собою наукову основу організації державного керівництва суспільством, організації та діяльності державних органів, забезпечення соціалістичної законності та правопорядку, організації законодавчої діяльності [13, с. 12]».

Відповідно, визнання такої значущості правознавства, обумовлювало особливу, навіть виключну увагу до цієї науки, що, зокрема, проявлялося у великому прагненні щодо забезпечення її «ідеологічної чистоти» та якнайшвидшої переорієнтації на нові суспільні ідеали та цінності.

Таким чином, трансформація основ юридичної науки в першому наближенні обумовлювалася насамперед значними зрушеннями у сфері суспільної ідеології, спрямованих в тому числі проти суспільних ідеалів та цінностей, які існували до цього часу. За таких умов перед вченими-юристами розглядуваного періоду постало завдання перебудови юридичної науки на нових підставах, кардинальної трансформації її основ.

Саме у період із 1917 до середини 20-х років, за визнанням радянських дослідників, почали формуватися контури нового систематизованого юридичного знання [68, с. 144]. Цей же час вважається початком створення методологічного інструментарію правознавства.

Вихідними пунктами формування радянської юридичної науки вважалися освоєння марксистсько-ленінської концепції держави і права, сприйняття нового типу політичних та юридичних явищ в інтерпретації класиків марксизму-ленінізму, конструювання категоріальних та понятійних рядів

загальнотеоретичних наук [68, с. 144]. Основне питання формування методологічних досліджень в правознавстві постає своєрідним чином – як питання про засвоєння марксистсько-ленінської концепції права та держави [69, с. 4]. За таких умов цінність новостворених теоретичних конструкцій, за рахунок яких вибудовувалася нова спеціально-наукова картина світу, а також філософські основи юридичної науки, ставиться в жорстку залежність від повноти використання діалектико-матеріалістичного методу. Саме цей метод визнається радянськими вченими єдиним, що спроможний надати теоретичному знанню статусу наукового, задаючи тим самим ідеали та норми дослідження

Тобто, методологічні дослідження 1917-1925 років у своїй переважній більшості стосувалися питань масштабної трансформації основ юридичної науки. Основними їх проявами можна вважати утвердження нової картини світу за рахунок засвоєння марксистсько-ленінської концепції права та держави, запровадження до процесу пізнання юридичних явищ ідеалів та цінностей, які кореспондували марксистському світогляду, встановлення нових критеріїв раціональності виходячи із діалектико-матеріалістичного методу пізнання.

Першочерговим завданням методологічних досліджень, яке постало перед радянською юридичною наукою, стало запровадження до її основ нової спеціально-наукової картини світу. Наведена позиція підтверджується тим, що дискусія навколо класовості чи позакласовості природи держави і права позначалася радянськими науковцями [13, с. 16-17], як перша дискусія радянської юридичної науки, що була присвячена методології пізнання державно-правової дійсності.

Особливістю цього періоду розвитку досліджень юридичної методології слід визнати також і те, що онтологічні постулати, на підставі яких будувалося бачення держави і права, насамперед стосовно їх класової сутності, виконували не лише функцію побудови моделі досліджуваної дійсності, а й по суті поставали частиною ідеалів раціональності. За цих умов, знання, яке було

отримано поза межами картини світу пропонованої класиками марксизму-ленінізму, не визнавалося науковим, будь-які прояви плюралізму чи застосування принципу додатковості виключались. «Буржуазний» вчений, в тому числі і особливо вчений-юрист, з позицій радянської науки, а ргіогі не був здатен провадити наукове дослідження, оскільки виходив із очевидно хибних світоглядних та ціннісних установок.

Саме з цієї підстави констатувалася відсутність ознак науковості у юридичного методу та безсилля так званих буржуазних юристів, які його використовують, правильно пояснити сутність держави і права та дійсний характер правових відносин в суспільстві [60, с. 10]. Діяльність науковців, які у своїх дослідженнях не послуговувалися марксистсько-ленінськими ідеалами та цінностями та не виходили із кореспондуючої ним картини світу, зазвичай оцінювалася як обслуговування пануючого класу експлуататорів та лише з цієї підстави відкидалася. Єдиним застосуванням доробку «буржуазної науки» радянські вчені бачили її критику, що мало б демонструвати перевагу та по суті виключний статус радянської науки, що проголошувалася наукою нового типу.

Розмежування методологічних основ радянського та буржуазного правознавства, викликаною класовою протилежністю відповідних світоглядів, визнавалося самотійною науковою проблемою, на вирішення якої спрямовувалися значні зусилля тогочасних вчених, в тому числі і особливо вчених-юристів [13, с. 14]. Соціологічна та соціалістична критика буржуазної загальної теорії права, співставлення методів соціальних досліджень К. Маркса із «догматико-юридичним та моралізуючим методом» [68, с. 149] визнавалася одним із першочергових завдань, які мала б вирішити юридична наука.

Лише на завершальному етапі існування радянської науки вчені юристи визнали [68, с. 149], що переоцінка значення методологічного принципу класового підходу на шкоду загальнолюдським цінностям не тільки призвела до застійних явищ в 30-ті роки, але й сприяла інтеграції цього принципу в обґрунтування репресивного законодавства.

На значне ідеологічне забарвлення методологічної проблематики вказує також і те, що боротьба за чистоту марксистсько-ленінської методології велася не тільки із представниками «буржуазної» науки, але і в самому середовищі радянських вчених. В якості так би мовити «єретиків», що здійснювали неприпустимі відступлення від «канонічного» вчення класиків марксизму називалися «ліві комуністи», «робоча опозиція», «нова опозиція» [69, с. 8] та інші «антирадянські течії».

Мірилом ступеня ідеолого-методологічної чистоти досліджень радянських вчених-юристів було визнано відповідність їх положень категоріальним рядам, що були розвинені В.І. Леніним в його праці «Держава і революція». Саме в цій праці, як вважалося, було зведено теоретичні та методологічні положення робіт К.Маркса та Ф. Енгельса, що складали суть їх концепції держави [69, с. 13-14]. Важливою ознакою науковості того часу внаслідок цього вважалося безпосереднє цитування класиків марксизму – робіт К.Маркса та Ф. Енгельса.

В тогочасних суспільно-політичних умовах, будь-яка наука, розпочинаючи свою трансформацію, адаптацію під радянські догмати, прагнула «звірити» свої ключові положення із положеннями текстів класиків марксизму-ленінізму. У зв'язку із цим одними із перших наукових робіт молодшої радянської науки були роботи, присвячені баченню специфіки певного предмету К.Марксом і Ф. Енгельсом. Не стала виключенням у цьому відношенні і юридична наука, одним із перших надбань якої стала колективна праця «К. Маркс і Ф. Енгельс про право» [95].

Аналіз змісту цієї праці однозначно засвідчує її основну ціль – надання радянським вченим-юристам світоглядних та ціннісних орієнтирів, що мають бути враховані у ході їх наступної пізнавальної діяльності.

На визнання важливості методологічних питань для тогочасної науки вказує наявність у цій праці другого розділу, який іменується як «Методи суспільного пізнання і право» [95, с. 23-54]. Цікавим є також компонування цього розділу, який складається із трьох глав, що представляють «блоки»

найважливіших для тогочасної юридичної науки питань методологічного характеру. Першою главою визначено главу із назвою «Право в загальній схемі історико-матеріалістичного уявлення»[95, с. 25-32], другою – «Методи дослідження і право»[95, с. 33-37], і, зрештою, третьою – «Матеріалістичне та морально-юридичне розуміння суспільства»[95, с. 38-54].

Варто також зауважити, що процес утвердження марксистської методології проходив дуже складно: критиці за недостатній рівень використання положень марксизму-ленінізму піддавалися майже всі дослідники, навіть ті, які будували свої наукові пошуки безпосередньо на тезах класиків. У цьому відношенні меншої критики зазнавати автори, які займалися конкретними проблемами окремих галузей права, даючи поради для практичних працівників суду та адміністрації[414, с. 114]. Можливо саме тому більшість робіт вчених-юристів розглядуваного періоду мали суто прикладну спрямованість[13, с. 22-23] та стосувалися окремих конкретних питань застосування чинного на той час законодавства.

Всіх вчених цього періоду було прийнято поділяти на три групи в залежності від рівня засвоєння ними марксистсько-ленінської методології – від повного засвоєння і як наслідок визнання за роботами таких дослідників найбільшої цінності та авторитетності до визнання вчених такими, що залишилися на позиціях буржуазної науки, і, як наслідок, неможливості та небезпечності вивчення їх текстів.

У той же час визнавалося, що навіть в групі «правильних» дослідників, які керувалися вірними вихідними методологічними орієнтирами, існувала своєрідна конкуренція за першість у формулюванні концепції-еталону, яка б мала керуючу роль для правознавства.

В такому своєрідному «змаганні» брали участь провідні тогочасні теоретики права П.І. Стучка, Є.Б. Пашуканіс, І.П. Разумовський, М.А. Рейснер, Н.В. Криленко та інші дослідники, які намагалися оперувати методами, що були взяті із робіт класиків марксизму-ленінізму, віддаючи перевагу тим із них,

котрі в тій або іншій комбінації відповідали їх власним уявленням про предмет науки та принципи її побудови.

Роботи згаданих науковців, які одними із перших здійснили спроби описати державно-правову дійсність, виходячи із марксистсько-ленінської картини світу та обумовленою нею системи ідеалів та цінностей, починають вважатися своєрідними методологічними «згустками» [68, с. 144-145] та претендувати на роль орієнтирів для юридичної науки в цілому.

Вважається, що найбільш повне уявлення про зміст марксистської методології та межх її застосування в юридичній науці залишив П.І. Стучка.

Серед засадничих ідей, на основі яких мало б здійснюватися пізнання держави і права, ним визнавалися: 1) класовий характер права; 2) революційно-діалектичний метод (замість формальної логіки); 3) матеріальні суспільні відносини як базис для пояснення та розуміння правової надбудови [344, с. 70].

Як можна побачити всі засадничі ідеї, що виокремлювалися П.І. Стучкою, стосуються основ юридичної науки: трансформації картини світу кореспондує зміна праворозуміння за рахунок визнання класового характеру права; запровадження революційно-діалектичного методу зумовлює перегляд ідеалів та норм дослідження, а використання як основних категорій «базису» та «надбудови», зумовлює перетворення категоріального апарату, трансформуючи філософські основи науки. Тобто, мова йшла саме про перебудову всіх без винятку основ юридичної науки, її реконструкцію на нових підставах.

У центрі уваги автора «мінової» концепції права Є.Б. Пашуканіса також знаходилися питання обґрунтування нових уявлень про державно-правову дійсність, тобто реконструкції картини світу юридичної науки. Намагаючись здійснити це, він аргументував свій підхід до права за рахунок положень марксистської політекономії, виходячи із розуміння права як форми економічних відносин, сформульоване К.Марксом.

Саме Є. Пашуканіс та П.Стучка виявилися найбільш цитованими авторами розглядуваного періоду [414, с. 113] та фактично були визнані

офіційними тлумачами марксистського розуміння права, знаходячи широку підтримку своїх ідей серед тогочасних юристів.

Процес створення нової системи уявлень про право протікав надзвичайно складно. Основним його завданням поставало руйнування попередніх «буржуазних» поглядів на державно-правову дійсність, дискредитація «буржуазних» правових цінностей, за рахунок обґрунтування тези про суто класову сутність права та держави. Створювані при цьому нові теорії не були однорідними, та досить часто включали до свого змісту елементи низки типів праворозуміння та методологічних положень, вироблених задовго до появи радянської юридичної науки.

Так, у теоріях М.А. Рейснера сучасні дослідники вбачають ознаки психологічного підходу до праворозуміння, П.І. Стучки – соціологічного, а концепцію Є.Б. Пашуканіса вважають такою, що містить ознаки нормативізму [287, с. 12].

Період становлення радянської юридичної науки також характеризувався фактичною відсутністю досліджень окремих приватно-наукових методів [69, с. 5] та утвердженням марксистсько-ленінської методології у галузевих юридичних науках головним чином в результаті перенесення методологічних положень із загальнотеоретичної науки про право на область цих наук. Свідчення цього є, зокрема, те, що аж до кінця 1950-х років у Радянському Союзі порівняльно-правові дослідження були практично виключені [162, с. 692], ставлення до порівняльного правознавства було вкрай негативним.

Таким чином, можна стверджувати, що методологічним дослідженням радянської юридичної науки протягом 1917-1925 років були притаманні такі ознаки:

- зосередженість на питаннях запровадження положень світогляду (картини світу) та нових суспільних ідеалів та цінностей, уявлення про які були сформульовані класиками марксизму-ленінізму;

- утвердження категорій діалектичного матеріалізму в його марксистсько-ленінській інтерпретації як найважливішої частини філософських основ тогочасної юридичної науки;

- формування ідеалів науковості (раціональності) на основі співвідносності процесу та результатів пізнання із онтологічними та аксіологічними постулатами марксизму-ленінізму та вироблених в його межах уявлень про досліджувану дійсність, а також використання методологічних принципів діалектичного матеріалізму;

- утвердження діалектичного матеріалізму в його марксистсько-ленінській інтерпретації як філософської основи тогочасної юридичної науки;

- відсутність досліджень окремих приватно-наукових методів загальнотеоретичного правознавства та галузевих юридичних наук.

Наведені особливості були обумовлені зміною основ науки, що було пов'язано із великими суспільно-політичними перетвореннями, які відбувалися внаслідок революції 1917 року, та визначили подальший розвиток юридичної науки в цілому та методологічних досліджень зокрема.

Починаючи із другої половини 1920-х років, разом із започаткуванням правління Й.В. Сталіна, вектор розвитку юридичних досліджень в тому числі й тих, що мали методологічну спрямованість, змінився.

Формування так званого культу особистості, жорстко централізованої моделі управління тогочасною радянською державою на чолі із однією особою, яка фактично володіла необмеженою владою, обумовили ще більшу уніфікацію всіх сфер духовного життя суспільства, в тому числі і науки. Це призвело до спрощення моделі пошуку вирішення нагальних питань, що досягалося насамперед практично примусовою уніфікацією, визнання існування єдиної авторитетної думки без будь-якого права на дискусію чи уточнення позицій.

Як зазначав Л.С. Явич, породжена цим періодом теза про створення Сталіним цілісного та закінченого вчення про соціалістичну державу передбачала, що і в області права всі найбільш важливі питання були вирішені [409, с. 76]. За такої ситуації, одним із наслідків періоду культу особистості,

який продовжувався фактично до 1953 року, стало применшення значення питань методології юридичних досліджень, що у підсумку зумовило їх практичне зникнення.

У цьому контексті найбільш значимим виявилось віднесення методологічних питань юридичної науки до виключної сфери відання найзагальнішого рівня наукового знання, який на той час був представлений діалектичним матеріалізмом. Внаслідок цього виключалась можливість їх розроблення в межах окремих, в тому числі і юридичних, наук.

Наприклад, видатний вчений-юрист 40-60-х років XX століття А.А. Піонтковський зазначав, що: «Єдиним науковим методом пізнання є матеріалістична діалектика. Тому не можна говорити про особливий метод правових наук взагалі, чи особливий метод юридичних дисциплін, метод науки кримінального права, метод науки цивільного права і т.д. Мова може йти лише про метод застосування матеріалістичної діалектики до пізнання права чи окремих галузей права [270, с. 17]».

В таких умовах, коли власне існування специфічних засобів пізнання державно-правової дійсності принципово заперечувалось, можливість дослідження правової методології як відокремленого об'єкту була нівельована. Всі питання, що стосувалися засобів та способів пізнання держави та права були віднесені до сфери виключного відання діалектичного матеріалізму, як єдиної всезагальної метатеорії.

В тогочасних підручниках прямо наголошувалося на існуванні єдиного та всезагального наукового методу марксистсько-ленінсько-сталінської матеріалістичної діалектики [60, с. 12] за повної відсутності визнання необхідності розроблення та й взагалі існування будь-яких приватно-наукових чи спеціальних методів юридичної науки.

Така ситуація призвела до того, що до середини 50-х років XX століття у юридичних науках методологічні питання фактично не були предметом самостійного дослідження. Це було обумовлено перебільшенням методологічного значення та можливостей матеріалістичної діалектики у

вивченні державно-правової дійсності. За такої ситуації існування специфіки методів дослідження юридичної науки, а отже і необхідності їх окремого вивчення принципово заперечувалася, як заперечувалося їх існування взагалі. Іншими словами, протягом зазначеного періоду у радянській науці, в тому числі і у юридичній, панував методологічний монізм.

Застосування такого підходу означало визнання існування лише методології найбільш загального порядку, яка в той період була представлена матеріалістичною діалектикою, про яку при цьому в межах юридичних досліджень зазначалося в лише в загальному плані, в плані її протиставлення метафізиці [228, с. 9]. Закономірним наслідком прийняття підходу «методологічного монізму» стало те, що наука на якийсь період відмовилася навіть від самого терміну «методологія» [60, с. 46].

За таких умов протягом розглядуваного періоду наукові дослідження в радянському правознавстві в основному обмежувалися однією лише зовнішньою обробкою текстів нормативних актів, визначенням юридичних конструкцій, тлумаченням нормативних положень [4, с. 16]. Така ситуація прослідковується, зокрема, в тогочасній юридичній науковій періодиці. Так, головний друкований орган тогочасної радянської юридичної науки, журнал «Радянське право», який відрізнявся суворим академізмом, науковою аргументацією, поступається першість основного юридичного видання журналу «Революція права» [414, с. 114], а сам стає більш політизованим за змістом, демонструючи тенденцію заміни наукової аргументації на цитування партійних рішень, та заміняючи наукові статті коментарями до законодавчих актів.

Звичайно, і в попередньому періоді розвитку радянської юридичної науки, дослідження методологічних питань в межах юридичної науки не могли бути охарактеризовані як плюралістичні. Однак, протягом 1917-1925 років в науці, незважаючи на відсутність досліджень приватно-наукових методів правознавства, їх існування не заперечувалося, так само не заперечувалася

можливість вивчення пізнавальної проблематики безпосередньо в межах юридичної науки та існування приватно-наукових методів як таких.

Варто також зазначити, що діалектичний матеріалізм, як філософська основа тогочасної науки, також зазнав змін, оскільки по суті був жорстко підпорядкований текстам свого найавторитетнішого інтерпретатора - висловам безпосередньо Й. Сталіна. Внаслідок цього методологічні засади юридичної науки почали знаходитися у невідповідності до самого діалектичного матеріалізму в його марксистсько-ленінській інтерпретації.

Як стверджує В.П.Казимірчук, в правовій літературі 30-40-х років ХХ століття все різноманіття теоретичних принципів наукової методології діалектичного матеріалізму було зведено до викладення «чотирьох рис діалектики» за розумінням Й.Сталіна [99, с. 37]. При цьому ця абстрактна схема поняття наукового методу розглядалася в кожній галузі права практично в незмінному вигляді, незважаючи на загальнотеоретичний чи галузевий характер досліджуваної проблеми.

Відносно конкретних викривлень положень марксистсько-ленінської теорії, які мають методологічне значення та відбулися в період панування культу особистості, після його завершення здійснювалися навіть окремі дослідження [79, с. 3-13]. А вже в 1960-х роках почала висловлюватися думка, згідно із якої застосування такого підходу нічого спільного із справжньою діалектикою не має [4, с. 18], оскільки замість використання її законів та категорій, а також приватно наукових прийомів та способів дослідження для пізнання правових явищ все різноманіття правової діяльності намагалися включити в вузькі рамки вже готових схем.

Більше того, радянські вчені-юристи, даючи оцінку «сталінському періоду» розвитку юридичної науки зазначали про те, що монопольне положення Сталіна в теорії призвело до того, що він час від часу дозволяв собі критикувати праці класиків марксистсько-ленінської теорії [79, с. 7], що, як ми зазначали вище, було неможливо уявити протягом 1917-1925 років.

Таким чином, можна зробити висновок, що протягом 1925-1953 років методологія юридичних досліджень не становила собою окремого напрямку юридичної науки та по суті була виключена із її предмету. Питання щодо пізнання правових явищ було віднесено до відання діалектичного матеріалізму який представлявся як в якості універсальної метатеорії так і в якості єдиного методу пізнання дійсності. За такої ситуації саме існування окремих, специфічних методів пізнання державно-правової дійсності та правової методології заперечувалося.

Описаний вище підхід методологічного монізму, незважаючи на свій перегляд в кінці 50-х на початку 60-х років XX століття, який був здійснений вченими-теоретиками права, про що йтиметься нижче, ще довгий час домінував у роботах представників галузевих юридичних наук. Так, наприклад, представник науки кримінального права М.Д. Шаргородский у виданні 1968 року писав: “Метод науки соціалістичного кримінального права – метод діалектичного матеріалізму, єдино науковий метод вивчення дійсності [171, с. 41]”.

Така ситуація не є чимось дивним. У цьому контексті слушною видається думка П.Фейсерабенда, який зазначав, що тривале нав'язування єдиної точки зору може привести до поступового зміцнення жорстко фіксованих методів, до стандартизації термінології та іншим консервативним явищам [379, с. 77]. Саме протягом 1925-1953 років в радянській юридичній науці, ця закономірність отримала надзвичайно чітке вираження.

Отже, протягом першого, «установчого» періоду розвитку радянської юридичної науки та відповідний йому період розвитку методологічних досліджень, який продовжувався із 1917 по 1925 роки було оформлено перехід юридичної науки до нових основ, які склали марксистсько-ленінська картина світу (світогляд), відповідні їй соціальні та пізнавальні цінності, ідеали раціональності та основні категорії діалектичного матеріалізму, як ключова частина нових філософських основ юридичної науки. Розгляд методологічної проблематики в цей час акцентувався на найбільш загальних питаннях, як

правило, світоглядного та ціннісного плану, насамперед стосувалися обґрунтування класової сутності держави та права, побудови понятійно-категоріального апарату юридичної науки на основі категорій «базису» та «надбудови». Методологічні дослідження окремих методів пізнання протягом цього часу не здійснювалися.

Протягом наступного періоду, що тривав із 1925 по 1953 рік методологічні дослідження в межах юридичних наук не поглиблювалися, існування окремих методів юридичного дослідження та правової методології як явища не визнавалося.

2.2. Становлення методології юридичних досліджень як окремого напрямку радянської юридичної науки.

Практична відсутність методологічних досліджень в юридичній науці, яка мала місце в період розвитку радянського правознавства, який тривав протягом 1925-1953 років, призвела до того, що на час його завершення недоліки методології вважалися головною вадою юридичної науки, причиною відставання від потреб практики, головним фактором, що призводить до низького теоретичного рівня наукових досліджень, серйозних помилок в науковій роботі [4, с. 15].

Започаткування у 1953 році так званого «періоду відлиги» та засудження культу особистості Й.Сталіна, передувало та спонукало наукове співтовариство до активізації зусиль, спрямованих на пізнання методологічної проблематики.

Пожвавлення досліджень правової методології в межах радянської юридичної науки припадає саме на цей час, а вже на початку 60-х років XX ст. питанню методологічних досліджень починає надаватися надзвичайно велике значення і стосувалася це не лише юридичної науки, але й науки в цілому.

Про це може свідчити, зокрема, той факт, що у 1963 році одразу після прийняття ЦК КПРС та Радою Міністрів СРСР Постанови «Про заходи покращення діяльності Академії наук СРСР та академій наук союзних республік», якою за Академією наук СРСР була закріплена роль керівника та

координуючого центру всієї радянської науки [211, с. 5], відбулося засідання Президії АН СРСР, яке було присвячено безпосередньо питанням наукової методології.

На цьому засіданні із доповіддю «Методологічні проблеми природознавства та суспільних наук» виступив академік Л.Ф. Ільїчов, який на той час займав посаду секретаря ЦК КПРС. Окрема частина цієї доповіді [211, с. 37-39] була присвячена безпосередньо юридичним наукам.

На думку Л.Ф. Ільїчова, існувало декілька причин поживлення інтересу до методологічної проблематики. Серед них: інтенсифікація розвитку наукового знання, що обумовлювала необхідність розробки нових методів, потреби практики, необхідність розвитку марксистської філософії і, нарешті, необхідність ведення ідеологічної боротьби [211, с. 4-5].

Неабияка роль у цьому належала суто соціально-політичним процесам, що на той час відбувалися у СРСР. Сприятливі умови для подолання багатьох невинуватених догм, які склалися в науці загалом та суттєвим чином впливали на методологічні дослідження, були обумовлені наслідками певних послаблень, що мали місце під час так званого «періоду відлиги», завершення якого припало на початок 60-х років XX століття.

Так, відповідаючи на питання щодо заходів, необхідних для розробки методологічних проблем природничих та суспільних наук, академік Л.Ф. Ільїчов першим із них називає подолання культу особистості в області науки, та особливо в галузі методології науки [211, с. 46], де він, на думку цитованого ученого, виявився особливо живучим.

Необхідність подолання негативних наслідків періоду культу особливості неодноразово наголошувалася і тогочасними вченими-юристами. Так, як зазначав Л.С. Явич, догматизація вчення про державу і право, що відбулася в період панування культу особистості призвела до того, що породжена цим періодом теза про створення Сталіним цілісного та закінченого вчення про соціалістичну державу передбачала, що і в області права всі найбільш важливі

питання були вирішені. При цьому будь-яке висловлювання Сталіна оголошувалося методологічно принциповим [409, с. 76-77].

До переліку таким «раз і на завжди вирішених питань» передусім відносилось і визначення права надане А. Вишинським у 1938 році [269, с. 19], яке за нових суспільно-політичних умов почало ставитися під сумнів. В ході такої «ревізії» уявлень про право, радянськими науковцями висловлювалися аргументи, відповідно до яких розуміння права тільки як норми, наказу державної влади, забезпеченого примусом, послабило розуміння інших вельми важливих аспектів права, зокрема, питання щодо суб'єктивних прав та обов'язків громадян та колективів [117, 112]. Важливими також вважались питання правовідносин, виховної, а не репресивної ролі права, зв'язку права з іншими суспільними явищами.

Існування такої ситуації не могло не відобразитися на дослідженнях правової методології, оскільки за умови існування готових рішень щодо концептуальних питань юридичної науки, обґрунтування та вдосконаленні засобів пізнання державно-правових явищ фактично не визнавалося нагальною потребою. Як наслідок цього філософська і правова література не могла розгорнути проблеми методології.

Характерною ознакою розглядуваного періоду розвитку методологічних досліджень в радянській юридичній науці є перегляд положень «методологічного монізму», який панував до цього. Це відбулося за рахунок поставлення під сумнів уявлення про співвідношення діалектико-матеріалістичного методу та приватних прийомів дослідження, яке склалося до цього. Такі уявлення в юридичній літературі починають прямо називатися невірними [90, с. 23], до того ж визнається необхідність удосконалення розробки проблеми приватних методів в кожній конкретній галузі науки.

Нагальна потреба поглиблення та структурування знання про державну і право, методи їх дослідження, висловлювалася багатьма вченими-юристами розглядуваного періоду. Зокрема, корифей української юридичної науки проф. П.О. Недбайло, висловлював думку, згідно до якої не тільки діалектика має

значення науки та методу, але й будь-яка інша наука є не тільки наукою, а й методом [228, с. 140]. З такого підходу випливало, що в дослідження кожної конкретної науки її ідеї, поняття, можуть та мусять використовуватися як метод. У цьому відношенні методологічне значення визнавалося не лише за загальної теорією держави та права, а й за галузевими юридичними науками, їх категоріями, котрі так само мають методологічне значення.

З метою реалізації зазначених ідей, протягом першої половини 60-х років в юридичній науці відбулася велика дискусія, присвячена методології дослідження юридичних наук, що чітко засвідчила тенденцію до відходу наукового співтовариства від низки методологічних засад попереднього періоду.

Сторінки журналу «Советское государство и право» стали одним із основних майданчиків проведення цієї дискусії. Тут в період з 1962 по 1964 роки свої позиції висловили такі вчені як А.А. Піонтковський [269, с. 15-25], В.П. Казимірчук [99, с. 36-46], А.І. Денісов [79, с. 3-13], Л.С. Явич [409, с. 71-79], Д.А. Керімов [111, с. 86-94] та інші.

Ще однією формою дискутування питань методології пізнання держави та права стали наукові конференції, які проводилися на базі провідних вищих навчальних закладів. Так, наприклад, в 1964 році в м.Києві була проведена наукова конференція, присвячена питанням методології юридичного пізнання, у якій взяли участь такі видатні науковці як П.О. Недбайло, В.М. Корецький та інші. В 1965 році ці ж питання були винесені на обговорення учасників конференції, проведеної на юридичному факультеті Ленінградського університету, у якій приймали участь такі науковці як Д. А. Керимов, А. С. Пашков, Д. М. Чечота та інші.

Матеріали як київської [213] так і ленінградської [255, с. 170-172] конференцій, засвідчують, що в ході проведених обговорень було фактично констатовано назрілу необхідність подолання низки догм, наявних у сфері правової методології. Сформована теза про те, що використання діалектичного

методу дослідження не виключає застосування приватних методів конкретних наук, в тому числі і юридичних.

Як зазначав П.Е. Недбайло, до початку 1960-х років в радянській юридичній науці розробці загальнометодологічних питань не надавалося значення, в кращому випадку говорилося про метод матеріалістичної діалектики в загальному плані, в плані її протиставлення метафізиці [228, с. 9]. Науковці, які брали участь у конференції, сприйняли позицію, відповідно до якої неможливо вважати специфічні закони, в тому числі специфічні закони буття держави та права, лише проявом загальних законів матеріалістичної діалектики [213, с. 99, 117, 137, 140]. Було висловлено думку, відповідно до якої, специфічні форми прояву загальних законів в залежності від умов, місця та часу та у цьому сенсі конкретизовані загальні закони не є приватними законами, оскільки приватні закони відображають не всезагальний, а специфічний взаємозв'язок предметів, явищ та процесів, котрий не є тотожним загальному зв'язку [213, с. 140]. Знайшло підтримку положення, згідно якого не тільки діалектика має значення науки та методу, але й будь-яка інша наука є не тільки наукою, а й методом. В кожній науці є свої дослідження, свої ідеї, поняття, котрі використовуються як метод [228, с. 140]. У цьому плані методологічне значення визнавалося не тільки за загальною теорією держави та права, але й за галузевими юридичними науками.

Незважаючи на наявність опонентів, які заперечували наведені вище тези [213, с. 121-125], можна стверджувати про їх схвалення переважною більшістю учасників дискусії.

Аналогічні позитивні відгуки отримало і загальне визначення методології радянської юридичної науки, що було сформульоване П.О. Недбайлом, згідно якого під методологією радянської юридичної науки пропонувалось розуміти використання законів та категорій матеріалістичної діалектики та обумовлених нею теоретичних принципів юридичної науки, логічних прийомів та конкретно-практичних способів збору та обробки матеріалу для пізнання держави та права їх перетворення та удосконалення [213, с. 35].

Дещо інша позиція відносно визначення поняття методології була висловлена учасником «ленінградської» конференції Д.А. Керімовим. Згідно до запропонованого ним підходу, поняття методології науки держави і права в широкому розумінні складає її світоглядна основа – марксизм-ленінізм. Під методологією в більш вузькому сенсі пропонувалося розуміти підхід до конкретно-історичного пізнання предмету науки, визначення шляхів, методів та прийомів дослідження [255, с. 171].

Проаналізувавши наведені визначення, слід констатувати важливі зміни в розумінні предметного поля методології юридичних досліджень радянського правознавства. Насамперед це стосується виключення із його складу питань, що стосуються онтологічних та аксіологічних аспектів картини світу, як компоненту основ юридичної науки. Натомість до ключових аспектів методологічної проблематики були зараховані питання щодо окремих пізнавальних засобів та прийомів пізнання, адаптації філософських категорій та відповідних ним теоретичних принципів до потреб юридичної науки.

В тих же, 1964-1965-х роках, в сфері дослідження юридичної методології відбулася ще більш знакові події для всієї радянської юридичної науки – уродженцем м.Харкова В.П. Казимірчуком була успішно захищена кандидатська дисертація на тему «Проблеми методології в загальній теорії права» [98], що була підготовлена до захисту під керівництвом А.А. Піонтковського. На основі цієї дисертації роком пізніше В.П. Казимірчук видав монографію «Право та методи його вивчення» [97], що стала першим монографічним дослідженням проблеми юридичної методології у радянській юридичній науці.

За визнанням автора вказаної наукової праці, основними причинами, що обумовили необхідність розробки та пізнання специфічної системи методів пізнання правових явищ стали, насамперед, розширення сфери правової науки, постановка та дослідження нею нових суспільних проблем, посилення взаємодії між різними правовими науками, поява нових методів дослідження правових проблем [97, с. 8].

Окрім того, як зазначав В.П. Казимірчук, значний поштовх у розвитку тогочасної правової методології відіграло збільшення питомої ваги застосування поряд із традиційними логічними прийомами нових методів, що розробляються в межах інших наук [97, с. 6]. До їх числа він відносив, насамперед, математичні методи, кібернетичні методи, методи моделювання та ін. Саме успішне застосування цих методів для дослідження державно-правової дійсності загостило необхідність попередньої розробки філософських та методологічних питань. Адже, лише наявність теоретичного знання про саму методологію правових досліджень надавало змогу визначитися із питаннями про можливість, умови та межі застосування даних методів в праві на основі специфічного правового матеріалу.

В своєму дослідженні правової методології В.П. Казимірчук заперечив можливість використання підходу методологічного монізму в розумінні невизнання ролі та факту існування приватних методів окремих наук. Він виходив з того, що пізнання правових явищ – складний процес. Для цього вимагається не лише знання загальних законів розвитку, але й опанування конкретним матеріалом та спеціальними методами дослідження.

З цих позицій, заперечення значення діалектичного методу для наукового пізнання та протиставлення йому спеціально-наукового методу визнавалося помилковим. Так само як і точка зору, відповідно до якої діалектичний метод повністю підміняє приватні методи конкретних наук.

Так, В.П. Казимірчук визначив, що методологія правової науки включає в свою сферу систему правових понять, принципів та теорій, а також конкретні прийоми та способи дослідження правових явищ [99, с. 39]. При цьому під загальнотеоретичними принципами він розумів закони та категорії матеріалістичної діалектики, гносеологічні положення ленінської теорії відображення.

Визнання тогочасною юридичною наукою необхідності самостійної розробки методологічної проблематики, як особливого предмету юридичного дослідження відіграло величезну роль для подальшого розвитку вітчизняної

юридичної науки. Такий процес не відбувався дуже просто та легко, зокрема, про це свідчить те, що науковий пошук автора згаданої вище монографії відбувався під керівництвом А.А. Піонтковського, який двома десятиліттями років раніше [270, с. 17], як це вже вказувалося вище, категорично заперечував будь-яку необхідність дослідження методів пізнання поза межами діалектичного матеріалізму.

Ще однією важливою позицією, яка була зафіксована у праці В.П. Казимірчука є теза, відповідно до якої правову методологію неможливо розглядати інакше ніж як цілісне утворення. Цілісність наукової методології при цьому розуміється як єдність в підході до явищ, які вивчаються правовою наукою, але не може розглядатися як певна абстрактна схема дослідження. Саме тому В.П. Казимірчук робить висновок, що наукова методологія має власну внутрішню диференціацію, необхідною частиною якої є система логічних (тобто абстрактно-наукових) прийомів правового дослідження, а також спеціальних методів (способів) дослідження правових проблем.

До системи так званих логічних (абстрактно-наукових) прийомів правового дослідження було віднесено засоби, що властиві та використовуються в ряді наук, а саме: методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, гіпотези та аналогії і т.і. До числа спеціальних методів дослідження правових проблем, було віднесено такі методи як конкретно-правовий (конкретно-соціологічний) метод, метод порівняльно-правового дослідження та метод судової статистики [97, с. 46].

Варто окремо відзначити, що зосередженість розглядуваної концепції на загальнонаукових, приватних та спеціальних методах дослідження не означала заперечення ролі пізнавальних засобів вищого порядку в системі побудови методології юридичних наук. З позиції В.П. Казимірчука, включення в сферу методології правової науки найбільш загальних теоретичних принципів пізнання – законів та категорій матеріалістичної діалектики мало б демонструвати, що методологія не зводиться до суми прийомів та способів

дослідження (математичних, логічних, статистичних і т.п.) і тим більше не тотожна їм [97, с. 45].

Виходячи зі змісту рецензій [51, с. 114-116], опублікованих за наслідками ознайомлення з монографією «Право та методи його вивчення» сучасниками її автора, можна зробити однозначний висновок про сприйняття науковим співтовариством позицій, висловлених В.П. Казимірчуком. Таке визнання фактично засвідчило одержання юридичною методологією статусу окремого питання (блоку питань), яке потребує фундаментальної розробки в межах теоретичного знання про державу та право. Тобто, саме в цей час відбувся процес екстрадефінітації методологічної проблематики в межах юридичних наук.

Вже після виходу у друк згаданої праці В.П. Казимірчука розуміння методології як теорії марксизму-ленінізму як загальної методологічної основи та сукупності приватних методів пізнання даного предмету, як конкретної бази дослідження соціальних явищ [405, с. 16], фактично стало загальноприйнятим.

Наведене дає підстави стверджувати, що захист дисертації та публікація книги В.П. Казимірчука підвела підсумок наукових дискусій з проблем можливості існування юридичної методології, як самостійного напрямку правових досліджень, чим остаточно довершила відхід тогочасної юридичної науки від попередніх позицій. До того ж підходи, запропоновані В.П. Казимірчуком, залишаються актуальними і на сьогоднішній день вони частково повторюються при висвітленні питань правової методології в межах популярної учбової літератури [249] з теорії держави і права.

Ще одним вагомим підсумком дискусії проведеної щодо методологічної проблематики серед вчених юристів, на нашу думку, слід вважати публікацію спільної статті С.С. Алексєєва, Д.А. Керімова та П.О. Недбайла [4, с. 15-28], що була повністю присвячена методологічним питанням у юридичній науці.

Враховуючи належність авторів зазначеної публікації до категорії авторитетних представників як тогочасної так і сучасної юридичної науки, вихід такої роботи, на нашу думку, ще раз засвідчив досягнення консенсусу у

найбільш загальних питаннях, які стосувалися правової методології, що відбулося у науковому співтоваристві учених-юристів.

На думку зазначеного колективу авторів, методологію в широкому сенсі представляла її світоглядна основа - марксизм-ленінізм, будь-які прояви «терпимості та нейтральності» у відношенні альтернативних методологічних позицій найбільш загального рівня виключалася [4, с. 16-17]. Єдиним загальнонауковим методом пізнання визнавався метод марксистско-ленінської діалектики.

Особливо підкреслювалося, що не тільки загальнотеоретичні, але й будь-які інші спеціальні проблеми правознавства можуть бути вирішені лише на основі та за допомогою марксистсько-ленінської філософії [4, с. 18].

Таким чином, на думку провідних вчених розглядуваного періоду, питання розвитку методології юридичних наук ставилося у пряму залежність від неприпустимості допущення будь-яких відхилень від загальнометодологічних постулатів матеріалістичної діалектики, недопущення будь-якого плюралізму загальних світоглядних методологічних установок та філософських основ науки. Саме матеріалістична діалектика вважалася єдиною загально філософською основою та одночасно найвищим рівнем методології будь-якого юридичного дослідження.

Такий підхід фактично означав перенесення підходу методологічного монізму, характерного для попереднього періоду, на більш високий рівень методології. За такої ситуації методологічний монізм радянської юридичної науки набув іншого змісту. Якщо у період до 1960-х років стверджувалася недоцільність розроблення спеціальної наукової методології та її наступного вивчення в рамках окремих конкретних наук, віддання всієї методологічної проблематики на відкуп загально філософського рівня наукового знання – діалектичного матеріалізму, то із усвідомленням необхідності врахування специфіки предметів досліджуваних наук, діалектичний матеріалізм втратив монопольне становище як метод, одночасно набувши його в іншій якості –

якості єдиної філософської основи, що представлявся як найзагальніший рівень наукової методології.

Приватнонаукові методи дослідження при цьому визначалися як способи наукового пізнання, що полягають в застосуванні таких пізнавальних засобів, котрі придатні лише для вивчення окремих, обмежених та конкретних областей об'єктивної дійсності [4, с. 24]. Вважалося, що загальнонауковий метод та приватно наукові прийоми застосовуються не ізольовано і не паралельно, а в органічній єдності, через взаємне проникнення та збагачення один одного [409, с. 75]. При цьому саме співвідношення між методом матеріалістичної діалектики та приватними науковими прийомами вважалося найбільш важливою та складною проблемою кожної науки, в тому числі і юридичної.

Враховуючи наведену модель взаємодії загального та приватного рівнів правової методології логічним виглядав висновок, згідно із яким всі юридичні науки, як загальна теорія держави і права так і кожна окрема галузева дисципліна, безпосередньо спираються на філософію марксизму-ленінізму [343, с. 76].

Використовуючи таку позицію, тогочасні дослідники сформулювали положення, згідно якого основний зміст методології юридичної науки складається із двох блоків питань. По-перше – це вивчення особливостей застосування марксистського діалектичного методу в галузі юридичної науки; специфічних рис юридичної науки в порівнянні із іншими суспільними науками, особливості вивчення питань держави і права виходячи із положень марксистсько-ленінської гносеології та соціології [343, с. 76]. По-друге – напрацювання приватних прийомів та засобів окремих етапів дослідження, які цілком та повністю залежать від характеру та властивостей досліджуваного предмету, тобто суто приватних методів, застосовних у вузькій області дослідження, яке ставить перед собою суто вузькі завдання [409, с. 73].

У той же час, важливою методологічною проблемою, яка ставилася в розглядуваний період, була проблема використання досягнень інших наук неюридичного профілю для дослідження правових проблем. Особливо

підкреслювалося, що необхідною рисою вивчення державно-правових явищ має стати їх комплексний характер, побудований на широкому використанні методів та даних інших, не тільки суспільних, але й природничих наук [4, с. 19]. Вважалося, що юридична наука може стати в нагоді практиці лише при творчій співпраці із представниками філософії, педагогіки, психології, кібернетики та інших галузей наукового знання.

Безперервне поповнення приватних методів новими засобами та прийомами дослідження почало називатися характерною тенденцією розвитку методології в її вузькому розумінні [405, с. 16]. Серед найбільш розповсюджених та перспективних приватно наукових методів називалися соціологічний метод дослідження, статистичний метод, порівняльно-юридичний, метод висунення наукових гіпотез, метод формально-логічної обробки матеріалу, метод аналогії, презумпції, традиційні способи тлумачення, а також методи формальної та математичної логіки, кібернетики, соціального моделювання, соціального проектування [4, с. 24-26].

Таким чином, внаслідок проведеної у 1962-1965 роках дискусії, присвяченої питанням методології права, було суттєво розширено коло питань методології, що мали б бути вирішені саме в межах юридичних наук. Передусім таке розширення відбулося за рахунок визнання факту існування приватно наукових методів юридичних наук, визнання їх сукупності складно організованою системою. Передумови цього зрушення у дослідженнях методологічної проблематики юридичних наук було закладено починаючи із 1953 року внаслідок перегляду уявлень щодо співвідношення загально філософського та приватно наукового рівнів пізнання.

Підсумком розвитку методологічних досліджень радянської юридичної науки протягом 1953-1965-х років слід вважати наступне:

- 1) Усвідомлено необхідність проведення дослідження засобів пізнання державно-правової дійсності безпосередньо в межах юридичних наук, що відбулося внаслідок спростування тези про всеохоплюючий

характер та універсальність матеріалістичної діалектики при провадженні конкретних досліджень в межах окремих наук.

- 2) Започатковано уявлення про правову методологію як системне утворення, що має свою внутрішню диференціацію та відповідну структуру. Основними елементами цієї структури вважаються прийоми та спеціальні методи правових досліджень, загальні теоретичні принципи пізнання, представлені законами та категоріями матеріалістичної діалектики, а також світоглядна основа, значення якої надано марксистсько-ленінській філософії.
- 3) Пріоритетними напрямками досліджень правової методології визнавалися дослідження особливостей застосування діалектико-матеріалістичного методу в юридичній сфері, виходячи із специфіки державно-правової дійсності, розробка системи приватних методів дослідження, визначення їх співвідношення із загальнофілософським рівнем методології.

Враховуючи викладене, можна констатувати, що в розглядуваний період розвитку правової методології у порівнянні із попередніми періодами, дослідження методологічної проблематики екстрадефініювалися та практично виокремилися в самостійний напрям. При цьому для цього періоду не характерні дискусії із приводу запровадження марксистсько-ленінських ідеалів та цінностей пізнання, оскільки це питання вважається вирішеним. Натомість основна увага методологічних досліджень присвячена безпосередньо нормам науки, пізнавальним процедурам та окремим засобам здобуття знань. Також широко розглядаються питання філософських основ юридичного знання. Центральним у цьому відношенні постає питання особливостей застосування філософських категорій, представлених категоріями діалектичного матеріалізму, та відповідних їм пояснювальних схем до специфіки пізнання державно-правової дійсності.

Таким чином протягом 1953-1965-х років радянська юридична наука, перейшла до розуміння наукової методології як системного явища, що потребує

особливої уваги та окремого вивчення. Це в цілому співпадає із тенденцією в науці загалом.

2.3. Розвиток методології юридичних досліджень як самостійного напрямку радянської юридичної науки.

Як було зазначено вище, протягом 1953-1965-х років у радянській юридичній науці відбулися процеси самоідентифікації методологічної проблематики, виокремлення методологічних питань як таких, що мають самостійне значення. Ствердна відповідь на питання про існування специфічної правової методології, необхідності самостійних досліджень, звернених на засоби пізнання державно-правової дійсності, що була дана за підсумками проведеної у 60-х роках дискусії, обумовили подальший, ще більш жвавий інтерес до методології права.

Наприкінці 60-х – початку 70-х років XX століття радянське правознавство все більше цікавиться «самопізнанням» - тим, якими шляхами, методами та способами ті або інші результати досліджень були отримані.

Період розвитку методології юридичних досліджень радянської юридичної науки починаючи із 1965 року та до занепаду цієї наукової традиції, що відбулося із розпадом СРСР, можна охарактеризувати як «спокійний». Саме в епоху такого «спокійного» розвитку, за висловами філософів науки, наука зайнята передусім освоєнням вже віднайдених структур дійсності, канонізуючи основні характеристики цих структур та методів їх пізнання [337, с. 21]. Протягом цього періоду радянська юридична наука починає розгортати та уточнювати свої положення, в тому числі і ті, які стосуються пізнавальної проблематики, міцно базуючись на основах, закладених в попередні періоди.

Відсутність проблематизації найзагальніших питань, які б стосувалися картини світу, філософських основ, ідеалів та норм пізнання, тобто основ юридичної науки, дозволяло сконцентрувати весь інтелектуальний потенціал радянських вчених-юристів на поглибленні, уточненні вже виробленого

бачення державно-правової дійсності та особливостей її пізнання, виходячи із усталених цінностей та ідеалів.

Як зазначали тогочасні дослідники, саме життя почало наполегливо вимагати дослідження системи, структури та логіки пізнавального процесу правових об'єктів, оскільки на певній стадії зрілості науки виникає природна потреба в знанні її власної гносеологічної природи, та, головним чином тому, що необхідність подальшого, більш поглибленого вивчення предмета передбачає узагальнення всіх засобів його пізнання [285, с. 6].

Підтвердженням наведеного може слугувати те, що питанням методології та ефективності правової науки почали присвячуватися не лише традиційні наукові конференції вчених-юристів, але й заходи на рівні спільних засідань Академії наук та юридичних науково-дослідних інститутів [412, с. 115]. Надання дискусіям із методологічної проблематики такого вагомego статусу було пов'язано із тим, що успішний розвиток всього комплексу юридичних наук в розглядуваний період пов'язувався передусім із розробкою методологічних та методичних проблем правових досліджень.

Особливої ваги методологічним дослідженням у цей період було надано також і тим, що позиція щодо необхідності приділення першочергової уваги питанням наукової методології була зафіксована на рівні Постанови ЦК КПРС «Про заходи із подальшого розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» [197, с. 3]. Вагомішого визнання значущості методологічних питань на той час уявити було неможливо.

Найбільш загальною методологією вчення про державу і право, як і в попередній період, називався діалектичний та історичний матеріалізм [285, с. 75], які, на думку тогочасних дослідників, були двома складовими частинами марксистсько-ленінської філософії [107, с. 14]. Однак, деякі вчені, вважаючи такий підхід не точним, пропонували вважати методологічною базою юридичної науки марксизм-ленінізм, як цілісну систему філософських, економічних та соціально-політичних поглядів, що містить у своєму складі три

основні частини – філософію, політичну економію та науковий комунізм [254, с. 18-19].

Як можна побачити, наведені позиції не суперечать одна одній, оскільки в рамках структури основ радянської юридичної науки діалектичний матеріалізм та марксизм-ленінізм представляли собою наукову картину світу та філософські основи науки, і одночасно обумовлювали пізнавальну методологію. У зв'язку із цим стверджувати про дискусійний характер методологічної проблематики на її найбільш загальному рівні не можна, оскільки наведені різночитання мали передусім класифікаційний та термінологічний характер що жодним чином не впливало на суть питання.

За висловом П.О. Недбайла, думки тогочасних науковців щодо основоположних філософських позицій були повністю єдині, що підтверджувало непорушну вірність радянського правознавства марксистсько-ленінській методології дослідження суспільних явищ [229, с. 15]. Теорія держави і права при цьому визнавалася моністичною наукою не тільки в сенсі матеріалістичного вирішення основного гносеологічного питання про первинність суспільного буття та вторинності суспільної свідомості, але й в сенсі свого методу.

Основоположними позиціями матеріалістичної діалектики, що мали б враховуватися як методологічні при дослідженні держави і права визнавалися, як правило, первинність матерії, буття та вторинності свідомості, мислення, первинності економічного базису та вторинності надбудовних явищ, зокрема, держави і права; постійних рух, удосконалення та зміна держави і права [380, с. 7].

Однак, в цей же час думка про закономірність приділення великої уваги загальним та приватним методам пізнання державно-правових явищ [317, с. 10], як і саме існування таких пізнавальних засобів, вже не виглядала дискусійною. Більше того в юридичній науці переважало захоплення приватно-науковими, конкретними способами пізнання [380, с. 48].

В найбільш загальному вигляді методологія правознавства зазвичай представлялася в якості специфічно синтезованих фундаментальних пізнавальних принципів діалектичного та історичного матеріалізму та приватно наукових методів спеціальних наук [285, с. 4]. Разом із цим підкреслювалося, що така методологія доповнюється, збагачується, конкретизується і самим правознавством, передусім загальною теорією держави і права та галузевими юридичними дисциплінами.

Загальна логіка побудови наукової методології, що розглядалася в наведеному значенні, виглядала наступним чином. Найбільш високий рівень – всезагальна наукова методологія, діалектична логіка [285, с. 25] або діалектико-матеріалістичний метод [317, с. 10]. Це по суті загальнометодологічна директива до розробки будь-якого дослідження, її філософська основа.

Вважалося, що в основі методології завжди лежить сукупність певних вихідних філософських принципів та способів отримання знань. Вони напрацьовуються марксистсько-ленінським світоглядом (картиною світу) та, відповідно, виступають в якості методологічної основи всіх галузей наукового знання як в їх формуванні так і в розвитку. У цьому зв'язку методологію розуміють в широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі суть методології складає її світоглядна сторона – марксизм-ленінізм, у вузькому сенсі – підхід до конкретно-історичного пізнання предмету науки [380, с. 7]. Саме такий погляд на розуміння поняття методології було розроблено та обґрунтовано протягом попереднього періоду розвитку досліджень правої методології.

До діалектики як всезагального методу пізнання відносили систему законів та категорій розвитку: закон єдності та боротьби протилежностей, закон заперечення заперечення, закон переходу кількісних змін в якісні. До категорій чи всезагальних понять відносили: загальне, особливе та одиничне, можливість та дійсність, причина та наслідок, зміст та форма, необхідність та випадковість [380, с. 9].

Другий рівень представляла загальна методологія [285, с. 25]. Під загальними методами розуміли прийоми, використовувані у всіх чи ряді

областей наукового знання [317, с. 10]. Це – аналіз, синтез, системний, функціональний підходи та інші. Загальними методами не охоплювали всього наукового пізнання. Вважалося, що вони застосовуються лише на окремих етапах, стадіях реалізації пізнавальної процедури. У цьому відношенні їх відрізняли від діалектико-матеріалістичного методу, що характеризувався застосуванням не тільки у всіх областях наукового знання, але й на всіх етапах та стадіях наукового дослідження.

На третьому рівні методології перебувала спеціальна (приватна) методологія [285, с. 25]. Серед приватно наукових методів, використовуваних правознавством насамперед називалися формально-логічні методи тлумачення [317, с. 10], соціологічні методи [285, с. 96], порівняльний метод [285, с. 124], психологічні методи [285, с. 124], логіко-математичні методи [285, с. 137], методи кібернетики [285, с. 154], системного аналізу [285, с. 178], статистики [405, с. 16]. При цьому характерною тенденцією розвитку методології визнавалося безперервне поповнення приватних методів новими засобами та прийомами дослідження.

Існували і інші класифікації наукової методології, однак в таких випадках розбіжності, як правило, носили термінологічний характер. Зокрема, у роботі Г.Б. Гальперіна та А.І. Королева всі наукові методи розподіляються на філософські та спеціальні методи [52, с. 30-31]. До філософських методів віднесено діалектико-матеріалістичний метод, спеціальні, в свою чергу, розподілено на дві групи – до першої із яких відносяться методи, використовувані в ряді наук (індукція, дедукція та ін.), до другої – методи окремих наук.

Особливістю розглядуваного періоду слід вважати те, що методологія науки починає розглядатися не тільки як система (сукупність) прийомів, засобів, способів дослідження, але й вчення про застосування та використання методів. Методологія, за визначенням тогочасних дослідників, є вченням про метод і теорією методу [380, с. 7]. Юридична ж методологія визначалася як вчення про метод юридичних наук та застосування законів, категорій та понять

діалектичного матеріалізму, а також загальної теорії держави і права для пізнання закономірностей виникнення, функціонування та зміни держави та права [52, с. 34].

Ствердилося також уявлення про теорію держави і права як про методологічну науку по відношенню до спеціальних областей юридичних знань [39, с. 19]. Це потрібно підкреслити тому, що, як ми зазначали вище, досить довгий час можливість виконання теорією держави та права методологічної ролі в правових дослідженнях заперечувалася.

Набула поширення думка, відповідно до якої теорія держави і права акумулює теоретико-методологічні знання про державу і права і з даної точки зору характеризується як теоретико-методологічна дисципліна правознавства.

Надаючи теорії держави і права наведену характеристику, радянські вчені виходили із того, що будь-яка загальна наука, що виконує методологічні функції в певній системі наук, має в своїй структурі дві основні складові: систему достовірних фактичних знань та систему засобів їх пізнання, теорію та метод. Система фактичних знань, результат пізнання досягнутий в межах науки становив її онтологічну частину, метод - гносеологічну.

Провідні дослідники розглядуваного періоду вважали, що саме останнє, тобто знання про специфіку руху, про форми, способи та засоби пізнання відповідного предмету, послідовність та прийоми їх застосування у розглядуваний період ставали особливим об'єктом дослідження [285, с. 8-9].

Розглядаючи наведене положення, А.М. Васильєв зазначав, що розчленування на онтологію (соціологію) та гносеологію є можливим тоді, коли мова йде про умовну характеристику, про аналіз розчленованих сторін вивчення предмету теорії держави та права [39, с. 36]. У цьому сенсі, на думку зазначеного ученого, було виправдано виділяти соціологію (онтологію – вчення про об'єктивну діалектику або буття, розвитку, умовах існування, сутності держави та права), гносеологію (вчення про процес пізнання та методологію вивчення держави та права), та прикладну логіку (вчення про поняття, теорії, закони науки, що відображають в своїх зв'язках та переходах знання про

державу та право), котрі після цього синтезуються в цільній теорії держави і права. Таким чином, визнаючи за методологічну проблематику окремим напрямком теоретичних досліджень, особливо підкреслювалась її органічна належність до системи науки теорії держави і права.

Розглядаючи теорію держави і права як фундаментальну науку, відзначалося її методологічне значення по відношенню до конкретних та спеціальних досліджень явищ, сутність та основні властивості яких вона виражає. Обґрунтовувалося, що будь-яка теорія заслуговує назви методологічної, якщо вона не тільки описує та пояснює певну предметну область, але й являється інструментом пошуку нового знання [285, с. 25].

На думку радянських науковців, оскільки метод науки співвідноситься із філософським пізнанням та теоретичним роз'ясненням предмета дослідження, то методологія в цілому складає світоглядну основу та одночасно загальнотеоретичну частину науки [380, с. 5]. Теорія у власному сенсі складається із принципів та законів пізнання, котрі в дослідницькому процесі стають методами пізнання. Іншими словами, метод науки необхідний для створення теорії, а наука є теорія, що застосовує метод. Зауважувалося, що власне правові дослідження, як і наукові знання взагалі, неоднорідні з точки зору їх застосування на практиці. У цьому зв'язку відмічалося два основних потоки знань: а) коли має місце безпосереднє застосування знання на практиці; б) коли має місце опосередковане застосування знання на практиці [285, с. 45], тобто мова йде про напрацювання нових знань, про методологію науки певного рівня. Специфіка теорії держави та права як приватної методології правознавства з цих позицій виражалася в тому, що вона передусім дає знання другого потоку, тобто знань методологічного характеру.

Методологічне значення загальної теорії держави і права, на думку тогочасних учених-юристів, полягало також і у інтегративній функції, яку вона мала б виконувати, зокрема, з метою застосування досягнень інших наук негуманітарного профілю. Так, говорячи про застосування технічних досягнень тогочасної науки у правовій сфері, Д.А. Керімов стверджував про необхідність

вирішення низки методологічних проблем, передусім щодо відмови від механістичного привнесення кібернетичних засобів в сферу правової науки та практичної діяльності [285, с. 163]. З цих позицій, лише інтегрування кібернетичних та правових початків дозволить успішно застосовувати в праві сучасну обчислювальну техніку та математичні методи.

У той же час, як зазначав А.М. Васильєв, методологічна функція теорії держави та права і цим не вичерпувалася. На його думку, даючи наукове уявлення про об'єктивні закономірності та сутність державних та правових явищ у всьому їх комплексі, вона випрацьовує марксистсько-ленінське бачення держави та права, їх суспільного призначення та розвитку [39, с. 31]. Будучи сприйнятим та засвоєним людьми, це бачення втілюється в їх діяльності, збагачує юридичну науку, державно-правову практику теоретичним підходом до вирішення конкретних юридичних проблем.

Таким чином, теорія держави і права, з позицій науковців розглядуваного періоду виконувала наступні функції, що обумовлювали її методологічне значення:

- 1) розвиваючи філософські положення, теорія держави і права становила світоглядну основу для розбудови юридичної теорії та подальших конкретних юридичних досліджень;
- 2) вироблення нових знань про державу і право;
- 3) вироблення нових засобів пізнання державно-правової дійсності та порядку та способів їх використання;
- 4) забезпечення використання досягнень інших наук при дослідженні юридичних явищ.

В цей же час варто зазначити, що серед тогочасних науковців не існувало єдності у поглядах щодо статусу теорії держави і права в системі наукового знання. Основною проблемою при цьому визнавалася неоднозначність тлумачення співвідношення специфіки юридичного та загальнофілософського знання, яке, за висловом М.Ф. Орзиха, на той час було основним питанням самопізнання у правознавстві [254, с. 17].

Зазначене питання у першому наближенні вирішувалося тогочасними правознавцями головним чином двома шляхами. Згідно до першої позиції специфічні закономірності розвитку держави і права відрізняються від закономірностей розвитку всього суспільства не якісними особливостями, а лише ступенем їх конкретизації, що в підсумку приводило до заперечення значення теорії держави і права як самостійної науки. Так, зокрема, С.С. Алексєєв, визнаючи методологічне значення загальної теорії держави та права, пояснював це її належністю до філософської науки, розглядаючи її як складову частину історичного матеріалізму, його конкретизацію в області вивчення держави і права [226, с. 57]. Аналогічна думка раніше висловлювалася і П.А. Рачковим [307, с. 58-67].

Прихильником іншої позиції, яку можна визнати домінуючою, слід відзначити, зокрема, П.О. Недбайла, який вважав досліджувані теорією держави і права закони, як і закони інших суспільних явищ, специфічними в якісному відношенні [226, с. 58], що обумовлювало її визнання не просто конкретизованою галуззю історичного матеріалізму, а самостійною наукою.

Як вже зазначалося вище саме в 70-ті роки ХХ століття домінувала позиція, відповідно до якої сама наука почала ставати об'єктом спеціального вивчення, а питання наукового самопізнання складатися в певний напрямок при вивченні методологічних проблем [39, с. 8]. В цей же час в тогочасній науковій літературі з'являються пропозиції про присвоєння методологічним питанням ще більш вагомого статусу. Так, зокрема, Д.А. Керімовим було висловлено обережне припущення, відповідно до якого закономірний рух пізнавальної думки в юриспруденції, так само як і накопичений гносеологічний матеріал, можливо, давав достатні підстави для постановки питання про виникнення в її системі відносно самостійної галузі – філософії права, що має в основі свого предмету діалектику, логіку та теорію пізнання правової реальності [285, с. 9]. З позицій зазначеного дослідника, теорія держави і права складалася із двох основних частин – соціології держави і права і філософії держави і права [107,

с. 14]. Межа між цими частинами проводилася, умовно кажучи, по лінії їх онтологічного та гносеологічного вивчення.

Схожу думку наводить у своїй праці П.О. Недбайло, посилаючись на чехословацького вченого І.Богушака, який у зв'язку із виключною важливістю наукового аксіологічного обґрунтування загальнотеоретичних юридичних проблем висловив позицію про виділення відповідних наукових положень в окрему науку – філософію права, поряд із загальною теорією права, відносячи до її предмету «вчення про методи юридичних наук» (юридичну методологію) [226, с. 58], котре одночасно виступає і вченням про систему юридичних наук.

Незважаючи на те, що пропозиція про визнання існування поряд із загальнотеоретичною юридичною наукою філософії права раніше була предметом наукових дискусій [148, с. 23-24], саме в розглядуваному періоді вона викликала значний резонанс у наукових колах та здебільшого не була підтримана. Аргументація її противників зводилась до наступного.

Так, А.М. Васильєв зазначав, що наявні в юридичній літературі твердження про філософський характер теорії держави та права уявляються спірними передусім тому, що така постановка питання не вкладається в русло предмета філософії як теорії, що розкриває всезагальні властивості та закономірності розвитку природи, суспільства та мислення та їх взаємозв'язок [39, с. 22]. У зв'язку із цим, варто було говорити про теорію держави і права як про науку, що акумулює теоретико-методологічне знання про державу і право, і з цієї точки зору характеризувати її як теоретико-методологічну дисципліну правознавства.

М.Ф. Орзих висловив думку, відповідно до якої не існує не необхідності в кожній спеціальній галузі знання виокремлювати філософію предмета її дослідження – філософію політики, філософію культури чи філософію права [254, с. 17].

Схожу позицію займали і інші провідні тогочасні вчені [380, с. 13], зазначаючи, що теорія держави та права покликана розробляти загальні

питання методології правознавства та у цьому плані не повинна, та й не може підміняти філософію.

Єдність загальної теорії держави та права із філософією, з позицій дослідників, які заперечували необхідність виділення філософії права в окрему дисципліну, проявлялася в тому аспекті, що остання є методологічною наукою по відношенню до теорії держави та права. Ця обставина давала теорії широкі можливості застосовувати загальнометодологічні принципи та методи при дослідженні держави та права [380, с. 13]. Загальність філософії та теорії держави і права проводилася по лінії вивчення структурних елементів суспільства як в цілому, так окремо, однак різниця полягала в тому, що теорія держави і права глибше розробляє специфічні проблеми держави і права.

Саме така постановка питання, на думку А.М. Васильєва, давала можливість більш об'ємно та чітко описати методологічну роль теорії держави і права [39, с. 23], відповідно до якої по відношенню до філософського знання вона проявляється як приватне теоретичне знання, а по відношенню до всіх дисциплін правознавства – і як спеціальна методологія.

Ще одним важливим питанням правової методології, яке перебувало у фокусі наукового інтересу вчених розглядуваного періоду було питання правових категорій та понять.

Як вже зазначалося, ще у 1960-х роках дослідниками правової методології наголошувалося на тому, що визначальним завданням теорії права, яке обумовило її методологічне значення, визнавалася розробка правових понять [97, с. 47], хоча їх безпосереднє місце в системі правової методології чітко не визначалося. В 1970-х роках інтерес до дослідження категоріально-понятійного апарату правознавства, особливо у контексті методологічної проблематики пожвавився.

Основними питаннями, які стосувалися правових понять та категорій та дискутувалися тогочасними дослідниками правової методології були питання їх місця та значення в системі теоретичного знання про державу і право, питання

їх включення або не включення до змісту правової методології, співвідношення із філософськими категоріями.

Особливістю дослідження даного аспекту методологічної проблематики в розглядуваному періоді стало те, що даному питанню було присвячено самостійне глибоке дослідження відомого і донині вченого А.М. Васильєва, видане у формі монографії «Правовые категории», що отримала досить добрі відгуки [373, с. 157-158], а згодом взагалі стала хрестоматійною.

А.М. Васильєв, стверджуючи, що проблема правових категорій (основних понять правової теорії) виступає не просто як наукознавча, а як методологічна проблема юридичної науки [39, с. 9], спирався на те, що вивчення правових категорій та з'ясування понятійної структури теорії права з позицій діалектичної логіки допомагають вдосконалювати інструментарій юридичної науки.

Категоріальний апарат теорії права представлявся А.М. Васильєвим як засіб організації готових знань, місце якого в методології правових досліджень визначалося тим, що він виконує логічну, пізнавальну та світоглядну функції [39, с. 58]. З цих позицій, теоретико-понятійний апарат мав розглядатися не як специфічний метод, а як необхідна, специфічна ланка методу теорії правознавства [39, с. 72].

Своєрідність методів пізнання права, на думку А.М. Васильєва, полягала в тому, що у процесі теоретичного пізнання правової дійсності в якості інструменту пізнання використовуються особливі правові категорії [39, с. 70]. Без них неможливе правове пізнання, якому таким чином надається своєрідність. З цього випливав висновок відповідно до якого правові категорії утворюють специфічну ланку методу пізнання права.

Наведене твердження базувалося на тому, що мислити конкретно про право, тобто теоретично представляти собі цілісну картину правової сфери суспільного життя, можливо лише на основі юридичних категорій та понять, котрі виробила теорія права і корі відображають через ряди своїх абстрактних визначень його необхідні зв'язки, діалектику внутрішніх взаємодій, форми

прояву та різні властивості права [39, с. 73]. У цьому сенсі теорія права, звернена до подальшого пізнання, визнавалася методом, а її категоріальний апарат – необхідним інструментом правового пізнання, набуваючи в абстрактно-теоретичному мисленні значення специфічної ланки методу правової теорії.

Подібна думка висловлювалася і іншими дослідниками. Так, М.Ф. Орзих, зазначав, що наука оперує певними категоріями, які складають внутрішню логіку самої науки. Тому категорії і поняття, що використовуються наукою, включені в її логічну побудову [254, с. 21]. Внаслідок цього, їх відносність, місце та аксіологічне значення в методології науки потребують спеціального розгляду. У той же час, зазначалося, що заперечення самотійної методологічної ролі наукових понять необґрунтовано, а включення всіх понять науки до змісту методології неточно.

З позицій В.К. Бабаєва, методологічне значення юридичних понять полягає в тому, що вони визначають способи, методи дослідження державно-правових явищ [11, с. 129]. Методологічну функцію у зв'язку із цим виконують не всі правові поняття, а лише ті, які мають високий рівень узагальнення. До цієї категорії відносилися поняття загальної теорії держави і права та окремі поняття галузевих юридичних наук. За такого підходу поняттям теорії держави і права відводилося проміжне між філософськими та галузовими поняттями місце.

Критична важливість дослідження питань правових категорій серед інших методологічних питань підкреслювалася і Д.А. Керімовим, який влучно зазначив, що хоча до них неможливо звести проблему методології в праві, однак без них неможлива їх розробка [285, с. 37-38].

У той же час пропозиція включити до змісту методу правової науки її теоретико-понятійний апарат, незважаючи на наявність значної кількості авторитетних прихильників, не була позбавлена і супротивників. Так, на думку І.С. Самощенко та В.М. Сирих, така ідея суперечила взаємозв'язку між теорією та методом та була малообґрунтованою [317, с. 10]. Наведена позиція

аргументувалася тим, що для успішного проведення правових досліджень та отримання нових теоретичних знань одного теоретико-понятійного апарату виявлялося недостатньо [317, с. 10-11], основним у цьому відношенні називалося дотримання правил пізнання, які являли собою обов'язкову умову для отримання об'єктивного знання та, відповідно, й мали складати зміст правової методології.

На думку зазначених дослідників, не будь-яке положення, сформульоване на основі теоретико-понятійного апарату науки та таке, що відноситься до процесу пізнання, може розглядатися в якості регламентуючого його правила, принципу [317, с. 14]. Будучи структурною частиною методу, правило пізнання повинно характеризуватися певними властивостями, передусім ознаками, притаманними будь-якому методу. До числа цих ознак, наприклад, відносилися ясність та загальнозрозумілість, детермінованість, спрямованість, результативність, надійність та економічність.

Дещо більш стриману позицію у критиці концепції А.М. Васильєва висловив В.К. Бабаєв, який зазначав, що методологічне значення мають всі загальні поняття та категорії, однак мова може йти лише про наукову та ненаукову методологію [11, с. 130].

Втім, в цілому, думка, відповідно до якої категоріально-понятійний апарат входив до змісту методології, мала значно більшу кількість прихильників, внаслідок чого може вважатися домінуючою, незважаючи на те, що, в свою чергу, мала свої варіації – від значення інструменту (позиція А.М. Васильєва) до окремого елементу методології (позиція М.Ф. Орзиха).

Загальновизнаною у цьому відношенні постала позиція, згідно до якої із точки зору методу пізнання, для вірного теоретичного розуміння всієї сфери правових явищ необхідне дослідження як специфіки правових категорій, так і способів утворення юридичних понять, щоб використати добуті знання для вироблення нового знання про право [285, с. 57]. Така позиція по суті представляла собою синтез розуміння методу пізнання в його

інструментальному та нормативному аспектах, постулюючи діалектичну єдність засобу пізнання та норм його реалізації.

Ще одним аспектом методології юридичних досліджень, який не був залишений поза увагою дослідників розглядуваного періоду, постало питання включення до змісту методології юридичної науки загально філософських категорій та їх співвідношення із категоріями юридичних наук. Зокрема, М.Ф. Орзихом була обґрунтована позиція згідно із якою всі загальнофілософські категорії включаються до змісту методології юридичної науки поряд із категоріями політичної економії та наукового комунізму, а також категорій «суміжних» наук (соціології та генетики, психології та педагогіки, демографії та статистики та ін.) [254, с. 22].

Д.А. Керімов із цього приводу зазначав, що основні правові категорії відрізняються від філософських не тільки за обсягом. Вони виражають предметну сутність найбільш загальних властивостей та законів розвитку держави та права [285, с. 40]. За такого підходу філософські категорії, сприймалися як такі, що «озброюють» науку методологічними принципами дослідження та поясненнями дійсності, розкриваючи шлях до вірного вирішення конкретних питань. Саме у цьому вбачалося їх всезагальне методологічне значення, саме тому вони мали покладатися в основу будь-якого дослідження.

Зауважувалося, що філософські категорії не створюють нової філософської концепції, не представляють нового вирішення проблем неюридичних наук, однак вони діалектично «знімають» зміст філософських положень та наукові висновки суміжних наук [254, с. 22]. Так представлявся механізм створення теоретичних категоріальних конструкцій, що мають самостійне методологічне значення. В свою чергу, вважалося, що основні категорії теорії держави і права, маючи своїм об'єктом державу та право та будучи найбільш широкими в межах правознавства, вище за рівнем основних понять інших юридичних дисциплін, отримують методологічне значення для всіх правових наук [285, с. 41].

Підводячи проміжний підсумок розвитку методології юридичних досліджень протягом «спокійного» періоду, виокремимо основні риси його першої половини, якими, виходячи із викладеного, слід вважати наступне:

- поняття правової методології починає розглядатися не лише в онтологічному (інструментальному) значенні, як сукупності засобів та прийомів дослідження державно-правової дійсності, представлятися як загальні засади юридичної науки, але й в гносеологічному (пізнавальному) значенні, як вчення про застосування та використання методів дослідження;
- ствердилося уявлення про теорію держави і права як методологічну науку по відношенню до спеціальних областей знання про державу і право. Висловлено пропозицію щодо можливості формування філософії права як окремої методологічної дисципліни юридичних наук, яка, однак, не була підтримана;
- структура правової методології представляється у вигляді трирівневого утворення, в якому загальнофілософську основу становить діалектичний матеріалізм, а два нижчі рівні складають загальні та спеціальні (приватні) методи дослідження державно-правових явищ;
- найбільш вагомим розвитком серед методологічних проблем набули питання методологічного значення юридичних понять та категорій, розробка окремих приватних методів дослідження явищ державно-правової дійсності, використання знання наук неюридичного профілю при провадженні юридичних досліджень.

У той же час, незважаючи на значне пожвавлення досліджень правової методології у першій половині розглядуваного періоду щодо низки питань методології юридичних досліджень, визнавався недостатній рівень їх розробленості. До таких питань, як правило, відносили питання співвідношення філософських принципів та методів дослідження державно-правових явищ, особливостей застосування деяких філософських категорій в правознавстві,

єдності історичного та логічного методів при дослідженні держави та права [380, с. 3]. Зазначалося, що в юридичній літературі відсутні публікації, присвячені діалектиці чуттєвого та раціонального в засвоєнні індивідами правових форм спілкування та дійсності. Недостатньою визнавалась розробка теорії правового експерименту та ряду важливих методологічних проблем застосування системного підходу в окремих юридичних галузевих науках.

Окрім зазначених, на цей час вважалися такими, що не були ґрунтовно вивченими всі загальні та приватні методи правової науки, що, зокрема, стосувалося методу конкретно-соціологічних досліджень [317, с. 16], а також питань специфіки застосування загальних методів в пізнанні державно-правових явищ, їх взаємозв'язку із приватними методами.

Саме на цих питаннях були зосереджені дослідження юридичної методології, які здійснювалися протягом останнього десятиліття існування радянської правової науки, тобто протягом 80-90-х років ХХ століття.

Як і протягом 1960-1970-х років тогочасними дослідниками традиційно констатувалося посилення уваги до методологічних проблем, що називається примітною рисою розвитку правознавства [212, с. 4]. Розробка наукових методів дослідження, теоретичне обґрунтування їх місця в системі засобів пізнання права визнаються ключовими питаннями вирішення яких створює необхідні умови для розвитку правознавства [212, с. 6]. Власне ж проблема методу правової науки визнається такою, що складає самостійний напрямок наукових досліджень, що не співпадає безпосередньо із розробкою теорії державно-правових явищ [316, с. 190-232].

Примітною рисою розглядуваного періоду можна вважати те, що в цей час регулярно з'являються не тільки статті, але й дисертаційні дослідження та роботи монографічного плану, спеціально присвячені питанням методології правознавства.

Так, протягом 1980-1990 років, зокрема, були видані монографічні роботи В.М. Сирих [350], Р. Лукича [186] та колективів авторів під керівництвом

В.Є.Гулієва [215], А.І. Королева [144], В.І. Кудрявцева [212], А.В.Сурілова [345], Р.І.Таллера [353].

Було захищено низку дисертацій із методологічної проблематики, що було здійснено такими науковцями як О.А.Гавриловим [49], А.Н.Гульпе [69], А.О.Герлохом [56].

Окрім цього, питання методології правової науки поза монографічними роботами в тій чи іншій мірі розглядалися в роботах С.С. Алексеева, С.Н. Братуся, В.В. Борисова, М.І. Байтіна, Н.В. Вітрука, С.Л. Зівса, Е.А. Лукашевої, Г.В. Мальцева, А.В. Міцкевича, А.А. Піонтковського, І.С. Самощенко, М.С. Строговича, В.А. Туманова, А.А. Ушакова, Р.О. Халфіної, В.М. Чихвадзе, А.Ф. Шебанова, Л.С. Явича та інших [212, с. 7].

За висловом А.О. Герлоха, на початку 1980-х років в сфері методології правової науки переважали три тенденції. По-перше, закріпилося положення діалектичної логіки, яка набула головного значення на теоретичному рівні пізнання права. По-друге, зросла роль соціально-економічних досліджень правової дійсності. По-третє, набули великого значення формалізовані методи, засновані на математиці [55, с. 19].

Аналогічну за змістом думку висловлювали й інші тогочасні дослідники правової методології, які серед найбільш актуальних методологічних проблем правознавства, досліджуваних у розглядуваний період виділяли наступні.

По-перше, це дослідження загального рівня, спрямовані на пізнання специфіки діалектико-матеріалістичного методу в правознавстві. Важливе значення у цьому контексті приділялося проблемі співвідношення діалектико-матеріалістичного методу із загальними та спеціальними методами правової науки.

По-друге, це формування спеціальних теоретико-методологічних знань правознавства, здійснюване шляхом провадження досліджень, спрямованих на досягнення діалектики державно-правової дійсності, специфічної логіки правової науки [212, с. 7]. Мова йде передусім про питання загального плану: про поняття методології радянського правознавства, про систему загальних та

приватних методів, котрі мали застосовуватися для пізнання державно-правових явищ, про взаємозв'язок цих методів між собою та із діалектико-матеріалістичним методом [316, с. 190].

По-третє, це дослідження, що мали завданням виявити роль та можливості приватнонаукових методів, прийомів та методик в системі пізнавальних засобів правознавства [212, с. 8]. У цьому контексті відзначалось про необхідність вивчення не лише закономірностей функціонування та розвитку державно-правових явищ, але й проведення спеціальних досліджень, спрямованих на вдосконалення та розвиток системи методів наукового пізнання [316, с. 229].

Окремо в юридичній літературі значна увага приділяється проблемам понятійного та категоріального апарату теорії права, логічній структурі юриспруденції як науки, пошукам нового пункту та принципів розробки системи правових категорій, аналізу місця та ролі в цій системі історичних понятійних рядів правових категорій і т.д. [231, с. 181]

Особливістю методологічних досліджень 1980-х років можна також вважати появу перших комплексних досліджень, присвячених змісту та системі методів пізнання державно-правових явищ, до яких може бути віднесена робота В.М. Сирих [350], а також змісту та системі вчення про такі методи, питання щодо яких розглянуто у роботі Р.Лукича [186].

Незважаючи на суттєве збільшення кількості досліджень, присвячених питанням правової методології у розглядуваному періоді, тогочасні науковці вимушено констатували відсутність однозначного, цілісного та несуперечливого тлумачення понять «метод», «методологія» та похідних від них [138, с. 5] або навіть взагалі вважали ці поняття невизначеними [345, с. 4].

Сформоване в середині 1960-х років розуміння методології правової науки як обумовленої діалектико-матеріалістичним методом сукупності загальних (логічних) та спеціальних (приватних) прийомів дослідження наприкінці 1970-х-початку 1980-х років все частіше стало піддаватися критиці [316, с. 225].

Поява значної кількості наукових досліджень, присвячених науковій методології загалом, що мало місце протягом розглядуваного періоду, а також накопичення знання, яке стосувалося безпосередньо правової методології, сприяло появі нових різночитань у розумінні вихідного поняття методологічної проблематики. Так, наприклад, Д.А. Керімов нарахував принаймні шість можливих варіантів розуміння поняття методології, що використовувалося а тогочасній науці, а саме: 1) як загальнотеоретичних проблем будь-якої науки; 2) як філософії; 3) як діалектики; 4) як історичного матеріалізму; 5) як самостійної приватної науки, що не співпадає із філософією; 6) як вчення, теорії, науки про метод і методи [108, с. 8].

В цілому існування аналогічних варіантів тлумачення поняття методології відзначав відомий український дослідник правової методології М.І. Козюбра, виділяючи розуміння методології як філософської, світоглядної основи; ототожнення методології із діалектикою; ототожнення із історичним матеріалізмом; із загальнотеоретичними проблемами будь-якої науки; визнання методології самостійною областю наукового знання, що не співпадає із філософією, що являє собою вчення, науку про метод та методи; заперечення статусу методології як самостійної науки та її розуміння в якості системи принципів, методів та логічних прийомів наукового пізнання [138, с. 5].

На відміну від поняття методології в її загальнонауковому значенні, яке, як зазначено вище, мало принаймні шість різних поширених серед тогочасних науковців тлумачень, різночитання поняття правової методології було зосереджено на двох основних варіантах: а) розуміння правової методології як системи теоретичних принципів, логічних прийомів, спеціальних методів та засобів пізнання державно-правових явищ, що визнавалося традиційним та найбільш розповсюдженим тлумаченням [138, с. 6] та іменувалося деякими вченими спеціально науковим [65, с. 21-22]; б) визначення правової методології як теоретичного вчення про пізнання державно-правової дійсності, яке отримало назву філософського розуміння [65, с. 21-22].

Як можна побачити мова йде про «пізнавальний» та «інструментальний» підходи до розуміння поняття правової методології.

Намагаючись усунути наведену невизначеність, переважна більшість тогочасних дослідників визнавали необхідність вироблення розуміння правової методології на основі інтеграції наведених вище інтерпретацій, оскільки вважали, що всі вони в тій або іншій мірі характеризують це поняття, хоча й тільки з певної сторони. Так, зокрема, за визначенням М.І. Козюбри, в найбільш загальному плані методологія юридичної науки є системою принципів та способів організації та побудови теоретико-пізнавальної діяльності в області дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [138, с. 6].

Аргументи на користь такого підходу, насамперед, пов'язувалися із необхідністю врахування двох тісно пов'язаних аспектів, що характеризували методологію права [138, с. 8]. По-перше, арсеналу пізнавальних засобів, що визначається предметом юридичної науки та пристосований до нього, та представлений сукупністю теоретичних принципів, спеціальнонаукових методів та способів пізнання державно-правових явищ; апаратом категорій та понять, положеннями про особливості, структуру та типологію юридичного знання, методикою і технікою пізнавальної діяльності. По-друге, теоретико-пізнавальне вчення про державно-правову дійсність.

Д.А. Керімов із цього приводу зазначав, що методологія права включає в себе як систему методів дослідження правових явищ так і вчення про ці методи [108, с. 12]. У цьому ж контексті наголошувалося на необхідності включення до цього поняття теоретичних узагальнень об'єктивних закономірностей розвитку правової дійсності та певного класово-правового світогляду.

В цей же час важливо відзначити, що у прихильників наведеного інтегративного підходу до визначення правової методології були свої опоненти.

Так, зокрема, Р.Лукич наполягав на тому, що методологією права є наука про методи права, і саме таке визначення цього поняття є первинним та дійсним [186, с. 24-25]. При цьому предметом дослідження методології права, з цих

позицій, були методи права (методи пізнання права та методи його практичного використання). Основною функцією - виявлення методів права, демонстрація сфери їх застосування та досягнутих результатів, встановлення взаємозв'язку між ними та іншими явищами, пояснення процесу розвитку методів та встановлення їх ефективності [186, с. 29-30].

По суті підтримуючи наведену позицію, А.В. Сурілов вказував на те, що до методології, як поняття, необхідно підходити передусім етимологічно [345, с. 4]. В такому контексті поняття методології містить вказівку на метод та закономірність, що йому властиві: становлення, розвиток та реалізація. Опанування цими закономірностями та використання їх в спеціальних цілях і уявлялась нічим іншим, як наукою про методи, або методологією.

Варто зазначити, що в розглядуваний період розвитку методології юридичних досліджень проблематизувалося і питання визначення поняття методу правової науки, яке так і не було вирішено однозначно. Так, на думку М.І. Козюбри, значення цього поняття варіювалося від найбільш розповсюдженого його визначення як способу побудови та обґрунтування знання, сукупності прийомів та операцій практичного та теоретичного засвоєння дійсності до розуміння методу як вираженої закономірності руху людського мислення, усвідомлення найбільш загальних та широко діючих законів самої дійсності [138, с. 5-6].

Р. Лукич із цього приводу зазначав, що поняття методу одночасно вживалося у значеннях засобу, дії, пов'язаної із використанням засобу або способу самої дії [186, с. 30].

Особливу думку із цього приводу висловив В.М. Сирих, який запропонував визначати метод правової науки як родове поняття, застосованого для позначення заснованої на діалектико-матеріалістичному методі системи загальних, спеціальних та приватних методів пізнання, що використовуються у всіх чи ряді юридичних наук [350, с. 9]. Таким чином здійснювалася спроба відмежувати питання пізнавальних засобів від питання вчення про них. Зазначена теза була розвинута А.В. Суріловим, який виходив із того, що

поняття методу теорії держави і права співвідноситься із окремими методами в теорії держави і права як приватне із загальним [345, с. 10]. З цих позицій у зміст теорії держави і права включалася так звана гносеологічна або, іншими словами, пізнавальна проблематика загальноюридичного значення, а тому пропонувалася диференціація теорії держави і права на відносно самостійні онтологічну та гносеологічну частини.

Аналогічний підхід використовується і відносно конкретних наук юридичного спрямування. Так, зокрема, М.І. Козюбра зазначав, що спеціальні юридичні науки мають свої методологічні частини, що визначаються специфікою об'єкта їх пізнання і функцій [138, с. 8]. У цьому зв'язку наголошувалося, що можна говорити про загальну методологію юридичної науки та її спеціальну методологію.

У контексті надання визначення поняттю методу правової науки деякими науковцями розглядуваного періоду констатувалася необхідність його відмежування від інших близьких понять, до яких, як правило, відносили такі поняття як «прийом», «операція», «спосіб», «процедура», «підхід», «методологічний принцип» та ін.

Так, зокрема, на думку А.О. Герлоха, під поняттям прийом слід розуміти окремий, відносно нескладний спосіб пізнавальної діяльності; метод в такому разі являє собою систему субординованих прийомів дослідження аналогічної структури; підхід – комплекс пізнавальних засобів, що застосовується наукою [55, с. 13].

Згідно із визначенням А.В. Сурілова під методикою слід розуміти набір методів юридичної науки в їх конкретній співвідносності для вирішення тієї або іншої проблеми. На думку зазначеного науковця, методика являє собою структуру в тому сенсі що в її межах різні методи вирішення однієї і тієї ж проблеми взаємодіють [345, с. 13]. Ця взаємодія виражається, зокрема, в тому, що один метод здебільшого спрацьовує тільки через інший.

Змістом поняття методологічний принцип вважається пізнавальна установка методу. Якщо принцип в механізмі пізнання – це постановка, вибір

позиції, її з'ясування, то метод – активна дія, реалізація принципу [345, с. 15]. Разом із тим, звертається увага на те, що одне й те саме явище в пізнавальній системі як за назвою, так і за суттю може бути і пізнавальним принципом, і пізнавальним методом, виступати як спосіб пізнавальної дії.

Найбільш поширеною у тогочасній літературі виступала класифікація методів пізнання держави і права за сферою їх застосування у правових дослідженнях. За цим критерієм методи поділялися на всезагальний, діалектико-матеріалістичний метод, методи, загальні для наук, але спеціальні по відношенню до всезагального та приватноправові методи. У цьому контексті метод правової науки традиційно розумівся як сукупності засобів та прийомів пізнання державно-правових явищ.

Критерієм відмінності менш загальних методів від більш загальних визнавалися їх пізнавальні можливості застосовно до охоплення не тільки кола, але й глибини пізнаваних явищ. В юридичній літературі зверталася увага на те, що поряд із поняттям «спеціальні методи» присутнє поняття «приватні методи», при їх нерідкому ототожненні або підміні одне іншим. Із цього приводу зазначалося, що спеціальний метод юридичного пізнання може бути загальним та приватним [345, с. 9]. За такого підходу менш загальні чи більш спеціалізовані методи юридичної науки вважалися такими, що в меншому обсязі охоплюють дійсність, але глибше проникають до неї.

Як зазначав В.М. Сирих, критерій виділення приватноправових методів від загальних та спеціальних пов'язується не стільки із фактом їх застосування в пізнанні державно-правових явищ, скільки із ступенем модифікації, пристосування тих чи інших прийомів застосовно до специфіки правових досліджень [350, с. 12].

Своєрідні класифікації та розуміння предметного складу методології права були запропоновані Р.Лукичем. Їх зміст, зважаючи на оригінальність та складність концепції ми вважаємо за необхідне розглянути більш детально.

Р.Лукич виходив із того, що поняття методології права має використовуватися у значенні дисципліни, що вивчає всі методи, які

використовуються при будь-якому можливому застосуванні права, в тому числі і при його практичному застосуванні [186, с. 24].

Питання співвідношення методів пізнання та методів практичного застосування права для Р.Лукича є одним з центральних. Виходячи із його концепції, докорінна відмінність між цими явищами є однією з перепон на шляху формування єдиної науки про всі методи – методи пізнання та практики [186, с. 25]. Основною причиною цього визнається неможливість висловлення значної кількості узагальнюючих суджень про настільки різні методи, у зв'язку із чим загальний розділ методології виглядає незначним у порівнянні з приватним розділом – тим, в якому досліджуються різноманітні методи пізнання та практики.

Саме ця обставина, як вважає Р.Лукич, лежить в основі виділення методології права як особливої дисципліни, що відрізняється від методології практичного заняття правом (юридичної техніки) [186, с. 25]. У той же час факт, що методи пізнання права, в свою чергу, глибоко відрізняються між собою, в розглядуваній концепції, є причиною для особливого дослідження методів наукового пізнання права та створення окремої наукової дисципліни – методології юридичних наук.

Здійснюючи класифікацією методів пізнання права, Р. Лукич вважає за необхідне враховувати різницю між методами дослідження права обумовлену різністю між діями, що утворюють їх, останні, в свою чергу, визначаються предметом, по відношенню до якого застосовуються метод та цілями для досягнення яких він слугує. В концепції Р.Лукича, передусім розрізняються пізнавальні та технічні методи [186, с. 38]. Методи пізнання мають чітко визначений предмет – те, що пізнається, і ціль – пізнання предмету. Що ж стосується технічних методів, то їх предмет чітко не відмежовується від цілі.

За іншим критерієм Р.Лукич поділяє методи на загальні (всеохоплюючі) та спеціальні [186, с. 38]. Загальні методи можуть застосовуватися завжди – у відношенні до будь-якого предмета та досягнення будь-якої цілі. Спеціальні ж методи можуть бути адекватними для більшої або меншої кількості предметів

та цілей, в залежності від наявності у них загальних особливостей. З цих позицій, спеціальні методи представляють собою ніщо інше як конкретне втілення відповідних загальних методів.

Найбільш загальним теоретичним методом як пізнання так і практичного заняття різними предметами, на переконання Р.Лукича, необхідно визначати діалектичний метод, який полягає у визнанні діалектичних за своїм характером істин про явища навколишнього світу і у відповідності до цього дослідженні того, наскільки ці загальні істини відповідні стосовно до конкретного предмету, для пізнання якого використовується даний метод [186, с. 40]. Особливо підкреслюється, що загальні діалектичні закономірності в різних областях можуть появлятися різноманітним чином.

Не заперечуючи універсальність діалектичного методу, визнаючи його застосовність для вивчення будь-яких, в тому числі правових явищ, Р.Лукич вбачає основним призначенням спеціальних методів конкретизацію загальних знань відносно приватних груп явищ [186, с. 41], що неможливо здійснити самим лише використанням методології найбільш загального плану. Серед інших загальних (але таких, що не мають значення всезагальних) методів вивчення соціально-правових явищ називається історико-матеріалістичний метод.

Щодо спеціальних методів вивчення права, то на думку Р.Лукича, це питання – найбільш цікаве, важливе та важке питання методології права [186, с. 46]. Його вирішення, Р.Лукич пов'язує із необхідністю врахування онтологічних аспектів методологічних питань, наголошуючи на необхідності визначення самого поняття права. На його думку, у випадку розуміння під правом певного соціального чи психологічного явища, немає причин не вважати правовим соціологічний або психологічний метод [186, с. 47-48]. Правомірність таких дій при цьому ставиться в залежність від встановлення дійсно специфічного, особливого характеру цього методу та його допустимості застосування відносно правових явищ.

Виходячи з таких позицій, Р.Лукич приходить до висновку про проблематичність наполягання на існуванні особливого, специфічного методу пізнання права, методу що використовується виключно в цій області [186, с. 48]. Такі методи як догматичний та нормативний [186, с. 50], виходячи із наведеного бачення, визнаються такими, що набули свого застосування в юридичних науках лише раніше та ширше ніж в інших, залишаючись при цьому пов'язаними із правом, стаючи при цьому загальнонауковими.

Відсутність специфічних методів у юридичної науки при цьому, на думку Р.Лукича, не може свідчити про будь-яку її неповноцінність, а навпроти підтверджує, що право не є деяким абсолютно відокремленим від всіх інших явищем, оскільки містить ряд елементів, котрі одночасно притаманні і іншим явищам, що й обумовлює необхідність застосування загальних для них методів [186, с. 50]. Перевагою такого підходу також визнається можливість перевірки та підтвердження результатів використання таких методів, одержаних в рамках інших спеціальностей.

Як вважає Р.Лукич, найбільш важливим є виділення двох різновидів методів пізнання – емпіричних та неемпіричних [186, с. 50]. До емпіричних методів пізнання передусім відносяться два типи методів. Перший з них утворюють методи побутового, повсякденного пізнання, пізнання звичайної людини; другий охоплює методи наукового пізнання, що базується в принципі на аналогічному повсякденному, однак більш складному, глибокому, витонченому та систематизованому досвіді [186, с. 61].

Найбільш важливим із неемпіричних методів називаються філософські методи [186, с. 61], які, в свою чергу, розділяються Р.Лукичем на дві групи. Першу групу утворюють методи, відносно близькі до емпіричних методів. Судження, одержані за їх допомогою можуть доводитися та відповідно обґрунтовуватися. Другу групу складають методи, за допомогою яких формуються судження, що не можуть бути обґрунтовані, тобто методи, що перебувають порівняно далеко від емпіричних методів [186, с. 73].

До першої групи зараховано такі методи як: 1) розповсюдження емпіричних суджень на неемпіричну сферу; 2) апріорістичний метод; 3) аксіоматичний метод; 4) дедукція на основі апріорних та аксіоматичних положень.

Щодо другої групи, то її утворюють такі методи як 1) метод інтуїції; 2) метод натхнення; 3) метод одкровення; 4) аксіологічний метод.

Наукові методи окрім цього поділяються Р.Лукичем на реальні (за допомогою яких досліджуються реальні явища) та ідеальні [186, с. 91]. Реальні методи, в свою чергу, поділяються на соціологічні та психологічні [186, с. 96].

Серед ідеальних методів виділяються також два – догматичний, що встановлює значення, та структурний, котрий в праві та інших нормативних утвореннях набуває нормативної форми [186, с. 181].

З цього випливає висновок про існування двох основних методів пізнання права: догматичного методу (методу тлумачення) та нормативного методу. Догматичний метод застосовується для пізнання конкретного змісту права, конкретних правил поведінки людей. Нормативний метод призначений для іншого аспекту права, як ідеального явища: за його допомогою досліджується сама норма незалежно від її конкретного змісту та об'єднання норм в самостійну та специфічну нормативну систему.

Специфічною рисою концепції Р.Лукича є використання поняття форми застосування методу, що відрізняються в залежності від предмета та задач дослідження. Так, наприклад, формами застосування нормативного методу називаються логіко-нормативний, формально-нормативний та матеріально-нормативний методи [186, с. 179].

Окрім цієї класифікації наукових методів, в межах концепції Р.Лукича, з-поміж наукових методів розрізняються самостійні та несамостійні. До самостійних відносяться ті методи, які можуть використовуватися самі по собі, без залучення яких-небудь інших методів; що ж стосується несамостійних методів, то під ними розуміються ті самі самостійні методи, але дещо

модифіковані внаслідок того, що вони застосовуються для вивчення специфічних явищ [186, с. 91].

До двох основних несамотійних методів відносяться історико-правовий та порівняльно-правовий [186, с. 198]. На думку Р.Лукича, історико-правовий метод є комплексним методом, елементи якого об'єднуються тільки завдяки предмету дослідження – праву минулого [186, с. 199]. В цілому ж він складається із всіх правових методів – реальних та ідеальних.

Подібно до історико-правового методу, застосування порівняльно-правового методу так само включає всі відомі наукові правові самотійні методи та пристосовані до вимог своєї дисципліни – порівняльного права [186, с. 200].

Таким чином, концепція правової методології, сформульована Р.Лукичем, вирізняється значним ступенем оригінальності порівняно із підходами дослідників правової методології розглядуваного періоду. Насамперед звертає на себе увагу включення до предмету правової методології поряд із методами пізнання, методів застосування права, а до пізнавального інструментарію юридичної науки таких методів як методи «інтуїції» та «одкровення». Звертає на себе увагу і оригінальна концепція структури правової методології.

Питання систематизації методів правової науки привертало до себе увагу й інших дослідників розглядуваного періоду, які визнавали його важливість для побудови теорії методу юридичних досліджень. Недостатня розробленість цієї проблеми, на думку В.М. Сирих, призвела до того, що сукупність методів, використовуваних для пізнання державно-правових явищ, представлялася в розглядуваний період здебільшого сумативним та механічним утворенням [350, с. 3]. Хоча, як вже зазначалося, необхідність комплексної, системної розробки методів правової науки, відзначалася ще у 60-х роках [97, с. 3], про те, станом на 1980 рік вважалася не реалізованою [350, с. 144].

Саме з метою вирішення цієї проблеми В.М. Сирих, було запропоновано підхід розуміння методу правової науки як системи всіх методів пізнання державно-правових явищ та запропоновано свою концепцію розуміння його

структури. Ця концепція була викладена у окремому монографічному дослідженні [350, с.176], яке згодом було визнано першою спробою сконструювати вичерпну систему методів правової науки у радянській правовій науці [55, с. 17].

Враховуючи наведену вище обставину видається доцільним зупинитися на результатах дослідження В.М. Сирих більш детально.

Здебільшого погоджуючись із загальноприйнятою класифікацією методів дослідження права, В.М. Сирих зазначав, що все багатоманіття методів правової науки за сферою їх застосування зводиться до чотирьох видів: методу матеріалістичної діалектики, загальних прийомів (аналіз, синтез, індукція та дедукція, аналогія, порівняння, системно-структурний підхід, сходження від абстрактного до конкретного та конкретного до абстрактного та ін.), спеціальних методів (статистичний, математичний, кібернетичний, соціально-психологічні прийоми та ін.) та приватноправових (формально-логічні методи тлумачення права, порівняльно-правовий метод) [350, с. 14].

Діалектико-матеріалістичному методу відводиться роль підґрунтя методу правової науки в цілому, зміст же останнього складають загальні, спеціальні та приватні методи, що застосовуються для пізнання предмету правової науки [350, с. 158]. В свою чергу, кожний загальний чи спеціальний метод є не механічним поєднанням, сукупністю правил та принципів пізнання, а мислиться цілісним утворенням, що нерідко складається із сукупності інших методів [316, с. 205].

Критерієм віднесення окремого методу пізнання до структурних елементів методу правової науки, з позиції розглядуваної концепції, визнається стадія наукового пізнання [350, с. 159] таким чином, щоб основний елемент методу правової науки повністю охоплював відповідну стадію наукового пізнання та сприяв отриманню всіх видів знань, характерних для цієї стадії.

Як зазначав В.М. Сирих, названим вимогам повністю відповідають системно-структурний підхід та сходження від абстрактного до конкретного [350, с. 159]. На решті стадій пізнання застосовується сукупність, система

методів: на стадії вивчення наявного буття – система методів збору одиничних фактів, на стадії узагальнення – система індуктивних методів, на стадії пізнання необхідності – сходження від конкретного до абстрактного. Елементами цих систем є: методи тлумачення права, конкретно-соціологічні, статистичні та інші методи, які по відношенню до методу правової науки не є основними, а вторинними – субелементами.

Таким чином, В.М. Сиріх прийшов до висновку, згідно якого метод правової науки являє собою систему, що складається із п'яти основних елементів: методу збору одиничних фактів, індуктивних методів, сходження від конкретного до абстрактного, системно-структурного підходу, сходження від абстрактного до конкретного та певної сукупності субелементів: методів тлумачення права, конкретно-соціологічних, статистичних та інших методів [350, с. 162]. Основний структурний зв'язок методу правової науки та складових його компонентів представляється ієрархічним внаслідок чого кожен елемент (метод) має в структурному ряді певне місце, котре обумовлено його гносеологічною природою.

Намагання В.М. Сиріх сконструювати систему методів правознавства було позитивно сприйнято тогочасним науковим співтовариством вчених-юристів. Однак, в цей же час була висловлена і низка критичних зауважень.

Так, зокрема, А.О. Герлох зазначив, що запропонована В.М. Сиріх модель методології страждає деякими спрощеннями та недоліками, оскільки в ході побудови системи було абсолютизовано лише один її аспект – структурно-функціональний [55, с. 16].

Вважаючи, що структура та функції методів правової науки є більш складними, аніж це представляється позицією В.М. Сиріх, А.О. Герлох звертав увагу на те, що від більшості методів неможливо вимагати застосування лише на якомусь одному етапі дослідження права. Окрім цього, недоліком концепції В.М. Сиріх, зазначений дослідник вважає майже повне ігнорування ролі формалізованих методів [55, с. 17].

Важливим аспектом розвитку методології юридичних досліджень радянської юридичної науки протягом 80-х років XX століття було питання щодо їх філософського підґрунтя.

На початку цього періоду монопольне становище діалектико-матеріалістичного методу не зазнало жодних змін - він продовжує називатися основою методу правової науки в цілому [350, с. 158], пізнавальним фундаментом науки про державу і право, стрижнем її методології [138, с. 9].

Осмислюючи розвиток поглядів на статус діалектичного матеріалізму в межах методології юридичних досліджень відзначалися декілька етапів їх еволюції [55, с. 17]: від абсолютизації окремого методу через недооцінку ролі правових методів взагалі та визнання діалектичного матеріалізму єдино науковим методом правознавства на початку 1960-х років – до визнання неминучості застосування цілого ряду методів пізнання при домінуючому положенні матеріалістичної діалектики і, нарешті, протягом 1970-х років – до їх системного розуміння.

На початку розглядуваного періоду положення про те, що категорії та закони матеріалістичної діалектики при пізнанні державно-правових явищ застосовуються в органічній єдності із загальними та приватними прийомами правознавства, які розвивають та конкретизують діалектичний метод відповідно до специфіки досліджуваних явищ, вважалося таким, що повністю підтвердилося практикою наукових досліджень [350, с. 4], не маючи при цьому жодного відтінку спірності.

Роль матеріалістичної діалектики полягала в трьох основних моментах. По-перше, це роль всезагальної методології, вихідної бази, що дозволяла досліднику обирати позицію, із якої він починає шлях пізнання того чи іншого об'єкта. По-друге, це межа узагальнень, до яких приходить дослідник, рухаючись по шляху від окремих емпіричних фактів до узагальнених теоретичних викладок та конструкцій. Нарешті, по-третє, це постійний поштовх до практичних перетворень [34, с. 22].

Вважається, що на відміну від інших методів діалектико-матеріалістичний метод не складається із сукупності прийомів у власному розумінні цього слова, а оперує принципами, категоріями та законами, тобто переважно елементами теоретичної системи, що виступають для інших наук у вигляді керівництва в ході пізнання [55, с. 14]. У цьому контексті особливо підкреслюється, що говорячи про матеріалістичну діалектику як метод наукового пізнання, необхідно мати на увазі не закони і категорії діалектики, а виведені на їх основі правила, принципи діалектичної логіки, які, будучи всезагальними закономірностями наукового пізнання, регламентують всі його етапи від збору емпіричних фактів до отримання нових теоретичних знань в формі понять [350, с. 34].

Основними принципами діалектико-матеріалістичного методу визнаються принципи діалектичної логіки [350, с. 32], до яких, зокрема, відносяться вимоги об'єктивності розгляду, всебічності, конкретності та повноти пізнання, історичного підходу, єдності аналізу та синтезу тощо [316, с. 208]. Роль принципів діалектичної логіки зводилася до того, що утворюючи сутнісну сторону конкретних методів, вони тим самим визначають зв'язки методів, покликаних виконувати однакові завдання, а також зв'язки методів, використовуваних на різних стадіях наукового пізнання.

З цієї підстави робився висновок про те, що будь-який загальний, спеціальний чи приватний метод пізнання державно-правових явищ, якщо він правильно застосовується, базується на певній сукупності принципів діалектичної логіки.

Жодних натяків на застосування принципів методологічного плюралізму чи принципу додатковості в тогочасних дослідженнях юридичної методології не наводилося. Напроти, наявність єдиної, визнаної всіма науковцями філософсько-методологічної основи науки вважається значною конкурентною перевагою радянських гуманітаріїв на противагу їх західним колегам. Зокрема, А.М. Васильєв, обстоюючи ефективність провадження досліджень на єдиній, уніфікованій світоглядній та методологічній підставі, ядро якої складає

діалектичний матеріалізм, посилався на позицію відомого французького соціолога М. Дюверже, який вбачав основну слабкість західних соціальних наук саме у їх світоглядному та методологічному плюралізмі [212, с. 114]. За наведеною думкою М.Дюверже, така слабкість обумовлювалася відсутністю загальновизнаних пізнавальних засад, загальноприйнятих рамок для всіх спеціалістів, що обмежувало побудову приватних теорій в рамках кожної окремої дисципліни та призводило до втрати загального бачення всіх соціальних явищ.

У цей же час, важливою проблемою методологічних досліджень вважається необхідність поглибленого розуміння механізму реалізації діалектично-матеріалістичного методу в методах пізнання держави і права, його конкретних зв'язків із окремими методами [350, с. 4]. Це питання знайшло своє відображення у дослідженнях, як стосувалися проблеми співвідношення діалектичного методу та методів правової науки, яка визнається такою, що займає центральне місце в системі методологічних питань правознавства.

Позитивне вирішення даної проблеми, як зазначали В.М. Сирих та І.С. Самощенко дозволяло визначити шляхи переходу від методології вищого, філософського рівня через спеціалізацію загальних та приватних методів до рівня методології правової науки, засобів пізнання державно-правових явищ; розкрити механізм такого переходу; віднайти правильний підхід до проблеми методів наукового пізнання, застосованих в правовій науці [316, с. 190], правильно вирішити питання про можливість та доцільність використання вченими-юристами нових методів, що привносяться до правознавства науково-технічним прогресом.

При встановленні співвідношення між всезагальними та спеціальними методами дослідження тогочасні науковці зазвичай виходили із того, що діалектика не дублює загальних та спеціальних методів і не розробляє безпосередньо специфічних принципів пізнання закономірностей досліджуваного предмету. Її призначення вбачалося в іншому – в об'єднанні цих методів в єдину органічну систему, у визначенні місця кожного методу в

цій системі, у встановленні меж їх використання в пізнанні [316, с. 201]. Окрім цього зазначалося, що матеріалістична діалектика є одночасно теорією пізнання та діалектичною логікою [316, с. 194], що в методологічному плані важливі не тільки самі закони та категорії діалектики, але й напрацьовані на їх основі правила, принципи наукового пізнання.

Проблема співвідношення діалектичного та приватно наукових методів вбачалася такою, що лежить в площині зв'язку принципів діалектичної логіки як всезагальних закономірностей наукового пізнання із приватно науковими методами – правилами пізнання, конкретизованими у відповідності із специфікою досліджуваної матерії.

Враховуючи наведене співвідношення діалектики та спеціальних методів дослідження юридичної науки, В.М. Сиріх було запропоновано алгоритм, на підставі якого пропонувалося формулювати правила, принципи пізнання державно-правових явищ. Зазначений алгоритм складався із такої послідовності процедур:

- 1) визначення пізнавальних задач, застосовно до яких слід розробити дані правила;
- 2) виявлення вимоги діалектичної логіки, якими повинен задовольняти процес пізнання, здійснюваний у відповідності із поставленими завданнями;
- 3) встановлення конкретної частини теорії права, котра може бути покладена в основу правил, принципів пізнання, так як ні правова наука в цілому, ні її галузі в приватному або загальному методі не реалізуються повністю;
- 4) вивчення можливості використання теоретичних та методологічних положень неюридичних спеціальних наук, оскільки методи правової статистики, конкретно-соціологічні прийоми та інші базуються не тільки на положеннях правової науки, але й на закономірностях, що розкиваються іншими науковими дисциплінами [316, с. 230].

Дотримання таких пізнавальних процедур мало б призводити до системної реалізації принципів діалектичної логіки при провадженні окремих

досліджень. Для радянських правознавців важливість реалізації такого підходу обумовлювалося, зокрема, і визнанням тієї обставини, що значна частина відомих тогочасній науці загальних та спеціальних методів (аналіз та синтез, порівняння, індукція та дедукція, конкретно-соціологічні методи, статистичні методи та ін.) певний час розвивалися поза діалектико-матеріалістичною філософською основою [316, с. 205]. У зв'язку із цим, методологічна цінність окремого методу ставилася у жорстку залежність від того, наскільки повно та послідовно складаючи його зміст правила, принципи сприяють реалізації принципів діалектичної логіки.

Що стосується досліджень спеціальних та приватних методів пізнання державно-правової дійсності у розглядуваному періоді варто констатувати приділення значної уваги конкретно-соціологічним, порівняльним, статистичним дослідженням. Більший розвиток у правових дисциплінах отримали методи моделювання, системний підхід, структурно-функціональний та математичний аналіз [212, с. 8].

При звернення юридичної науки до математичних методів передусім виникла проблема точного визначення умов, задач, меж їх застосовності як одного із приватних прийомів соціологічного аналізу в праві [212, с. 8-9]. Разом із тим дослідженню підлягала і проблема вибору необхідного математичного апарату. В результаті було визначено коло тих математичних засобів та методів, котрі можуть ефективно застосовуватися в конкретному соціально-правовому дослідженні. До них відносяться: методи математичної статистики, теорія кореляції, теорія якісних ознак, ряди динаміки, вибіркового метод.

Станом на 1980-ті роки сформувалися основні напрямки, в рамках яких здійснювалося освоєння юридичною наукою математичних прийомів - застосування математичних процедур в правових конкретно-соціологічних дослідженнях, при математичному моделюванні соціально-правових явищ, правовій кібернетиці, використання математичних засобів в криміналістиці та судовій експертизі [48, с. 42-44].

У той же час відзначалося, що далеко не всі загальні та спеціальні методи правової науки було вивчені ґрунтовно [316, с. 231]. Зверталася увага на недостатність узагальнюючих робіт, пов'язаних із використанням в правознавстві конкретно-соціологічних та статистичних методів. Застосування в правовій науці методів моделювання, експерименту та інших загальнонаукових прийомів, не дивлячись на достатньо глибоку розробку в загальнотеоретичному плані, на той час, подібно математичним і статистичним методам не змогло зайняти належного місця в системі пізнавальних засобів правової науки.

Таким чином, протягом 80-х років XX століття відбулося подальше поглиблення досліджень юридичної методології. Значна увага приділяється розгляду поняття правової методології в ґносеологічному (пізнавальному) значенні, як вчення про застосування та використання методів дослідження. Набуло свого подальшого розвитку уявлення про теорію держави і права як методологічну науку по відношенню до спеціальних областей знання про державу і право, питання методологічного значення юридичних понять та категорій, використання знання наук неюридичного профілю при провадженні юридичних досліджень. Окремим напрямком методологічних досліджень постає вивчення системи методів пізнання державно-правової дійсності, а також пізнавальних можливостей методів, вироблених у межах науки неюридичного профілю. Вагомого розвитку також набули дослідження реалізації пізнавальних процедур виходячи із загальних принципів діалектичної логіки, що являла собою частину методології загально філософського рівня, монопольне становище в якій продовжує визнаватися за матеріалістичною діалектикою.

У той же час, останній із наведених висновків відносно моністичного характеру філософського рівня методології радянської юридичної науки потребує певного уточнення.

Реалізація радянською державою в останні роки її існування політики так званої «перебудови», провадження низки заходів, спрямованих на деяку

лібералізацію та децентралізацію тогочасного суспільно-політичного устрою, не було залишено поза увагою дослідників методології юридичних наук. У зв'язку із виникненням нових запитів, обумовлених зміною акцентів державної політики, в їх полі зору з'являються питання використання у дослідженнях державно-правової дійсності здобутків синергетики, що в цей час представляється новітнім науковим напрямком, в межах якого розробляється проблематика самоорганізації як результат активності та саморуху матерії.

Так, А.Б. Венгеров зазначав про два мотиви, які обумовлювали необхідність звернення юридичної науки до ідей та принципів теорії самоорганізації [42, с. 36, 38]. Першим із них виступили державні рішення щодо необхідності демократизації управління суспільства, розвитку його самоуправління. Другим – необхідність подолання уявлень про пріоритет централізованих моделей управління суспільством, врахування у пізнанні держави і права явищ самоорганізаційного характеру, які, на відміну від організаційних явищ, що вивчаються кібернетикою, мають непередбачуваних характер та не можуть бути описані в рамках жорстко структурованих алгоритмів.

Вперше про зазначений науковий напрямок в юридичній літературі згадується у контексті досліджень із теорії державного управління [374, с. 40-41]. За рахунок включення ідей та положень синергетики в її рамках пропонується здійснювати описання механізмів самоуправління та самоорганізації соціальних утворень.

В подальшому синергетика починає аналізуватися більш широко - з позицій її ролі в юридичній науці в цілому та її методологічної ролі у описанні правового регулювання [42, с. 36-38]. Основними методологічними положеннями, які підлягали врахуванню в межах юридичних досліджень визнавалися наступні:

- вимога обов'язкового врахування рівнів, ієрархії об'єктів управління (насамперед соціальних систем), визнання наявності їх внутрішньої

диференціації та складних внутрішніх взаємодій між окремими рівнями таких систем;

- визнання можливостей впливу на процеси функціонування соціальних систем випадкових відхилень (флуктуацій);
- запровадження до понятійно-категоріального апарату досліджень державно-правової дійсності поняття «параметру порядку», як виразника сукупності процесів, що мають вирішальне значення для функціонування соціальної системи, та принципу підпорядкування, у відповідності із яким вказується на жорстку функціональну залежність між «параметрами порядку» та окремими процесами, які відбуваються в соціальній системі;
- використання положень синергетики щодо механізмів перебігу процесів самоорганізації, зокрема, щодо досягнення «синергетичного ефекту» через поняття якого відображається набуття системою нових якостей, не притаманних її окремим складовим компонентам.

В цілому процес виявлення радянськими вченими-юристами інтересу до методологічного потенціалу синергетики був за своїми ознаками аналогічним становленню інтересу до екстраполяції ідей та принципів кібернетики на державно-правову дійсність, що, як ми зазначали вище, відбулося на більш ранньому етапі, та досягло чималих успіхів.

У той же час, враховуючи зміст пропонованих до використання в юридичній науці ідей, не можна не помітити суттєвої різниці у потенціалах, що стояли за цими науковими дисциплінами. Якщо кібернетика претендувала на загальнонаукове значення у пізнанні особливостей процесів управління соціальними процесами, жодним чином не вимагаючи змін чи навіть уточнень світоглядних та філософських основ пізнання держави і права, то реалізація ідей синергетики у сфері юридичних досліджень не могла бути здійснена без провадження таких трансформацій.

Представляючи оточуючий дослідника світ як складну систему, що розвивається не у відповідності до принципу детермінізму, що підкорює всі

явища лінійним закономірностям, які можливо віднайти та описати (що й являлося основним завданням науки), а представляючи його як систему, що зазнає постійних самоорганізаційних перетворень, переходів від порядку до хаосу і навпаки, які відбуваються під впливом випадковостей, синергетика вимагала зміни засад насамперед світоглядних засад, претендуючи на метатеоретичне значення.

Втім, в межах радянської юридичної науки, потенціальна можливість здійснення пізнання держави і права на підставі нових засад, передусім із ідеологічних підстав, прямо актуалізована не була. Як ми зазначали вище останній період розвитку досліджень юридичної методології в межах радянського правознавства характеризувався виключно їх поглибленням та уточненням в межах вже сформованих та утверджених основ науки, виключаючи при цьому перегляд засад найзагальнішого рівня. Однак, на усвідомлення самими радянськими науковцями революційності пропонованих ними ідей однозначно вказує те, що фактично одразу після розпаду СРСР та зникнення відповідних ідеологічних перепон, запровадження ідей синергетики у сферу гуманітарних досліджень починає характеризуватися не інакше як зміна парадигми суспільно-політичних наук, переосмислення ролі діалектичного матеріалізму у процесі пізнання та, навіть, його включення до синергетики як приватного методу [42, с. 46].

Висновки до Розділу II:

1. У дослідженнях юридичної методології в межах радянського етапу розвитку вітчизняної юридичної науки можна виокремити чотири періоди: 1) формування основ радянської юридичної науки; 2) філософсько-інструментального методологічного монізму; 3) формування методології юридичних досліджень як самостійного напрямку правової науки; 4) розвитку методології юридичних досліджень як самостійного напрямку правової науки.
2. Для першого, «установчого» періоду розвитку радянської юридичної науки та відповідний йому період розвитку методологічних

досліджень, який продовжувався із 1917 по 1925 роки, характерна зосередженість методологічних досліджень на питаннях запровадження нових основ юридичної науки. Основами, на яких в подальшому відбувався розвиток юридичної науки, виступили марксистсько-ленінська картина світу, відповідні їй наукові ідеали і цінності, категорії діалектичного матеріалізму як філософські основи. Розгляд методологічної проблематики в цей час акцентувався на найбільш загальних питаннях, як правило, світоглядного та ціннісного плану. Конкретні методологічні дослідження протягом цього часу не здійснювалися. Ідеал наукової раціональності формувалася шляхом співвіднесення процесу пізнання та його результатів із онтологічними постулатами марксистсько-ленінської картини світу та повнотою використання діалектики-матеріалістичного методу.

3. Протягом наступного періоду розвитку радянської юридичної науки, що тривав із 1925 по 1953 роки, методологічні дослідження в межах юридичних наук не поглиблювалися, існування правової методології як явища не визнавалося. У контексті методологічної проблематики найбільш значимим виявилось віднесення пізнавальних питань юридичної науки до виключної сфери відання найзагальнішого рівня наукового знання, який на той час був представлений діалектичним матеріалізмом. Внаслідок цього виключалась можливість їх розроблення в межах окремих, в тому числі і юридичних, наук.
4. Третій період розвитку досліджень юридичної методології, який проходив протягом 1953-1965-х років, характеризується усвідомленням необхідності проведення дослідження засобів пізнання державно-правової дійсності безпосередньо в межах юридичних наук, що відбулося внаслідок спростування тези про всеохопність та універсальність матеріалістичної діалектики при провадженні конкретних досліджень. Протягом цього періоду відбувається виокремлення методологічних досліджень як самостійного напрямку в

межах юридичної науки. Започатковано уявлення про правову методологію як системне утворення, що має свою внутрішню диференціацію та відповідну структуру. Основними елементами цієї структури вважаються прийоми та спеціальні методи правових досліджень, загальні теоретичні принципи пізнання, представлені законами та категоріями матеріалістичної діалектики, а також світоглядна основа, значення якої надано марксистсько-ленінській філософії. Для цього періоду не характерні дискусії із приводу запровадження марксистсько-ленінських ідеалів та цінностей пізнання, оскільки це питання вважається вирішеним. Натомість основна увага методологічних досліджень присвячена безпосередньо нормам науки та пізнавальним процедурам. Також широко розглядаються питання філософських основ юридичного знання. Центральним у цьому відношенні постає питання особливостей застосування філософських категорій, представлених категоріями діалектичного матеріалізму та відповідних їм пояснювальних схем до специфіки пізнання державно-правової дійсності.

5. Протягом останнього, четвертого періоду, який тривав із 1965 по 1991 роки, дослідження юридичної методології набули свого подальшого розвитку. Характерною ознакою періоду є розуміння поняття правової методології не лише в онтологічному (інструментальному) значенні, як сукупності засобів та прийомів дослідження державно-правової дійсності, але й в гносеологічному (пізнавальному) значенні, як вчення про застосування та використання методів дослідження. Також протягом цього часу ствердилося уявлення про теорію держави і права як методологічну науку по відношенню до спеціальних областей юридичного знання. Висловлено пропозицію щодо можливості формування філософії права як окремої методологічної дисципліни юридичних наук, яка, однак, не була підтримана. Структура правової методології представляється у вигляді трирівневого утворення, де

загальнофілософську основу становить діалектичний матеріалізм, а два нижчі рівні складають загальні та спеціальні (приватні) методи дослідження державно-правових явищ. До предмету методологічних досліджень насамперед відносилися питання юридичних понять та категорій, розробка окремих приватних методів дослідження явищ державно-правової дійсності, використання знання наук неюридичного профілю при провадженні юридичних досліджень, пізнання специфіки діалектико-матеріалістичного методу в правознавстві. Наприкінці цього періоду до сфери досліджень методологічної проблематики були включені питання можливості використання положень альтернативного діалектичному матеріалізму метатеоретичного вчення – синергетики. Однак, протягом часу існування радянської юридичної науки, наведений напрямок досліджень методології свого розвитку не набув.

6. В цілому радянському етапу розвитку досліджень юридичної методології характерне поступове звуження предметного поля від більш ранніх до більш пізніх періодів. При цьому на самому початку формування цього напрямку юридичної науки характерна концентрація дослідницьких зусиль на питаннях передумов пізнання, тобто розроблення проблематики, яка безпосередньо стосується компонентів основ науки, за відсутності уваги до розроблення конкретних пізнавальних засобів. Для більш пізніх періодів, навпроти, характерне першочергове включення до предмету методологічних досліджень питань, які стосуються обґрунтування та використання окремих методів пізнання та їх системи.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ

3.1. Дослідження юридичної методології у період виникнення та становлення юридичної науки незалежної України.

Наступний етап у розвитку вітчизняної юридичної науки взагалі та методологічних досліджень зокрема, пов'язується зі здобуттям Україною незалежності. Зникнення із політичної мапи світу СРСР, поява на його територіях нових незалежних держав, які у своїй більшості прагнули до розвитку на основі інших цінностей та ідеології, обумовили величезні за своїми масштабами трансформаційні процеси у політичній, ідеологічній, економічній, соціальній та міжнародній сферах життя пострадянських суспільств.

Такі всеохоплюючі суспільно-політичні зміни не могли не вплинути на вітчизняне правознавство загалом та методологію пізнання юридичних явищ зокрема, адже, як зазначав відомий філософ науки Т.Кун, раціональна основа в такій науці як юриспруденція забезпечена саме соціальною необхідністю [170, с. 15].

Слід погодитися також із думкою Е.А. Позднякова, відповідно до якої саме обвальний крах радянської соціальної системи потягнув за собою такий же масштабний крах і методологічної основи суспільних наук, яка втратила багато із своїх орієнтирів [276, с. 21]. У цьому відношенні початок сучасного етапу розвитку юридичною науки, будучи пов'язаним із необхідністю перебудови її основ, є вельми подібним до часу формування радянської юридичної науки.

Як і в часи жовтневої революції, нові виклики, які постали перед українським суспільством після надбання власної державності, знайшли безпосереднє відображення в межах юридичної науки, актуалізуючи нові проблеми та продукуючи її якісні перетворення. При цьому, як і на початках формування радянської юридичної науки, саме рівень розробленості методологічних питань визнавався одним із фундаментальних показників рівня розвитку вітчизняного правознавства та правової культури суспільства [323, с. 16].

Найпомітніші зміни на початку 90-х років XX століття в умовах набуття Україною власної державності відбулися у політичній сфері життя українського суспільства. Однією із найважливіших із них прийнято вважати скасування інституту загальнообов'язкової державної ідеології, безпосереднім наслідком якого постало виникнення політичного та ідеологічного плюралізму.

Саме конкуренція між представниками всього можливого спектра політичних поглядів та ідеологічних установок, ставши реальним суспільно-політичним фактором одразу після здобуття Україною незалежності, суттєво вплинула на правознавство, яке, за висловом М.І. Козюбри, в радянський період було однією із найбільш заідеологізованих серед наук [137, с. 3]. Із впровадженням у суспільну практику принципів політичного та ідеологічного плюралізму моністичність філософських основ вітчизняної юридичної науки мала бути переглянута, що й обумовило підвищений інтерес до цього питання з боку вчених-юристів.

Не меншого значення для розвитку методологічних досліджень у юридичній науці мали трансформаційні процеси в економічній сфері, потреби розвитку якої, на думку багатьох вітчизняних учених-юристів, являли собою «квінтесенцію» суспільних потреб [293, с. 39] та мали стати одним із головних орієнтирів розвитку вітчизняного правознавства, критерієм його методологічної обґрунтованості [324, с. 37].

Саме необхідність приведення методології правових досліджень у відповідність новому етапу становлення національного права, пов'язаного із початком формування в Україні ринкових відносин [126, с. 7], визнавалася одним із основних факторів, дія якого об'єктивно викликала потребу у реформуванні методології правових досліджень. Саме за умов реформування економічної системи виразно проявляється необхідність переорієнтації юридичної науки в цілому та досліджень методологічних питань на нові суспільні ідеали та цінності. Нагальна потреба в оновленні методологічної складової вітчизняної юридичної науки в аспекті трансформацій системи економічних відносин впливала безпосередньо із тези про несумісність

методологічних засад правознавства так званих буржуазних держав та держав соціалістичного табору, яка обґрунтовувалася в межах радянської юридичної науки. У цьому контексті, зокрема, позиція щодо необхідності опрацювання найбільш загальних питань правової методології «в річищі ліберальної традиції» [266, с. 6] виявилася досить поширеною.

Аналогічних за масштабами економічної системи перетворень зазнала й гуманітарна сфера життя українського суспільства так само характеризуючись передусім утвердженням нових суспільних ідеалів та цінностей, стратегічною метою якого вважалася гуманізація усіх сфер суспільного життя [293, с. 39]. Цей фактор, на думку В.Я. Тація, обумовив необхідність переходу української юридичної науки до нових методологічних орієнтирів [362, с. 4].

Окремо слід також виділити актуалізацію можливостей збагачення методології держави і права ідеями та положеннями, виробленими світовою філософією та юриспруденцією, яка постала наслідком змін у міжнародній сфері, відкриття «залізної завіси» як в сенсі запровадження свободи пересування так і у відношенні дезавування низки ідеологічних перепон, що стримували можливості імплементації досягнень світової науки у вітчизняне правознавство.

Помітною тенденцією розвитку методологічних досліджень на початку 90-х років XX століття є наголошення на його пов'язаності із практичними потребами державного будівництва. Недостатність знання закономірностей пізнання суспільних відносин, що змінили свою якість в умовах незалежності, вважалася однією із найважливіших причин малої ефективності регулювання їх окремих сфер, що спостерігалася на початках існування України як незалежної держави [126, с. 116]. Саме пізнання права в нових умовах визнавалося основною умовою його реалізації [126, с. 262].

Така практична орієнтація вчених-юристів породила дещо парадоксальну особливість розвитку методологічних досліджень. Адже, з одного боку, обумовлений описаними вище суспільно-політичними факторами, стан, в якому опинилося українське суспільство, послуговував потужним стимулом до якісних

перетворень у сфері правової методології, а з іншого - виступив чинником, який стримував її розвиток.

Надзвичайно розповсюдженою позицією в роботах багатьох теоретиків юриспруденції розглядуваного періоду стало посилення на те, що у зв'язку із складною соціально-політичною ситуацією вирішення окремих проблем правового регулювання суспільних відносин мало бути визнано пріоритетним. При цьому теоретичні суперечки про методи та принципи дослідження оголошувалися не надто важливими та такими, що можуть бути відкладені до «кращих часів» [76, с. 14]. За такої ситуації один із «принципів» проведення юридичних досліджень оформлювався тезою «менше академізму, більше прагматизму» [327, с. 18].

Із цієї причини стан досліджень методологічних питань характеризувалася у роботах науковців 1990-х років не інакше як кризовий [126, с. 6], а здійснювані теоретичні узагальнення як такі, що обмежувалися рамками повсякденного «здорового глузду» [327, с. 19].

Незважаючи на усвідомлення вітчизняними науковцями значущості фундаментальних теоретичних досліджень для вирішення в тому числі суто прикладних питань [126, с. 116], стрімкий характер подій, які викликали необхідність перегляду основ юридичної науки, для переходу від констатації нагальної необхідності якнайшвидшого провадження новітніх методологічних досліджень до хоча б реального окреслення їх шляхів українським ученим-юристам знадобилося чимало часу.

Свідченням неквапливого характеру перебудови методології юридичних наук може послугувати те, що станом на кінець 1996 року провідними українськими дослідниками була констатована повна відсутність провадження монографічних праць безпосередньо із методологічних проблем права, наукових структур та колективів для їх спеціального опрацювання [284, с. 150], недостатня інтенсивність обговорення методологічних питань юридичної науки серед вчених-юристів [266, с. 3].

За висловом Л.В. Петрової, через п'ять років після здобуття Україною незалежності багато авторитетних українських правників (Ф.Г.Бурчак, Ю.М. Грошевий, І.М. Дальшин, В.С. Зеленський, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, М.І. Панов, П.М. Рабінович, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, М.В. Цвік, Ю.С. Шемчученко) були одностайні у тому, що розробка методологічних засад лише започатковувалась [266, с. 4].

Задля справедливості варто відзначити, що така вада не була характерною виключно для вітчизняного правознавства. Подібна ситуація спостерігалася у юридичних науках більшості пострадянських країн. Наприклад, описуючи ситуацію у правознавстві Російської Федерації станом на 1997 рік, відомий вчений-юрист Д.А. Керімов, характеризував її як стан глибокого занепаду. Так само як і українські вчені відзначав фактичне зникнення фундаментальних правових досліджень та зосередження уваги науковців на дослідженні прикладних, приватних питань або «поганому коментуванні поганого законодавства» чи «безпорадному узагальненню безпорадної правозастосовної практики [110, с. 3]».

Звичайно, особливості ситуації в Україні початку 90-х років ХХ століття, що характеризувалася значною кількістю соціальних та політичних проблем, які постали перед суспільством, не могли створити належні умови для провадження фундаментальних досліджень права до яких слід віднести питання методології юридичних досліджень. Першочерговим завданням в той час юристи визначали перебудову правової системи під нові потреби, обумовлені кардинальною зміною принципів існування політичної, економічної та гуманітарної систем суспільства. Необхідність такого реформування при цьому визнавалася нагальною та невідкладною [327, с. 21], що й спрямовувало діяльність науковців, зосереджуючи їх увагу на проблематиці, що мала безпосередній та швидкий вихід в практичну площину. У зв'язку із цим, саме інформаційно-методична та коментаторська функції в цей час називалися головними для юридичної науки незалежної України [152, с. 13].

Поряд із відсутністю належних організаційних умов та відсутністю соціальних запитів на дослідження високого теоретичного рівня, неквапливість просування методологічних досліджень можна пояснити і суто внутрішньонауковими причинами. Адже після відступу від тотального використання моноідеології радянського суспільства у трактуванні процесів та явищ державно-правової дійсності виникла ситуація, за якої пояснювальні схеми, що приймалося раніше, були поставлені під сумнів, проте їм на зміну одразу не прийшли якісь нові, кращі, більш глибоко обґрунтовані. У зв'язку із цим, в юридичній літературі початку 1990-х років можна зустріти таку характеристику юридичної теорії як кашоподібність [35, с. 12-14] у значенні практично суцільної невизначеності по її ключовим питанням.

В цілому таку ситуацію слід визнати закономірною, погодившись із думкою А.А. Козловського який вважає, що вивчення методів більш притаманно етапам «стабільного» розвитку знання, коли воно потребує покращення в рамках певної парадигми, а також свого структурування [126, с. 8]. Вірність цієї тези повністю підтверджується також висновками, що зроблені за змістом попереднього розділу нашого дослідження.

Вивчення правової методології за радянських часів є надзвичайно показовими у цьому відношенні, адже на самих ранніх періодах їх розвитку більшість робіт учених-юристів мали суто прикладну спрямованість та стосувалися окремих конкретних питань застосування чинного на той час законодавства [13, с. 22-23]. І лише після того як радянським науковцям вдалося знайти вирішення ключових філософських та ідеологічних питань, сформувані основи радянської юридичної науки методологія дослідження держави і права почала обґрунтовуватися та реалізовуватися.

Періоди фундаментальних перетворень основ науки із необхідністю не сприяють ґрунтовним дослідженням методологічної проблематики, оскільки на цьому етапі розвитку знання першочерговими питаннями постають питання пошуку нових світоглядних, ціннісних та ідеологічних орієнтирів, формування основ науки.

Враховуючи викладене, період із 1991 по 1996 роки у вітчизняній юридичній науці, незважаючи на декларування важливості методологічної проблематики, в цілому характеризувався відсутністю її реального розроблення. В цей час було актуалізовано такі напрямки розвитку методологічних досліджень як необхідність перегляду світоглядно-філософських основ вітчизняного правознавства, його відходу від позицій методологічного монізму, забезпечення засобами юридичної науки потреб розвитку економічної системи України у процесі її переходу на ринкові засади.

В такій ситуації для поживлення методологічних досліджень був потрібен поштовх, в якості якого виступило прийняття 28 червня 1996 року Конституції України, яка, за висловом В.Я. Тація, заклала ліберально-демократичну доктрину розвитку українського суспільства [362, с. 9]. Саме цю подію згодом було визнано головним фактором активізації вирішення методологічних проблем юридичної науки [284, с. 147]. Власне ж Основний закон називався не лише політико-юридичним та ідеологічним фундаментом подальшого реформування правової системи України [291, с. 20], але й методологічною основою для розвитку права [277, с. 26].

Концептуальні засади конституцій радянського періоду базувалися на ідеях класової сутності держави, уніфікації ідеологічної та політичної сфери суспільного життя, майже тотального панування державної власності, патерналістського підходу до виникнення та природи прав людини (їх похідного характеру від держави) тощо, в своїй сукупності відображуючи спеціально-наукову картину світу тогочасної юридичної науки.

На неспроможність та помилковість цих ідей, їх невідповідності сучасним умовам буття українського суспільства і, відповідно, необхідність їх перегляду ще за існування СРСР звертав увагу М.І. Козюбра [137, с. 4, 6].

Із прийняттям Конституції України було закріплено ідеї, які в наступному стали методологічними орієнтирами, що мали використовуватися у процесі пізнання державно-правової дійсності. До таких ідей насамперед належать принципи демократичної, правової, соціальної державності, гуманізму, поваги

до людської гідності, невід'ємності та невідчужуваності прав і свобод людини і громадянина.

Підхід, згідно із яким основоположні ідеї Конституції України, мали б використовуватися не лише як засади побудови суспільних відносин та системи законодавства, але й як вихідні положення процесу пізнання юридичних явищ був повністю сприйнятий науковою спільнотою. Про наведену обставину свідчить, зокрема, використання положень Конституції України в межах дисертаційних досліджень, які здійснюються теоретиками та філософами права, не тільки як нормативної бази дослідження, але і як джерела, що встановлює його методологічні орієнтири. Серед таких орієнтирів дослідниками, як правило, називаються такі положення Конституції України як суверенність української держави, унітарності державного устрою, визнання принципу верховенства права, утвердження прав і свобод людини й громадянина [399], пріоритет загальнолюдських цінностей, побудови демократичної, соціальної, правової держави, поділу державної влади, принципів гуманізму, поваги людської гідності, свободи, прав людини і громадянина [386, 225, 286, 390].

Наведені положення Конституції України інтерпретуються дослідниками як методологічні орієнтири світоглядного методологічного рівня [175], світоглядно-ціннісний контекст дослідження [59], методологічний базис положень та висновків дослідження [268].

Таке ставлення вітчизняних науковців до конституційних положень слід вважати виявом однієї із визначальних тенденцій розвитку методологічних досліджень 90-х років XX століття. Саме у розглядуваний період правова методологія почала представлятися не тільки сукупністю методів дослідження держави і права та вчення про них. Думка, згідно із якою правова методологія включає в себе і науковий світогляд, засобом якого проходить становлення та формування менталітету вченого, його відношення до тих або інших питань розвитку держави і права [180, с. 163-164] ставала все більш поширеною на теренах пострадянської юридичної науки починаючи із середини 1990-х років.

Враховуючи те, що уявлення про обов'язкові процедури, які забезпечують отримання знання, завжди мають соціокультурну розмірність та формуються під впливом соціальних потреб, зазнаючи впливу світоглядних структур, що лежать в фундаменті культури тієї або іншої історичної епохи [338, с. 155], прийняття Конституції України, в межах якої було нормативно закріплено нові ціннісні орієнтири українського суспільства, мало принципове значення для подальшого розвитку дослідження методологічної проблематики.

У цьому контексті слід погодитися із В.С. Бігуном, який звертає увагу на те, що саме реалізація положень Конституції України 1996 року щодо визнання України правовою державою, в якій діє принцип верховенства, права поставила низку практичних завдань та питань, що були предметно визначальними для провадження фундаментальних досліджень в межах юридичної науки [23, с. 201].

Із прийняттям Конституції України, вітчизняна юридична наука отримала чітку систему світоглядно-ціннісних координат, набувши реальної можливості розпочати ґрунтовне розроблення методологічної проблематики, адже як вже було зазначено вище досягненню наукового консенсусу на методологічному рівні із необхідністю передуює згода на рівні аксіологічному.

Закономірним є те, що менш як за чотири місяці після прийняття Конституції України, а саме: 9-10 жовтня 1996 року в м. Києві відбулася міжнародна науково-теоретична конференція «Проблеми методології сучасного правознавства», яка була організована Академією правових наук України та провідними вищими навчальними закладами [284, с. 143-150]. В роботі цієї конференції взяли участь такі провідні українські вчені-правники як М.І. Козюбра, М.В. Костицький, П.М. Рабінович, А.П. Закалюк та інші, що безумовно засвідчує визнання за питаннями правової методології особливої ролі та значення.

Ваги проведенню цього заходу додає й його визнана оцінка як першого винесення на науковий форум в Україні питань методології правової науки та правозастосовної практики починаючи із 60-х років XX століття [277, с. 25].

Наведена обставина дозволяє стверджувати про «установчий» характер цього заходу та його виключне значення для подальшого розвитку досліджень методологічних питань в межах вітчизняної юридичної науки.

В ході проведення конференції найбільшу увагу провідних вітчизняних правознавців отримали питання щодо дезавування марксистсько-ленінського вчення як єдиної світоглядно-філософської основи описання та дослідження правової дійсності, пошуку альтернативних метатеоретичних вчень на основі філософського плюралізму методології права.

Лейтмотивом заходу стала теза про те, що утворення незалежної української держави, припинення панування у суспільстві єдино можливої одержавленої «марксистсько-ленінської» ідеології, створили сприятливі умови для критичного переосмислення заідеологізованих методологічних основ права [284, с. 144]. Наголошувалася необхідність подолання в пояснювальних схемах виключно економічного детермінізму, абсолютизованого протиставлення матеріального ідеальному та інших догматично-стандартизованих недіалектичних схем у розумінні обумовленості, сутності та функціонального призначення права.

За наслідками проведених в рамках конференції дискусій було визначено також низку інших першочергових напрямків та концептуальних засад за якими мали б здійснюватися майбутні дослідження правової методології. Серед них, зокрема, називалися:

- розвиток поліметодологічних підходів, необхідність уникнення будь-яких монометодологій (В.М. Костицький);
- підвищення інтересу до філософії права, як фундаментальної для юриспруденції дисципліни, антропологізації її предмету (П.М. Рабінович);
- включення до предмету методологічного аналізу не лише пізнання, але й методології правотворення та правореалізації (М.І. Козюбра);
- використання в ході правових досліджень поряд із методами наукового пізнання суспільних ідеалів та цінностей, практичного

досвіду, як позанаукових прийомів орієнтації в соціальному середовищі (М.І. Козюбра);

- визнання важливими методологічними проблемами права методологію творення закону та методологію прогнозування, вивчення та оцінки його соціальної ефективності (А.П. Закалюк) [284, с. 145].

Враховуючи це, провідними вченими-правниками, що взяли участь в конференції, було рекомендовано здійснювати творчу розробку методологічних засад права на основі світоглядно-філософського та політико-правового плюралізму, визнання серед них певного місця і значення загальнолюдських цінностей, передусім вищої цінності людини, визнаних у міжнародному співтоваристві аксіоматичних юридичних положень та правових стандартів, позитивних елементів діалектичного методу, соціально-змістовного підходу, теорії природного права, юридичного позитивізму, психологізму тощо [308, с. 150-154].

Надзвичайно вагомим підсумком проведених дискусій став консенсус відносно дефініції поняття правової методології, яку пропонувалося розуміти як сукупність світоглядних, загальнотеоретичних вихідних положень, котрими користується правова наука при вивченні та аналізі різних сторін юридичної реальності [284, с. 149]. До елементів методології правової науки було віднесено філософську діалектику, наукову соціологію, формальну логіку та теорію пізнання.

Обговорення питань правової методології на рівні Академії правових наук України, за участі широкого кола найбільш авторитетних фахівців, підвело підсумок періоду досліджень юридичної методології, які здійснювалися протягом перших п'яти років після здобуття Україною статусу незалежної держави. При цьому були визначені основні напрямки розвитку методологічних досліджень у вітчизняній юридичній науці, які мали б провадитися в майбутньому. За оцінками самих учасників конференції станом на момент її проведення, розроблення методологічних засад сучасного

українського правознавства лише започатковувалося, оскільки багато питань було тільки-но поставлено[277, с. 27].

Як можна побачити із наведеного визначення правової методології акцент у ньому зроблено саме на світоглядні, загальнотеоретичні та ціннісні орієнтири, які мають спрямовувати діяльність дослідника державно-правової дійсності. За такого розуміння поняття методології є надзвичайно близьким до поняття основ науки, яке, як це було зазначено на початку нашого дослідження, включає до свого змісту як компонентів наукову картину світу (світогляд), філософські основи науки (спрощено – її загальнотеоретичні положення) та її ідеали, цінності та норми.

Таке надзвичайне розширення змісту поняття правової методології та, відповідно, предмету методологічних досліджень, що відбулося на початках існування української юридичної науки, на наш погляд, є закономірним. Дефініція правової методології як сукупності світоглядних, загальнотеоретичних вихідних положень, без будь-якої згадки про входження до її складу окремих методів дослідження правової дійсності або вчення про них, означало визнання вітчизняними науковцями необхідності перебудови правознавства на нових підставах, тобто трансформації основ юридичної науки. У цьому контексті роботу по розробленню методологічних проблем правознавства було визнано одним із найголовніших завдань, яке постало перед вітчизняними правознавцями.

Наведений висновок виявляється обґрунтованим з огляду на революційний характер змін, які відбулися в системі соціальних запитів, після набуття Україною незалежності, що обумовили суттєві зрушення у світоглядних установах вчених. Як зазначалося вище, виходячи із прийнятих нами позицій філософів науки, саме аксіологічний рівень теоретичного знання є регулятором його методологічного рівня. Саме світоглядні установки (наукова картина світу) та філософські основи науки є визначальними для системи пізнавальних засобів та процедур їх застосування в ході пізнання, обумовлюючи їх через трансляцію системи ціннісних орієнтирів.

Зважаючи на це, за умов зміни світоглядних орієнтирів та визнання множинності філософських основ науки, яке відбулося після розпаду СРСР, та обумовленою цим необхідністю трансформації підвалин вітчизняного правознавства, першочергові зміни основ української юридичної науки не могли провадитися інакше аніж шляхом «імплементатії» до неї нових світоглядних, ідеологічних та ціннісних орієнтирів. Саме ця обставина обумовила те, що на початку розвитку методологічних досліджень в межах українського правознавства, до змісту правової методології було включено саме світоглядні та загальнофілософські положення, в той час як окремі засоби пізнання залишені поза увагою.

У зв'язку із цим одним із ключових питань для вирішення проблеми побудови вітчизняної юридичної науки на нових засадах стало питання ставлення до вихідних положень та можливості застосування методологічного інструментарію, сформованого на радянському етапі розвитку вітчизняного правознавства. Питання методологічного монізму та методологічного плюралізму, місця ролі діалектичного та історичного матеріалізму у вітчизняній науці держави і права були визнані вузловими проблемами теоретико-правової думки розглядуваного періоду.

Зміст дискусій відносно використання методологічного доробку радянського періоду в нових умовах зводився до вирішення питання про межі використання марксизму як філософської методології пізнання, в тому числі для вивчення державно-правової дійсності [137, с. 3] або повної деактуалізації моністичних філософсько-світоглядних основ радянської юридичної науки.

Аргументи, які висувалися на користь дезавування марксистської методології, в своїй більшості мали як ідеологічний так і суто науковий характер.

Ідеологічною підставою у цьому відношенні виступала теза про «звільнення від ідеологічного ярма» як невід'ємної складової процесу здобуття Україною статусу незалежної держави [382, с. 46]. У зв'язку із цим, зокрема, наголошувалося на необхідності опрацювання питань правової методології «в

річищі ліберальної традиції» [266, с. 6] на противагу методологічній традиції радянської юридичної науки ідеологічно несумісної із лібералізмом.

Із суто наукових позицій зміна філософсько-світоглядних основ вітчизняної юридичної науки обґрунтовувалася революцією у розумінні пізнання, приходом епохи постмодерну [20, с. 34], яка обумовлює перегляд сциєнтистського характеру науки, утвердження позицій щодо екзистенційної природи мислення [266, с. 20]. У цьому контексті деякими вченими наголошувалося на необхідності переорієнтації вітчизняного правознавства на принципово іншу методологічну традицію.

Серед українських фахівців першими, хто розпочали дослідження державно-правової дійсності на основі альтернативних діалектичному матеріалізму методологічних підходів світоглядно-філософського рівня були В.А. Бачінін, В.О. Чефранов, С.І. Максимов, В.В. Шкода та В.М. Шаповал [263, с. 25].

Зокрема, В.А. Бачінін наголосив на необхідності повороту юридичної методології у бік метафізичних орієнтирів у зв'язку із руйнуванням усталеної системи цінностей, характерний для періоду соціальних трансформацій, що мали місце в кінці ХХ століття [20, с. 36], а саме метафізика, з його позицій, прагне переконати вчених у існуванні вічного та абсолютного [20, с. 40].

Активізація метафізичних устремлінь вітчизняної соціально-правової думки, на думку В.А. Бачініна, постали наслідками звільнення від насильницьки насаджених ідеологічних заборон, приходу епохи постмодерну та неможливості вирішення завдань, які постали перед наукою, враховуючи виключно позитивістські орієнтири [20, с. 34], соціологічний редукціонізм та детермінізм в його марксистській редакції [20, с. 33].

Окрім метафізики як альтернативної методології пропонувалося використання положень синергетики та розробленої цим методологічним напрямком картини світу [153, с. 12].

У той же час чимало дослідників правової методології не сприйняло позицію щодо повного викорінення положень діалектичного матеріалізму із

філософських основ юридичної науки. На користь збереження принаймні частини позицій радянської методологічної традиції свідчило те, що саме в її межах було сформовано оригінальні спеціально-юридичні теорії та розгорнутий категоріальний апарат. Її доробок не міг бути відкинутий виключно із ідеологічних міркувань, за відсутності чіткої, ґрунтовно розробленої та загальновизнаної альтернативи.

У цьому відношенні зверталася увага на те, що саме цілісність висновків, здійснених в межах загальноприйнятої в радянській юридичній науці світоглядно-філософської доктрини, визнавалася однією із вагомих переваг радянської юридичної науки навіть з позицій її ідеологічних опонентів в особі деяких провідних західних науковців [212, с. 115]. За таких умов прийняття позиції щодо її повної деактуалізації, потягло б за собою ризики втрати загальновизнаних пізнавальних засад та загального бачення всіх соціальних явищ.

Спроби повністю відкинути усю колишню методологію подекуди оцінювалися як такі, що могли призвести до методологічної невизначеності і перетворення правової науки в просту суму незлічених фактів, що не піддаються узагальненню [340, с. 100].

Слід погодитися із думкою М.М. Тарасова, який стверджує, що саме складність вирішення питання щодо можливої деактуалізації марксистських гносеологічних установок за умов відсутності належно сформованих філософських підходів альтернативних марксизму, призвела до незначної активності методологічних досліджень у юридичних науках країн пострадянського простору на початку 1990-х років [357, с. 16]. В ході вирішення питання можливості та доцільності застосування ідей та методології марксизму до вивчення права з часом виокремилися декілька шляхів до його розв'язання.

Згідно до першого шляху, якому російський науковець В.М. Сиріх дав назву «компромісного», визнавалася необхідність перегляду марксистської методології, внаслідок застарілості значної кількості із її положень. При цьому

визнавалася цінність певних засад і висновків радянської юридичної методології і в сучасних умовах. Другий «реформістський» варіант був орієнтований на докорінний перегляд відношення до марксистських ідей як неадекватних сучасності та вважав за доцільне перехід до одного з немарксистських напрямків вивчення держави і права. Прихильники третього, «радикального» варіанту, рахували марксистське вчення в принципі неспроможним до використання в сучасних умовах та ждали створити нову теорію права [349, с. 18-20].

Для української юридичної науки до теперішнього часу найбільш розповсюдженим є «компромісний» варіант вирішення питання можливості та доцільності застосування ідей та методології, що пов'язується із марксизмом.

На думку його представників, незважаючи на те, що з 1991 року діалектичний матеріалізм остаточно втратив статус єдиного та загальнообов'язкового методу, він зберігає своє значення для юридичної науки за умови усунення перекосів у його практичному застосуванні [402, с. 6].

Як зазначав М.І. Козюбра, марксистському вченню слід відвести належне місце в історії світової суспільно-політичної думки, визнавши необхідність його існування на рівні з іншими течіями, водночас відмовившись від його канонізації, перетворення у світську релігію, якій належить монополія на істину [137, с. 4].

Напрямами переосмислення методологічних установок теорії держави та права, як правило, назвались такі:

а) звільнення юридичної науки від тих марксистських ідей, які, як вважалося, були помилковими вже на момент його створення [137, с. 4-5] (насамперед мали бути відкинуті ідеї щодо визначення експлуататорської сутності будь-якої держави та класового характеру права; перегляд принципу партійності суспільствознавства);

б) критичний аналіз марксистських положень, що були в цілому правильними для свого часу, однак не відповідають сучасним реаліям та

тенденціям світового розвитку [137, с. 4, 6] (зокрема, типізація держави і права на основі формаційного критерію);

в) збереження і розвиток тих марксистських ідей, що витримали випробування часом і можуть бути корисними для формування нового державно-правового мислення;

г) збагачення методології держави і права ідеями та положеннями, виробленими світовою філософією та юриспруденцією [137, с. 4].

Ключовими положеннями доробку радянського етапу розвитку юридичної науки, які підлягали переосмисленню насамперед визнавалися: державоцентриська правова ідеологія, її заміна на людину спрямовану та інтенсивне розроблення новітніх ідей праворозуміння [323, с. 12], відхід від положень щодо класової сутності держави і права.

Цікавим є те, що сам процес реформування методологічних засад радянського етапу, досить часто описувався опосередковуючись прийнятим в його часи категоріальним апаратом. Зокрема, за висловом П.С. Пацурківського, переосмислення методологічних засад радянської юридичної науки означало виростання українського правознавства методом діалектичного зняття з правознавства радянського [259, с. 19].

На використанні в правових дослідженнях потужних концептуальних розробок сучасних світових філософських напрямків і в такий спосіб забезпечення максимально можливої універсальності отриманих результатів наголосив А.А. Козловський [126, с. 8]. Наведене твердження дає підстави вважати цього дослідника прихильником «реформіського» варіанту відношення до використання ідей марксистської теорії права.

«Реформа» методології правового пізнання при цьому, на думку А.А. Козловського, мала б відбуватися шляхом інвентаризації існуючих моделей права, їх співвідношення та порівняння між собою та наступного зведення всього плюралізму їх пізнавально-правової методології, забезпечивши при цьому створення єдиної гносеологічної системи права [126, с. 269].

Серед дослідників, яких за класифікацією В.М. Сирих можна віднести до «радикального» варіанту ставлення до застосування методологічного доробку радянської юридичної науки слід, зокрема, слід назвати Л.В. Петрову.

На думку вказаного науковця, «червоний» позитивізм як метод діалектичного і історичного матеріалізму виявився непридатним із посиленням гуманістичного мислення, оскільки заперечує реальність душі і духу [266, с. 1]. Зокрема, з цих позицій Л.В. Петрова виступила із жорсткою критикою підручника відомого російського правника С.С.Алексєєва [262, с. 34] за викладення в ньому традиційних питань марксистсько-ленінської теорії права у відповідному цій теорії методологічному ключі.

Одним із першочергових завдань, яке мала виконати українська юридична наука з «радикальних» позицій, називалося подолання спадку, що дістався українцям від радянської філософії та радянського правознавства для чого слід було заново вчитися мислити поняття душі і духу, як уособлення смислової цілості людського буття [266, с. 2-3].

Необхідність перегляду гносеології, «яка в період монопольного становища діалектичного матеріалізму мала сцієнтистський характер за якого модель природничого наукового знання, по суті, без будь-якої підстави гіпостазована в якості моделі знання взагалі [266, с. 20]», обґрунтовувалася змінами в розумінні пізнання, яка сталася в ХХ столітті. При урахуванні цих підходів, основні правові поняття (суб'єкт права, об'єкт права, правове відношення, правова норма) мали б поставати дедукцією із універсалії «право» і на цій підставі за ними слід було визнати їх апріорний характер [266, с. 27].

Окрім цього, на думку Л.В. Петрової, низка надзвичайно важливих питань, зокрема, питання підстави пов'язаності держави правом не могла бути вирішена інакше, аніж шляхом застосування як методології філософії природного права [262, с. 37] із створенням принципово нової теорії права. З цих позицій, фундаментальними концепціями оновленої методології мали стати розрізнення цілого й часток, сущого (суття) й належного (норми), універсалій й конкретностей, детермінізму й свободи волі, розуму й волі, наслідком

застосування якої до сфери юриспруденції є онтологічно-телеологічний підхід до права [263, с. 399].

Наведена «радикальна» позиція вирішення питання можливості та доцільності застосування ідей та методології марксизму повною мірою не була сприйнята вітчизняною юридичною наукою.

Незважаючи на те, що в кінці 1990-х років за твердженням Л.В. Петрової «ніхто із правників не ризикував відверто визнати методологічним підґрунтям юридичної науки діалектичний і історичний матеріалізм [266, с. 1]», цей методологічний підхід продовжує використовуватися при провадженні юридичних досліджень аж до теперішнього часу, і лише поодинокі дослідники [146] прямо дистанціюються від діалектичного та історичного матеріалізму, посилаючись на їх спрощеність.

Зокрема, при характеристиці методології за змістом дисертаційних досліджень досить розповсюдженою є вказівка на метод матеріалістичної діалектики як філософський [188, 37, 118, 29] або загально філософський [172] методи, його представлення як підходу [38] або загальнонаукового методу [348]. Дещо рідше в дисертаційних роботах подається пряма вказівка на матеріалістичну діалектику, як основоположну методологію проведеного дослідження [407], використання законів і категорій матеріалістичної діалектики або її принципів [219] як методологічної основи. Найбільш розповсюдженими є випадки зазначення діалектико-матеріалістичного методу пізнання без вказівки на його статус [223, 45, 330, 224, 40, 47].

Зустрічаються із більш цікаві підходи, згідно до одного із яких поряд із діалектико-матеріалістичним методом пізнання як основи дослідження визначені «сучасні методи пізнання, засновані на філософії загальнолюдських цінностей» [53] або зазначення про застосування методу діалектичного матеріалізму поряд із системним підходом, синергетичним аналізом та засадами герменевтики [372].

Наведені положення захищених протягом 2000-2010 років дисертаційних робіт підтверджують висловлену нами вище тезу відносно «компромісного»

варіанту вирішення проблеми ставлення до доробку радянської теорії та методології права, як домінуючого у вітчизняній юридичній науці.

Даний висновок також підтверджується тим, що за наслідками проведеної Академією правових наук конференції у 1996 році не було розділено сумнівів щодо важливості діалектичного методу, який був розвинутий протягом багатьох століть вченими різних філософських та політичних напрямків [284, с. 149]. Одночасно при цьому визнавалася необхідність його очищення від негативних нашарувань, які мали місце за радянських часів.

В будь-якому разі, як видається, навіть не приєднуючись до жодного із наведених варіантів відношення до ідей марксизму та їх доцільності застосування у межах юридичних досліджень, неможливо не визнати їх значний вплив на сучасне вітчизняне правознавство. Така ситуація насамперед пояснюється багаторічним існуванням вітчизняної юридичної науки в рамках марксистської доктрини, під впливом якої тривалий час формувалися не тільки категоріально-понятійний апарат правознавства, розроблювані та використовувані ним теоретичні конструкції, а й, як вважають окремі сучасні дослідники [357, с. 17], й певний стереотип методологічного мислення юристів. Можливо саме зі цієї причини переважна більшість сучасних підручників досі пишуться в філософсько-методологічній традиції радянського правознавства, зберігаючи категоріальний устрій, понятійний апарат та структуру.

Оцінка радянського етапу розвитку правової методології не може бути однозначною. З одного боку, існують всі підстави стверджувати про те, що саме монополія діалектичного матеріалізму, відсутність філософсько-методологічного плюралізму обумовили обмеженість вітчизняної юридичної науки, а з іншого, навіть усвідомлюючи необхідність розширення в сучасних умовах своїх філософських основ на пошуку нових методологічних підходів, вітчизняна правова наука на даному етапі не може просуватися вперед поза співвідношення вироблених нею ідей із положеннями марксистської методології.

Слушною у цьому контексті є думку В.К. Мамутова, який зазначає, що наука не повинна ігнорувати ні минулі, ні теперішні реалії. Кожен новий етап розвитку науки (як і суспільства в цілому) – це синтез нового і усього прийнятого із попереднього. Історію необхідно враховувати, а не відкидати [199, с. 41].

«Компромісний» варіант вирішення питання використання методологічних засад радянської юридичної науки пройшов випробування часом та використовується при провадженні багатьох сучасних досліджень. Серед положень радянської юридичної науки, які не беруться до уваги (не мають братися до уваги) називається положення, які прямо стосуються класової сутності державно-правових явищ, соціалістичного ладу та критики буржуазного ладу, а також економічного детермінізму права [196, с. 12-13]. Інші ж положення, за незначними винятками, визнаються такими, що в принципі здатні бути адаптовані до потреб сьогодення та виступити базою для подальших досліджень.

У той же час прийняття юридичною наукою «компромісного» варіанту ставлення до використання доробку радянської науки та її методологічного базису в жодному разі не означало згортання пошуку принципово нових основоположних засад досліджень державно-правової дійсності. Напроти, позиція дослідників, які відкидали можливість повної деактуалізації марксистської методології, як правило, поєднувалася із наголошенням на необхідності уникнення будь-яких монометодологій, необхідність розвитку поліметодологічних підходів [284, с. 144-145].

Така постановка питання, серед іншого, обумовила включення до змісту методології права сукупності світоглядних, загальнотеоретичних вихідних положень, котрими користується правова наука при вивченні та аналізі різних сторін юридичної реальності [284, с. 149] та наступну актуалізацію вивчення концептуальних засад (основ) на яких базувалася юридична наука та її методологія.

Наведена тенденція дістала свого вияву у ключових проблемах, які постали перед вченими-юристами, передусім філософами права та пізніше була позначена П.М. Рабіновичем як фундаменталізація правової методології, а В.М. Селівановим як тенденція до синтезу філософського і приватно-наукового підходів до пізнання держави і права [324, с. 37].

Як було зазначено в попередньому розділі нашого дослідження, питання щодо виокремлення філософії права поставало й в межах радянської юридичної науки [226, с. 58], не призвівши, однак, до реальних наслідків з огляду на прийняття радянськими науковцями позиції щодо відсутності необхідності виокремлення будь-якої філософії предметів дослідження окремих наук [254, с. 17]. Для радянської науки така позиція виявлялася вірною з огляду на моністичність її філософсько-світоглядних основ і, як наслідок, наявності можливості та й необхідності використання положень філософії найзагальнішого рівня, зосереджуючись на особливостях їх використання в юридичній сфері. За такої ситуації будь-яка потреба в переосмисленні філософських постулатів, розроблення світоглядної та аксіологічної проблематики, а отже і потреба в окремому дослідницькому напрямку в межах юридичних наук, були відсутні. Філософія права в таких умовах виявилася повністю інтегрованою та підпорядкованою теорії права.

На початках існування юридичної науки в умовах незалежної України ситуація виявилася принципово відмінною. Необхідність перегляду світоглядних позицій марксистської доктрини, особливо в частині плюралізації методологічних підходів, вироблення нових метатеоретичних засад, які б були відповідними сучасному стану розвитку суспільства, не могли бути реалізовані в суто теоретико-правових межах. Ця обставина й стала головним фактором актуалізації філософсько-правових досліджень у вітчизняній юридичній науці. Дослідження світоглядних, загальнотеоретичних вихідних положень, котрими користується правова наука, почали виокремлюватися в особливий блок питань, які було включено до предмету філософії права, що стала частиною системи правознавства. Саме відродження філософії права в цей час, за

висловом В. Селіванова, постало одним з важливих методологічних аспектів розвитку національного правознавства [324, с. 40].

Станом на 1997 рік світло побачила низка публікацій, присвячених проблемам філософії права, серед яких варто відзначити роботи С.І. Максимова [189, с. 38-45], А.А. Козловського [132, с. 21-34], Л.В. Петрової [261], В.М. Шаповала [398]. Значна увага в цих роботах була приділена в питанням, які стосувалися проблематики пізнання державно-правової дійсності.

До 1997 року в Україні філософію права було включено одночасно до двох наукових спеціальностей, з яких могли здобуватися вчені ступені: філософської (09.00.10) та юридичної (12.00.01) [303, с. 45]. Одні із перших філософсько-правових досліджень[398] були захищені саме в межах філософської наукової спеціальності. 13 березня 1997 року наказом Вищої атестаційної комісії України за №84 у «Переліку спеціальностей наукових працівників» визначено спеціальність 12.00.12 «філософія права», з якої могли присуджуватися наукові ступені як з юридичних, так і філософських наук.

Незабаром у Національній академії внутрішніх справ України створено спеціалізовану Раду по захисту дисертацій, в 1997 році — у ній захищено першу дисертацію з юридичних, а в 1998 році — з філософських наук. Невдовзі відповідну раду створено й на базі Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого [23, с. 200-206].

В 1998 році Л.В. Петровою було захищено докторську дисертацію [266, с. 3] зі спеціалізації «Філософія права», яка стосувалася безпосередньо методологічної проблематики: об'єктом цього дослідження було названо вчення про метод права; предметом - філософський рівень цього вчення [266, с. 7]. Методом філософствування, який був обраний автором, вказується трансцендентальний синтез, погоджений із сучасною новою онтологією, а методологією – трансцендентальна синтетична філософія [266, с. 7].

Ключовими проблемами, які постали перед філософами права, були питання предмету філософії права, співвідношення філософії права та гносеології правознавства, співвідношення філософії права із загальною

теорією права [303, с. 37]. Всі ці питання мали безпосередній вихід на проблематику методології юридичних досліджень.

Важливим аспектом екстрадефінітації філософсько-правових досліджень постало питання дисциплінарного статусу філософії права, до вирішення якого було вироблено три основні підходи [135, с. 27-28].

Відповідно до першого підходу, прихильниками якого були переважно філософи, які спеціалізувалися на дослідженнях філософсько-правової проблематики, і меншою мірою вчені-юристи, філософія права розглядалася як розділ соціальної філософії. Згідно до другого підходу, поширеного в середовищі вчених-юристів, філософія права розглядалася як один із напрямків загальної теорії права, сконцентованого на вирішенні проблем методології. Прихильники останнього, третього підходу до розуміння дисциплінарного статусу філософії права, розглядали її як особливу дисципліну, розташовану на стику філософії і правознавства, що поєднує в собі різні типи осмислення предмету юридичної науки – наукового та філософського, які є якісно відмінними.

Очевидним недоліком першого підходу, згідно із яким філософія права представлялася як частина соціальної філософії, є його акцент на суто філософському рівні дослідження держави і права, що суттєво ускладнює урахування специфіки юридичних наук, відводячи їм лише функцію конкретизації загальнофілософських положень. Включення філософії права до загальної теорії права як її методологічного розділу також не було позбавлено вад, оскільки, в умовах плюралістичності філософських підходів, не могло надати відповіді на питання щодо чіткої основи юридичної теорії, до складу якої і мала б входити філософія права. І лише визнання філософії права особливою дисципліною, що поєднує в собі різні типи осмислення державно-правової дійсності виявилось плідним шляхом для подальшого розвитку методології дослідження юридичної науки. За такого підходу виявилось можливим поєднання необхідності розроблення філософських засад юридичної

науки на основі принципу плюралізму із необхідністю побудови теорії права на основі чітких орієнтирів.

В основі цієї проблеми лежали особливості співвідношення філософського та наукового знання. Наукове знання, будучи обумовленими прийнятою відповідною теорією дисциплінарною онтологією, спеціально науковою картиною світу, котра задає образ досліджуваної предметної області, не здатне розвиватися та існувати поза прийнятими в її межах ідеалами та нормами дослідження. У той же час вироблення такої дисциплінарної онтології та відповідних їй пізнавальних норм та ідеалів найзагальнішого рівня може здійснюватися і в формах наукової творчості, що відмінні від суто наукового дослідження, використовуваних насамперед в межах філософії.

У зв'язку із цим, проблематика найзагальнішого рівня дослідження державно-правової дійсності, яка стосується побудови (пошуку, уточнення) спеціально-наукової картини світу юридичної науки, не може бути віднесення до сфери юридичної теорії, оскільки існування теорії, як форми організації наукового знання, саме по собі передбачає існування прийнятої в її межах дисциплінарної онтології, що виключає можливість її пошуку.

Із цього приводу Ю.Шемшученко зазначав, що філософія права визнається світоглядним, концептуально-методологічним фундаментом правознавства, що є передумовою поглиблених розробок його методологічних проблем [400, с. 8]. Методологія правознавства з цих позицій поряд з аналізом юридичного знання і безпосередньо правової реальності мала б поширюватися і на онтологічну проблематику, пов'язану з уявленнями про правову реальність, які виходять за межі юридичної науки і потребують для пояснення методів інших наук, у тому числі й філософії.

Таким чином, в умовах визнання плюралістичного характеру досліджуваної реальності саме філософії права було відведено роль конструювання спеціально-наукової картини світу правознавства. Основним методологічним питанням цього наукового напрямку називалося виявлення дійсного змісту права як форми суспільної свідомості, елементу культури та

нормативної системи та його загальної ідеї [153, с. 336], тобто формування загальних засад праворозуміння. Відповідь на питання «що є право?» [303, с. 37] у цьому відношенні постала основним завданням філософсько-правових досліджень.

Визначення позицій відносно питання праворозуміння, як граничного питання для юридичної науки, за своєю суттю становило питання про реконструкцію її спеціально-наукової картини світу, яка до цього цілком базувалася на філософії діалектичного матеріалізму в її марксистсько-ленінській інтерпретації. Необхідність такої реконструкції обумовлювалася зміною світоглядних та передусім ціннісних орієнтирів, запровадженні філософсько-методологічного плюралізму, обґрунтовуючись при цьому неможливістю вирішення в рамках бачення правової реальності, яким послуговувалася радянська юридична наука, низки актуалізованих у нових умовах питань.

З цих позицій виглядає обґрунтованою позиція дослідників, які заперечили можливість ототожнення філософії права із методологією юридичної науки. Зокрема, П.М. Рабінович із цього приводу зазначав, що філософія права має бути насамперед системою граничних загальних позитивних знань про право (правову реальність), а методологічне значення таких знань є похідним від їхнього філософського статусу [303, с. 40].

За своєю суттю, філософія права, будучи системою найзагальніших (гранично загальних) знань щодо онтологічної природи та соціальної сутності явища, яке відображається поняттям права [303, с. 39], була покликана не безпосередньо розробляти методологію юридичних досліджень, а вирішувати питання щодо її передумов – основ, на яких мало б базуватися теоретичне пізнання державно-правової дійсності.

За висловом А.А. Козловського, зміни у структурі та змісті правової методології насамперед були викликані тим, що сформульовані юридичною теорією методи на певному вичерпали свій евристичний потенціал і наштовхнулися на проблеми, які принципово ними не можуть бути розв'язані

[126, с. 71]. Однією із таких проблем, яка не могла бути вирішена в межах старої методологічної традиції, визнавалось вирішення питання про підставу обов'язковості права для влади, яка його створює.

На думку вчених-юристів розглядуваного періоду, це питання не могло бути вирішено з позицій юридичного позитивізму за допомогою його методів [262, с. 35]. Із урахуванням того, що в розглядуваний період особливого значення та загального визнання набули такі методологічні орієнтири як орієнтація на забезпечення прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності, на усі загальнолюдські цінності [277, с. 25], бачення права як похідного від держави явища, що має класову сутність, мало бути переглянуто в першу чергу.

Наукова картина світу, за висловами багатьох філософів науки, виступає особливою системостворюючою ланкою в багатоманітні теоретичних та емпіричних знань, які утворюють ту або іншу дисципліну (галузь науки), і саме зв'язки картини світу зі всіма типами таких знань дозволяють розглядати її як особливу форму їх систематизації [338, с. 137].

Як вже зазначалося вище, саме картина світу, як один із компонентів основ науки, детермінує науковий метод, надаючи йому фундаментальні ціннісні та світоглядні установки, а з іншого боку самі норми наукового пізнання безпосередньо впливають на становлення та розвиток спеціальних картин світу різних наук. Наведена позиція щодо безпосереднього двостороннього взаємозв'язку наукової картини світу та методології пізнання в юридичній науці підтримувалася багатьма вченими-юристами.

Так, на думку А.А. Козловського, метод дослідження права є похідним від прийнятої на початках дослідження позиції відносно типу праворозуміння, який представляється як правова парадигма у широкому розумінні [126, с. 71].

Як зазначала Л.В. Петрова, право безвідносно до його розуміння та опису з точки зору певного методу є алогічним матеріалом. Знання ж про право набуває свого фундаментального значення лише тоді, коли пов'язується із філософською концепцією світу [263, с. 396].

У зв'язку із наведеним, саме питання праворозуміння протягом 90-х років XX століття сприймалося не інакше аніж ключове питання «наукової революції» в юридичній науці в розумінні цього терміну Т.Куном, її переходу до нової парадигми. Адже саме тип праворозуміння, на думку філософів права, визначає парадигму юридичного пізнання, власний науково-правовий зміст, предмет та метод відповідного вчення про право [233, с. 132]. З цієї підстави філософсько-правові дослідження відносно спеціально-наукової картини світу юридичних наук, тобто питання праворозуміння, можуть бути віднесено до предмету методології юридичних досліджень.

Перехід до нової парадигми правознавства як процес реконструкції області знання на нових підставах, яка змінює деякі найбільш елементарні теоретичні узагальнення, методи та додатки парадигми, про що писав Т.Кун [170, с. 70], пов'язувався вченими-юристами саме із зміною праворозуміння, що, в свою чергу, мало б справити вирішальний вплив на методологію правових досліджень.

Не випадково, характеризуючи стан вітчизняної юридичної науки, подекуди зверталася увага на поступову зміну попереднього типу правової реальності сучасним типом [259, с. 18], її перехід від однієї парадигми до іншої [324, с. 34].

Як зазначав А.А. Козловський саме формулювання нової концепції праворозуміння в цей час стає методом для подальшої структуризації предметного поля дослідження юридичної науки та починає відігравати методологічні функції у правовому пізнанні [126, с. 105].

У контексті наведеного варто звернути увагу на те, що поняття типу праворозуміння в юридичній науці отримало принаймні декілька підходів до свого визначення. Найбільш розповсюдженим виявився онтологічний підхід, згідно із яким тип праворозуміння постає як узагальнена ідеологізована модель правового феномену, що відображає суттєві ознаки певної множини конкретних правових уявлень та понять, які, в свою чергу, відповідають цій ідеологізованій моделі як взірцю [251, с. 51]. Іншим підходом до визначення

типу праворозуміння є гносеологічний підхід. Згідно до нього сутність праворозуміння розкривається у відповідях на питання 1) що пізнається в праві?; 2) як пізнається право?; 3) для чого пізнається право? [126, с. 26].

Доцільність застосування такого підходу пов'язувалася із необхідністю розгляду права спільно із теоретичним усвідомленням шляхів його пізнання, оскільки, з таких позицій, ми завжди отримуємо таке право, яке формується залежно від того, якими методами ми його відкрили і розробили. Інші методи – інше право, інша теорія пізнання – інша теорія права. Скільки гносеологічних концепцій – стільки і теорій права [126, с. 263].

Загалом, протягом 90-х років XX століття у вітчизняній правовій науці сформувалася низка підходів до вирішення проблеми праворозуміння, більшість яких наголошували на необхідності всебічного урахування властивостей правової реальності, недопущенні однобічних підходів до її опису та розуміння, інтеграції знань про право, вироблених представниками різних юридичних шкіл. Основними із таких «однобічних» та найбільш ґрунтовно розроблених підходів до праворозуміння при цьому, як правило, називалися юридичний позитивізм і теорія природного права [263, с. 54], неокантіанська філософія права й сучасний нормативізм [126, с. 105].

Як зазначав А.А. Козловський саме природно-правова та позитивно-правова парадигми права містить усе різноманіття концепцій праворозуміння та розкривають смисл, сутність і значення методу права [126, с. 45].

Сам по собі плюралізм праворозуміння пов'язувався із гносеологічними та соціальними передумовами [303, с. 38]. Гносеологічна передумова полягає в багатоспектності, багатоякісності права як явища дійсності, соціальна – певні індивідуальні та групові інтереси, що впливають на процес інтерпретації права та зумовлюють акцентування його певного аспекту.

Подолання таких перешкод пов'язувалося із застосуванням принципу додатковості, взаємодоповнення альтернативних позицій [324, с. 37], оскільки будь-яка теорія неспроможна описати свій об'єкт дослідження як інтегративну

цілісність, систему, як абсолютну істину, виключаючи при цьому можливість додаткового альтернативного методологічного і теоретичного підходів.

На вказану проблему також звертав увагу А.А. Козловський, зазначаючи про те, що властивість права розвиватися незалежно від суспільства і водночас бути зумовлюваним у своєму розвитку соціальними потребами маючи кожна саме по собі достатнє обґрунтування повністю виключає іншу в межах природно-правових або соціологічних концепцій праворозуміння [131, с. 6].

Інтегрування наявних знань про право, як шлях до формування нового типу праворозуміння, що був би адекватним новим умовам існування вітчизняної юридичної науки, в цілому не викликало заперечень серед теоретиків та філософів права. Багатоаспектність бачення і дослідження права визнавалося важливою передумовою його пізнання, показником зрілості правознавства [324, с. 34]. Хоча пропозиції вирішити «основне питання правознавства» на користь певного підходу все ж мали місце [149, с. 5-10].

У той же час було висловлено різні точки зору відносно механізму такої інтеграції.

Так, Л.В. Петрова виловила за застосування інтерсуб'єктивного підходу до обґрунтування права [263, с. 54], використовуючи який константна сутність права має бути виявлена у онтолого-телеологічний (феноменологічний) спосіб. При цьому, у межах такого підходу, основні правові поняття (суб'єкт права, об'єкт права, правове відношення, правова норма) мають поставати дедукцією із універсалії «право» і на цій підставі мають апріорний характер [266, с. 27].

Дещо інший шлях вирішення питання відносно проблеми вибору праворозуміння був запропонований А.А.Козловським [126, с. 269]. На його думку, вироблення універсальної моделі праворозуміння має відбуватися через інвентаризацію існуючих моделей права (типів праворозуміння, правових парадигм), співвідношення та порівняння їх між собою, що зробить можливим формулювання єдиної, цілісної системи пізнавально-правової методології, за якою було б враховано все у правовому пізнанні, яке є відносним до взятого типу правового розуміння (онтології).

За такого підходу, на думку його автора, буде виключено одночасне застосування правових методів, які виходять із взаємовиключних онтологічних підстав, що забезпечить уникнення помилок в ході пізнання державно-правової дійсності. Адже для А.А. Козловського метод є гносеологічним породженням апріорно прийнятої сутності права, тоді як право – гносеологічним результатом прийнятого методу [126, с. 272].

Заперечення відносно аксіоматизації праворозуміння висловив П.М. Рабінович. На його думку, таке постулювання саме по собі є виявом певної світоглядно-філософської доктрини [303, с. 38]. За висловом П.М. Рабіновича, за такого підходу «віз ставиться поперед коня»: те, що має стати результатом, висновком філософсько-правових досліджень, береться за їх вихідний, першопочатковий пункт, при цьому береться бездоказово, наче б на віру [303, с. 39]. Менш вразливим, на думку П.М. Рабіновича, видавався інший шлях за якого слід визначити гранично абстрактно (а отже, беззмістовно, в онтологічному й соціальному аспектах) той феномен, який кваліфікується як правова реальність [303, с. 39], розкриття ж її сутності залишити тим філософсько-правовим школам, кожна з яких досліджує лише один із аспектів цього явища.

Результатом понад як десятирічних дискусій, присвячених питанням методології юридичної науки стало ініціювання у 2002 році Академією правових наук проведення другої Всеукраїнської наукової конференції з проблем методології правознавства [216], основною метою якої було названо підведення підсумків наукових пошуків минулих років, визначення основних тенденцій та напрямків подальшого розвитку наукових пошуків у галузі методології держави і права [362, с. 4].

Найвизначнішим досягненням у розробці методологічних проблем у правовій науці України визнавалося утвердження як світоглядних орієнтирів базових загальнолюдських цінностей – принципів демократичної, правової, соціальної державності, гуманізму, поваги до людської гідності, прав і свобод людини і громадянина, тобто методологічних орієнтирів, які знайшли своє

закріплення у Конституції України 1996 року [362, с. 4], , найважливішими тенденціями розвитку правової методології із початку 1990-х років - фундаменталізація, антропологізація, глобалізація та деформалізація методологічних досліджень [300, с. 75-78].

Основними питаннями, які були порушені в ході проведених дискусій, традиційно виступили питання щодо діалектичного матеріалізму світоглядно-філософської основи описання та дослідження правової дійсності, пошуку альтернативних метатеоретичних вчень, та методологічних підходів, а також питання праворозуміння.

Відносно ставлення до діалектичного матеріалізму як методології світоглядно філософського рівня більшість учасників конференції виявила прихильність до «компромісного» варіанту [362, с. 7], за якого, незважаючи на заперечення можливості визнання матеріалістичної діалектики чи діалектичного матеріалізмом значення єдиної методології правових досліджень, за діалектикою визнавалося загальнометодологічне значення.

Головними доводами на користь такої позиції, були аргументи відносно відсутності альтернативи, яка б була рівноцінною діалектичному матеріалізму у методологічному відношенні [371, с. 78], остаточне не вирішення питання про нову методологію замість марксистсько-ленінської теорії та ризиків перетворення правової науки в просту суму незліченних фактів, що не піддаються узагальненню [340, с. 100]. Теза представників «радикального» варіанту до вирішення долі методологічних засад радянської юридичної науки про непридатність методу діалектичного та історичного матеріалізму для провадження досліджень в межах юридичних наук [266, с. 1] була відкинута.

У цьому контексті, зокрема, М.Ю. Тодикою зверталася увага на тодішні конституційно-правові реалії в Україні, які, на його думку, не відкидали ні класового підходу, ні економічного детермінізму [371, с. 78], В.Ф. Погорілко, по суті підтримуючи таку позицію, назвав парадоксальним заперечення матеріалістичного методу, первинності матеріального при констатації того, що сучасні ринкові відносини витісняють духовні пріоритети [275, с. 182].

В цілому, більшість провідних вітчизняних науковців визнала необхідність досліджувати будь-які явища, які знаходяться у розвитку, саме за використання діалектичного методу [275, с. 182], називаючи його ідеалістичний або матеріалістичний підходи – відображенням світоглядних позицій окремих науковців, цілком допустимим в межах плюралізму світоглядно-філософських засад здійснення наукових досліджень [362, с. 7]. Також зверталася увага на використання діалектичного підходу не лише прибічниками марксизму, а й вченими інших політичних поглядів і світосприймань [371, с. 78].

Така позиція провідних вітчизняних вчених юристів щодо теоретико-методологічного самовизначення юридичної науки в цілому відповідала аналогічним позиціям дискусій філософів науки, які відбувалися в цей самий час та, на думку Л.Г. Червонної, характеризувалася двома тенденціями: продовженням історичної суперечки діалектико-матеріалістичного монізму та ідеалізму, а також акцентуації проблем взаємовідношень монізмів (ідеалістичного та матеріалістичного) та плюралізму [391, с. 128].

Вирішення питання праворозуміння традиційно називалося методологічною основою правової науки [388, с.88-91], найстарішою в юридичній науці і у той же час вічно молодого і актуальною проблемою [388, с.88]. За висловом В.Я. Тація, в питанні праворозуміння в юридичній науці на початку 2000-х років були наявні два полярні методологічні підходи до дослідження права: «Перший з них полягав у беззастережній прихильності до...позитивістського ототожнення права і закону... Інший, не менш однобічний підхід, полягав у зведенні права виключно до природних прав людини... [362, с. 7]».

На необхідності вироблення інтегративного підходу до праворозуміння наголосив П.М. Рабіннович, виступивши за поєднання різних типів поглядів на право на основі системного підходу, як концептуально-змістовного ядра, певного світоглядно-філософського стрижня, з метою недопущення його еклектизації [300, с. 76].

Формулювання нового типу праворозуміння, з позицій М.І. Козюбри, мало бути здійснено в межах філософії права та стати світоглядно-

методологічною основою для визначення предмета як юриспруденції в цілому, так і окремих юридичних дисциплін [136, с. 94]. У цьому контексті було констатовано стрімке зростання уваги вітчизняних дослідників до філософії права, положення і висновки якої утворюють світоглядно-концептуальну складову методології науки [300, с. 75].

За пошук концепції праворозуміння, який би відповідав епосі постмодерну, за межами юриспруденції в соціальній філософії висловився Ю.М. Оборотов. На думку цього дослідника, серед філософських напрямків, в яких закладено можливості для посткласичного типу праворозуміння виокремлюються: феноменологія, герменевтика, антропологія і синергетика [239, с. 147].

На використанні у пізнавальній діяльності правознавців здобутків таких наук як герменевтика, соціопсихолігвістика, синергетика, як тенденцію розвитку методологічних досліджень, звертав увагу й П.М. Рабінович [300, с. 75-78].

Також було констатовано розширення застосування персоналістичного та погребового підходу для інтерпретації й оцінки державно-юридичних явищ як інструментів, важелів, засобів задоволення потреб людини, соціальних спільнот, суспільства в цілому [300, с. 76], зверталася увага на перспективність конфліктологічного підходу [54, с. 109-114]. У той же час, за оцінкою П.М. Рабіновича, більшість із новелізованих підходів і методів юридичної науки являють собою не що інше, як сучасну конкретизацію класичних принципів і вимог діалектики – «вічнозеленої» пізнавальної парадигми суспільствознавства [293, с. 45].

Захоплення вітчизняними науковцями питаннями розроблення філософсько-світоглядного рівня правової методології негативно відбилося на належному використанні загальнонаукових та приватно-наукових методів. Зокрема, В.М. Литвиним зверталась увага на непоодинокі випадки ототожнення вітчизняними науковцями загальнонаукових та спеціальних методів наукових досліджень, принципів та підходів до їх проведення тощо та

суто декларативного використання тих чи інших наукових методів [181, с. 13]. Також відзначалося, що такі засоби наукового пізнання як нормативи і процедури формальної логіки, правила філологічного (текстового) та систематичного тлумачення законодавства дещо відійшли у тінь, відсунулися на другий план наукознавчих пошуків [293, с. 44].

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що період із 1991 по 1996 роки у вітчизняній юридичній науці, незважаючи на декларування важливості методологічної проблематики, в цілому характеризувався відсутністю її реального розроблення. В цей час було актуалізовано такі напрямки розвитку методологічних досліджень як необхідність перегляду світоглядно-філософських основ вітчизняного правознавства, його відходу від позицій методологічного монізму, забезпечення засобами юридичної науки потреб розвитку економічної системи України у процесі її переходу на ринкові засади.

Після прийняття Конституції України у 1996 році українська юридична наука екстрадефініювала питання правової методології як одного із основних напрямків здійснення своєї діяльності. При цьому основними завданнями методологічних досліджень було визнано необхідність відходу від положень методологічного монізму та розвиток поліметодологічних підходів, які базуються на запереченні існування єдиних філософських основ науки та визнанні їх множинності. Важливою методологічною директивою, прийнятою співтовариством українських вчених, стала необхідність орієнтації на загальнолюдські цінності із визнанням людини найвищою серед них, використання таких цінностей безпосередньо як засобів пізнання, а також включення до предмету методологічного аналізу поряд із методологією пізнання правових явищ методології правотворення та правореалізації.

У той же час, необхідність перебудови вихідних положень, основ юриспруденції обумовило, розуміння правової методології як сукупності світоглядних та загальнотеоретичних вихідних положень, які спрямовують дослідження державно-правової дійсності. Консенсус відносно розуміння правової методології як сукупності світоглядних та загальнотеоретичних

вихідних положень, які спрямовують дослідження державно-правової дійсності, який був досягнутий в середині 1990-х років обумовив шляхи за якими відбувався розвиток досліджень методології юридичних наук.

В фокусі уваги українських науковців-теоретиків права в цей час знаходяться саме питання найбільш загального філософсько-світоглядного виміру, до яких слід віднести питання щодо дезавування марксистсько-ленінського вчення як єдиної світоглядно-філософської основи описання та дослідження правової дійсності, пошуку альтернативних метатеоретичних вчень, реконструкцію спеціально-наукової картини світу юридичних наук, яка виявилася у розробленні питання праворозуміння.

3.2. Дослідження юридичної методології у сучасний період розвитку української юридичної науки.

Подальший розвиток досліджень правової методології характеризується продовженням розроблення питань, актуалізованих протягом 1991-2003 років, серед яких особлива увага приділяється питанням пошуку метатеоретичних вчень, як основи подальшого розвитку правознавства, та питання праворозуміння.

Незважаючи на те, що українськими дослідниками вже традиційно констатувалося подолання світоглядно-філософського монізму радянського періоду, плюралізацію філософсько-правових підходів і концепцій [297, с. 21], поряд із цим визнавалося, що фактично вітчизняна юридична наука продовжує залишатися на державноцентристських методологічних позиціях [400, с. 8] та наголошувалося на необхідності розроблення і впровадження у вітчизняну юридичну науку людиноцентристської методології сучасного праворозуміння, а не державоцентристської, що була притаманна радянській правовій доктрині [322, с. 30].

У той же час останнє десятиріччя розвитку української юридичної науки характеризується суттєвим збільшенням кількості дисертаційних досліджень, що присвячені питанням правової методології або ж окремим питанням основ

юридичної науки. Так, протягом 2003-2013 років були захищені дисертаційні дослідження, присвячені проблемі праворозуміння [2], в тому числі і філософсько-методологічному значенню праворозуміння у процесі пізнання державно-правової дійсності [158], обґрунтування змісту та особливостей типів правопізнання, виходячи із різних підходів до розуміння права [311]. Також набути поширення дослідження, присвячені окремим методологічним підходам до дослідження державно-правової дійсності побудованих на основі таких метатеоретичних вчень як синергетика [166], аксіологічного підходу в методології сучасного правознавства [377], герменевтики [87] в тому числі і застосуванню останнього в процесі правозастосовної діяльності [22]. Суттєво збільшилася питома вага методологічних досліджень окремих сторін державно-правової дійсності, які присвячені, зокрема, методологічним аспектам юридичної діяльності [72], юридичному прогнозуванню [364], філософсько-методологічному аналізу юридичної компаративістики [368]. Не були залишені поза увагою дисертантів й загальнотеоретичні аспекти методології юридичних досліджень. Насамперед це стосується питань історичного розвитку досліджень методологічної проблематики [208], питань оновлення методологічного потенціалу юридичної науки за рахунок положень філософії постмодерну [238], питанням становлення та розвитку методології сучасної юридичної науки [102].

Розглядаючи дослідження юридичної методології цього періоду в динамічному аспекті, слід зазначити, що загалом, на початку 2000-х років, чимало провідних вітчизняних дослідників правової методології визнавали відсутність сформованої філософсько-методологічної основи подальшого розвитку українського правознавства, суперечливий розгляд поняття методології правових досліджень та її функцій [256, с. 18]. Стан методологічного доробку характеризувався відсутністю чіткого окреслення проблематики та концептуальної побудови методологічних досліджень, визнанням актуальності її внутрішньої рефлексії [329, с. 217].

Така ситуація виявилася можливою насамперед внаслідок остаточної не вирішеності питання щодо всіх без винятку компонентів основ юридичної

науки: наукової картини світу, ідеалів та норм дослідження та філософських основ.

Так, наприклад, у 2003 році А.А. Козловським констатувалося лише очікування вітчизняним правознавством оригінальних філософсько-правових ідей, концепцій, методів і методологій, які змогли б забезпечити створення універсально-синтетичної й обґрунтованої моделі філософії права [129, с. 16], а згодом і правознавства в цілому.

Схожа позиція в цей же час висловлювалася П.М. Рабіновичем, який наголошував на необхідності вироблення філософсько-правовий підходів котрі якнайбільше відповідали б основній потребі перехідного періоду існування українського суспільства – створенні умов для гідного розвитку людини та сприяли б її задоволенню [297, с. 20], як найактуальнішому із запитів практики до методології юридичних досліджень.

Не випадковим у цьому відношенні виявилось і визнання необхідності системної трансформації юридичної науки, формування нової парадигми наукового знання [120, с. 31], як фундаменту подальшого розвитку правознавства. В цей же час основи юридичної науки починають називатися базовим рівнем дослідження методології правознавства [102, с. 155].

У зв'язку із остаточною невирішеністю питань найбільш загального плану, поняття методології юридичної науки продовжує вживатися у різноманітних значеннях, зосереджуючи увагу на всіх без винятку рівнях методологічних проблем, виходячи із виокремлення таких рівнів методології права як світоглядно-філософський, загальнонауковий, спеціальнонауковий та окремонауковий.

Так, згідно до позиції відомого філософа права С.С. Сливки, під методологією слід розуміти набуті установки, сформовані погляди, певну точку зору і взагалі світогляд, який можна реалізувати за допомогою певних методів, підходів та засобів [334, с. 62-63]. Згідно до цієї позиції методологія визначається як інтегроване поняття певних установок, методів, методик.

За визначенням О.Ф. Скакун методологією теорії держави і права – є система загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів пізнання права і держави, реалізованих на основі знань про закономірності їхнього застосування за допомогою сукупності юридичних понять і категорій, а також вчення про теоретичні основи їхнього пізнавального використання [333, с. 8].

Не втрачає свого значення в цей час й визначення методології в гносеологічному аспекті, зокрема, згідно до дефініції М.С. Кельмана методологія – це вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника у процесі пізнання ним досліджуваних явищ [102, с. 44].

Проаналізувавши наведені визначення та врахувавши особливості прихильностей їх авторів до тієї чи іншої сфери наукового пошуку, можна зробити висновок про певну детермінованість того чи іншого розуміння поняття методології предметом наукового інтересу окремих науковців. Філософи права, визнаючи предметом своїх досліджень найзагальніші (гранично загальні) закономірності виникнення, структури й функціонування права [304, с. 6], та намагаючись напрацювати для потреб юридичної теорії знання світоглядно-філософського рівня, сприймають методологію юридичних досліджень не інакше ніж світоглядні установки (див. визначення С.С. Сливки). Теоретики права, у фокусі наукового інтересу яких перебувають насамперед питання удосконалення положень юридичної теорії, потребуючи для цього ефективного пізнавального інструментарію, сприймають методологію передусім в її інструментальному аспекті, акцентуючи увагу на конкретних методах, засобах, підходах застосовних до пізнання державно правової дійсності (див. визначення О.Ф. Скакун). Науковці, які спеціалізуються безпосередньо на питаннях методології дослідження державно-правової дійсності, не маючи змоги уникнути необхідності врахування ані передумов пізнання юридичних явищ, ані конкретних засобів, що використовуються у цьому процесі, виявляють свою прихильність до суто гносеологічного

розуміння методології, вважаючи її універсальним вченням (див. визначення М.С. Кельмана).

Слід відзначити й існування максимально широких за змістом підходів до розуміння поняття методології, які претендують на універсальність. Проте і їх авторам не вдалося уникнути застережень про необхідність уточнення розуміння поняття методології виходячи із цілей та завдань конкретних досліджень. Так, наприклад, відомий російський вчений-юрист М. Тарасов із таких позицій вважає допустимим охарактеризувати методологію науки як здійснювані на різних рівнях (філософський, загальнонауковий, конкретних наук, методики та техніки) дослідження загальних засад, шляхів, закономірностей наукового пізнання, його принципів, методів, спрямованих на розроблення положень, що дозволяють обирати засоби та будувати процедури ефективного вирішення проблем та завдань, що виникають у процесі науково-дослідницької діяльності [357, с. 73].

Зазначений вище плюралізм у розумінні поняття методології юридичних досліджень засвідчує продовження розширення предмету методологічної проблематики до практично граничних рівнів – від окремих пізнавальних засобів до їх передумов світоглядно-філософського рівня, що повністю відповідає чотирьом рівням структурної організації методології правознавства: філософсько-світоглядного, загальнонаукового, спеціальнонаукового, окремо наукового [102, с. 155], прийнятої на сучасному етапі розвитку юридичної науки.

Як вже зазначалося вище, примітною рисою досліджень юридичної методології розглядуваного періоду є визнання основ юридичної науки базовим рівнем її методологічного аналізу [102, с. 155]. Наведений підхід дістав свого вияву передусім у актуалізації методологічної проблематики в її філософсько-світоглядних аспектах.

До компонентів філософських засобів методу юридичної науки, які в найзагальнішому вигляді представляються системою загальних принципів пізнання права та категоріальним устроєм юриспруденції, зараховується як

система ідеалів і принципів наукового пізнання права, так і система світоглядних постулатів, картин світу та універсальних категорій [356, с. 43]. Тобто, до них включаються всі без винятку компоненти основ науки: наукова картина світу, ідеали та норми науки та її філософські основи, що дозволяє говорити про опосередковане розширення змісту поняття правової методології практично до меж всієї системи основ теоретичного знання (науки) про право.

Саме у зв'язку із цим особлива роль у провадженні досліджень юридичної методології відводиться філософії права, яку подекуди називають найважливішою складовою юриспруденції [248, с. 42], позначаючи її вивчення як методологічної дисципліни пріоритетним [400, с. 9] в умовах сучасної юридичної науки.

Основним питанням філософії права, ядром предмету дослідження цієї дисципліни, при цьому визнається питання праворозуміння [191, с. 36], найзагальніші (гранично загальні) закономірності виникнення, структури й функціонування права [304, с. 6]. Саме філософія права та вироблене нею бачення правової дійсності визнаються світоглядним, концептуально-методологічним фундаментом правознавства, передумовою поглиблених розробок його методологічних проблем. Другою за важливістю функцією філософії права визнається функція інтегратора знання про право [400, с. 8] та подолання протистояння існуючих підходів до праворозуміння через використання принципу додатковості.

У той же час, слід відзначити й те, що навколо філософії права продовжують відбуватися гострі дискусії, основними питаннями в яких постали проблеми у визначенні її предмета, зв'язку із загальною теорією держави і права [400, с. 7] або ж навіть невизнання її як самостійної науки, а визнання частиною філософії, яка присвячена вивченню права [101, с. 48]. Однак, в будь-якому разі методологічне значення розроблення питання праворозуміння як питання реконструкції спеціально наукової картини світу юридичних наук покладається саме на філософсько-правові дослідження, при цьому

загальнотеоретичне правознавство закликається до конкретизації уявлення правової філософії про загальну картину світу[400, с. 8].

Враховуючи наведені завдання, що постали перед дослідниками правої методології, проблематика праворозуміння вийшла на передній план юридичної науки і стала її фундаментом [201, с. 18], а зміщення акценту досліджень методологічної проблематики відбулося у бік пошуку (вироблення) знання метатеоретичного рівня, як підставу наступної побудови нового образу правової реальності.

У пошуках вирішення питання щодо основ юридичної науки в розглядуваний період учені-юристи починають все частіше звертатися до філософії постмодерну, представленою феноменологією, герменевтикою, синергетикою та іншими науковими напрямками, які претендують на метатеоретичний статус. Саме в цей час перехід до нової методологічної парадигми, яка б відповідала філософії постмодерну, починає прямо визнаватися нагальною необхідністю [244, с. 85], критерієм відповідності правознавства сучасному рівню розвитку науки в цілому.

Така необхідність з позицій вітчизняних дослідників обґрунтовувалася низкою причин, серед яких називалися кризові умови знаходження світової юридичної думки [88, с. 39], неспроможність державної влади в глобалізованому світі [242, с. 29], непокєднуваність положень класичної (позитивної) науки про право із ідеєю природного права [191, с. 37], кризою класичної наукової раціональності [246, с. 54], домінуванням нераціональних та плюралістичних підходів у сучасній науці [244, с. 81] тощо.

В даному контексті слід повністю погодитися із думкою російського науковця І. Честнова, який стверджує, що 2000-ні роки пройшли під гаслом протистояння класичної юридичної науки та постмодернізму [392, с. 77]. Така тенденція повною мірою дістала свого вияву і в українській юридичній науці.

Прихильниками постмодерніської методології наголошувалося на неможливості усвідомлення та інтерпретації державно-правових явищ в їх сучасному стані в рамках підходів класичної та навіть некласичної методології

[244, с. 81]. Адекватне сучасним реаліям описання сучасного стану державно-правових явищ пропонувалося у зв'язку із широким використанням принципу додатковості, де підходи і методи, або ж навіть типи методології в цілому [244, с. 81] мають доповнювати один одного для цілісного відображення правової і державної реальності.

Саме застосування принципу додатковості, вихід за межі парадигм, побудованих на одному методологічному підході, називається основною ознакою впливу на правознавство нового («некласичного») типу наукової раціональності [328, с. 458-463], засобом, що дозволяє з'ясувати смислові межі будь-яких правових категорій [256, с.18]. У цьому контексті перед дослідниками юридичної методології постала низка питань, які стосувалися всіх без винятку компонентів основ юридичної науки. Найбільш виразним та неоднозначним серед таких питань виявилось питання зміни критеріїв наукової раціональності [155, с. 123], тобто сукупності ідеалів та норм, що скеровують процес пізнання державно-правової дійсності.

Виходячи із принципу додатковості зміна критеріїв наукового пізнання державно-правової дійсності пропонувалася насамперед за рахунок визнання існування множини конкуруючих світоглядних парадигм. У зв'язку із цим визнання необхідності застосування ідей та принципів постнекласичної методології означало не лише доповнення пізнавального інструментарію, актуалізації пошуків нових засобів досягнення права та переосмислення традиційних методів правознавства, тобто кумулятивного розвитку його методологічного потенціалу, але й зміну ідеалів раціональності, критеріїв науковості (істинності) знань, що продукуються юридичною наукою.

Застосування такого підходу породило низку питань гносеологічного плану, що були віднесені до предмету методологічних досліджень. Серед таких питань, зокрема, виокремлюються питання істинності і хибності правового пізнання [305, с. 53], звернення до стандарту науковості юридичної науки [339, с. 105], його обґрунтування.

Наведену тенденцію слід визнати особливістю розглядуваного періоду, адже, як зазначалося вище, протягом першого десятиріччя розвитку методологічних досліджень в межах юридичної науки незалежної України основну частину їх предмету займали питання ціннісно-світоглядного плану, а також питання реконструкції спеціально-наукової картини світу, тобто питання праворозуміння, як компонента основ юридичної науки. Питання ж критеріїв раціональності (науковості) пізнання державно-правової дійсності в цей час повною мірою актуалізовано не було.

На новому етапі розвитку досліджень юридичної методології у зв'язку із остаточним прийняттям як основоположних принципів філософсько-методологічного плюралізму та додатковості, відбулося визнання існування безлічі реальностей, кожна з яких має свої критерії існування [248, с. 42], а отже і критеріїв пізнання на протигагу класичній науці, де єдиній, об'єктивній реальності відповідали чіткі критерії істинності (раціональності). Адже, як вже зазначалося на початку нашого дослідження, класичний тип наукової раціональності передбачає елімінацію суб'єкта, як основний ідеал пошуку нового знання, некласичний – врахування засобів дослідження, а постнекласичний – іще й відносність знання до позанаукових цінностей і орієнтацій суб'єкта.

Переваги застосування такого підходу, з точки зору його прихильників, виявлялися очевидними, адже пізнання всієї багатоманітності проявів державно-правової дійсності в умовах її співвідносності із суб'єктом пізнання, його світоглядними та ціннісними властивостями, в умовах наявності єдиних, «стандартизованих» пізнавальних взірців, уявлялось неможливим. Як писав А.А. Козловський, правопізнання за умови визнання існування плюралістичної правової реальності не може здійснюватися інакше, аніж за принципом «інша онтологія – інша гносеологія» [126, с. 7]. Таким чином, юридична наука завдяки використанню наведених засад постнекласичної методології отримувала можливість цілісно описати та дослідити досліджуваний нею об'єкт, максимально повно скласти «мозаїку» правової реальності. Однак, в цей же час,

визнання відносності критеріїв науковості до, в тому числі, позанаукових орієнтацій суб'єкта пізнання, означало втрату ними зрозумілості та чіткості, і, відповідно, можливості співвіднесення отриманих у процесі пізнання результатів. Як зазначає Б.В. Малишев, перед неklasичним способом осмислення правових явищ постало досить складне завдання – уникнути обвинувачень у психологізмі, релятивізмі, а також обґрунтувати набір чітких критеріїв для перевірки достовірності отриманих знань [196, с. 18].

В такій ситуації принципова можливість правознавства обґрунтувати себе як науку, а юридичне знання як наукове, поза методологічними принципами позитивізму та класичними критеріями наукової раціональності була поставлена під сумнів.

Зокрема, М.М. Тарасов, вирішуючи питання віднесення правознавства до науки (відповідно до критеріїв наукової раціональності) чи до пізнання в дусі герменевтичної традиції робить свій вибір на користь другого варіанту [354, с. 71], називаючи іменування правознавства наукою не більш ніж даниною інтелектуальній традиції [354, с. 73]. Така позиція, обґрунтована специфікою соціального пізнання та його неможливості існування в межах природничо-наукового ідеалу раціональності, його правил та норм [354, с. 72], виявилася закономірним наслідком абсолютизації онтологічного плюралізму правової реальності поруч із визнанням відносності ідеалів та нормативів пізнання до її окремих проявів. Іншого остаточного наслідку, аніж відмова від визнання правознавства наукою, послідовне застосування такого підходу мати не могло, адже загальнопоширеною з-поміж філософів науки є оцінка, відповідно до якої наукове співтовариство наразі виробивши нові типи раціональності, не має відповідно їм ідеалу раціональності або навіть впевненості в можливості його формулювання [85, с. 215]. У той же час, як вже зазначалося нами, існування науки поза чіткими критеріями оцінки знання як істинного (наукового) є неможливим.

На складність реалізації вироблення критеріїв раціональності, які б відповідали засадам постмодерністської філософії, звертали увагу й самі

прихильники такого підходу. За визнанням цих науковців, єдиної філософії постмодерну не існує [120, с. 37], у зв'язку із чим саме поняття «постмодернізм» є невизначеними та в нього можна включати або не включати будь-які теорії [120, с. 38], реалізуючи тим самим принципи плюралізму і додатковості.

Втім, незважаючи на наявність значної кількості прихильників, що більш або менш послідовно відстоюють таку позицію, саме відсутність чітких і зрозумілих критеріїв істинності (науковості), із якою пов'язане використання методологічних підходів, заснованих на філософії постмодерну, послугувала й підставою для жорсткої критики такого підходу. Основна змістовна лінія такої критики, що висловлюється прихильниками збереження за юриспруденцією статусу науки із наявністю більш або менш чітких критеріїв та ідеалів раціональності, полягає в розрізненні правознавства як науки та знання про право, взятого в його найбільш широкому значенні. За такого розмежування зміст останнього поняття включає результати наукових досліджень, однак не зводиться до них, оскільки передбачає також і інші, позанаукові форми творчості, не пов'язані чіткими рамками критеріїв раціональності, актуалізуючи насамперед світоглядну проблематику. Саме за таких умов видається можливим досягати переваг плюралістичних підходів, не будучи зв'язаним при цьому втратою чітких критеріїв співвіднесення та перевірки отриманого знання, адже як зазначають деякі сучасні філософи науки монізм та плюралізм не протистоять один одному, але взаємодоповнюють та взаємообумовлюють один одного в моністичному плюралізмі чи плюралістичному монізмі [21, с. 187].

Наведена позиція підтримується і низкою вітчизняних вчених-юристів. Так, зокрема, В. Селіванов звертає увагу на недопущення абсолютизації плюралістичних засад у процесі пізнання правової дійсності. З його позицій, плюралізм та монізм у процесі пізнання правової дійсності мають доповнювати один одного, критеріями науковості при цьому визнаються принципи

історизму, наступності, врахування діалектики взаємозв'язків між соціальними явищами [323, с. 16].

На користь збереження чітких критеріїв раціональності висловився і відомий вітчизняний філософ права К.К. Жоль. На його думку, незважаючи на співмірність процесу пізнання правової реальності із ціннісними установками і орієнтирами дослідника, коли мова заходить про методи наукового пізнання, подібний філософсько-світоглядний релятивізм здає свої позиції під натиском вимог об'єктивності одержуваних результатів [88, с. 38]. До гносеологічних можливостей постмодернізму, особливо його крайніх форм, які пропагують антиоб'єктивізм критично висловився і Б.Малишев [196, с. 19].

У той же час варто відзначити, що критиками релятивізації критеріїв раціональності в юридичній науці, звертається увага не лише на необхідність збереження цілісності юридичної теорії, а й на можливі негативні наслідки в суто практичній площині. За визнанням багатьох теоретиків права абсолютизація підходів онтологічного і методологічного плюралізму, не сприяє єдності не лише теоретичних підходів в юриспруденції, а й правозастосовній практиці [392, с.78]. Одним із таких негативних наслідків намагань якнайшвидшого запровадження методології постмодернізму постало відсунення на другий наукознавчих пошуків таких засобів наукового (та й практично-прикладного) пізнання, як нормативи і процедури формальної логіки, правила філологічного тлумачення та систематичного тлумачення законодавства [297, с.25], які досить часто визнаються знаряддям «дискредитованого» юридичного позитивізму (нормативізму). На негативні наслідки втрати правознавством чітких критеріїв своєї методологічної обґрунтованості звертається увага й представниками галузевих юридичних наук, які наголошують на втраті філософського підґрунтя, методологічну невизначеність своїх дисциплін, що відбувається на фоні процесів деідеологізації, плюралізації методів наукових досліджень [385, с. 8]. У цьому контексті надзвичайно поширеними останнім часом виявляються юридичні праці, у заголовках яких використано слово методологія як синоніму до

«загальних засад» тієї чи іншої конкретної наукової проблеми [141, 252, 274], які за своєю суттю не мають жодного відношення до питань пізнання державно-правової дійсності.

На нашу думку, розвиток правової науки, передумовою якого є ґрунтовне розроблення питань методології юридичних досліджень, не може відбуватися поза відповідними критеріями раціональності. Цілковите дистанціювання багатьох сучасних науковців від ідеалу раціональності, виробленому в межах класичної науки із підстави неможливості його застосування до людинорозмірних об'єктів яким є в тому числі державно-правова дійсність, за відсутності будь-яких загальновизнаних альтернатив є неприпустимим. До того ж критичність відмінностей у побудові ідеалу раціональності гуманітарних наук по відношенню до аналогічного ідеалу наук природничого спрямування може бути обґрунтовано поставлено під сумнів. Так, з позицій відомого філософа науки В.С. Стюпіна, які видаються повністю обґрунтованими, основною відмінністю наук соціального та природничого спрямувань у методологічному відношенні постає застосування при провадженні суспільствознавчих досліджень трьох фундаментальних положень. Серед них називаються: необхідність врахування історичного розвитку соціальних систем, цілісності соціального життя та входження свідомості до соціальних процесів [335, с. 41-42]. Саме вказані принципи окреслюють межі, в яких здійснюється побудова картин соціальної реальності, та мають бути враховані при формулюванні ідеалу пізнання явищ державно-правової дійсності, формування якого слід визнати можливим та необхідним. Застосування такого підходу, як видається, унеможливить втрату теорією права своєї цілісності, філософської вагомості та тематичної визначеності, що наразі сприймається сучасниками не як її криза [260, с. 85], а як оновлення та природна причина методологічного плюралізму.

Намагання запровадження засад філософії постмодернізму до юридичних досліджень із розумінням плюралістичності як постулювання множинності світів, онтологічного різноманіття «початків» світу [248, с. 41] дістали свого

вияву і в розумінні інших компонентів основ юридичної науки, зокрема, у питанні праворозуміння. Тип праворозуміння при цьому виходячи із необхідності урахування відносності знання до позанаукових цінностей і орієнтацій суб'єкта починає визначатися як зумовлений світоглядною позицією суб'єкта пізнання образ права [140, с. 14]. При цьому наявність широкого спектру поглядів на право (типів праворозуміння), визнається прямим та необхідним наслідком використання некласичної методології і методології постмодернізму за якого характерним є визнання «мозаїки» існуючого правового світу [246, с. 51].

У той же час прийняття позиції, відповідно до якої плюралізм праворозуміння, а отже і множинність картин світу, поставали невід'ємною частиною юридичної науки, побудованої на філософських засадах постмодернізму, не викликало відмови від визнання необхідності вироблення універсального праворозуміння навіть з-поміж завзятих прихильників постнекласичної методології.

Так, наприклад, Ю.Оборотов, який одним із перших намагався послідовно обґрунтувати необхідність перебудови юридичної науки на постмодерністських засадах, наполягає на вироблені інтегративного праворозуміння, в межах якого об'єднанню підлягатимуть окремі аспекти буття права, забезпечуючи тим самим синтез тих складових права, які позначаються різними, конкурентними науковими теоріями [246, с. 51]. Внаслідок такої інтеграції право має постати як багатоедна структура, а праворозуміння як відображення аксіоматичних характеристик правової реальності [246, с. 50].

Така постановка питання, на нашу думку, не позбавлена своїх недоліків та певного еkleктизму. В такому випадку виявляється незрозумілою можливість поєднання в одній конструкції положення про «онтологічну багатоманітність початків світу», які впливають із множинності образів права, зумовлених ціннісними та світоглядними орієнтаціями суб'єкта пізнання» із наявністю «аксіоматичних характеристик правової реальності». Іншими словами, послідовне проведення позиції щодо визнання існування «мозаїки»

існуючого правового світу, багатоманітності його початків мало б означати неможливість існування будь-яких повністю універсальних характеристик, які із необхідністю притаманні будь-якому із таких початків, при тому вони побудовані на інших підставах. В даному контексті звертає на себе увагу думка, висловлена російським науковцем І.Ю. Козліхіним, який стверджує, що наступним кроком який слід здійснити після визнання позицій представників філософії постмодернізму щодо хаотичності та непередбачуваності всього сущого, є визнання смерті права [120, с. 37-38], оскільки його буття не має більш або менш фіксованої структури.

Більш послідовною у цьому відношенні, з нашої точки зору, виглядає інший підхід на користь якого висловився, зокрема, П.М. Рабінович. Згідно до його позиції створення інтегративної теорії права має відбуватися навколо певного єдиного концептуально-змістовного ядра, певного світоглядно-філософського стрижня, які слід відшукати [297, с. 23], а апріорне постулювання поняття права при цьому визнається неприпустимим [297, с. 21].

Також не було однозначно вирішено питання щодо конкретних засобів пошуку інтегративного розуміння права.

Так, критикуючи І. Честнова за думку про необхідність пошуку нового типу праворозуміння, який би відповідав епосі постмодерну поза межами юриспруденції із урахуванням положень феноменології, герменевтики, антропології і синергетики, Ю.Оборотов поставив під сумнів можливість пошуку праворозуміння за межами права, а також звертає увагу й на інші підходи, зокрема, історико-філософський, антропосоціокультурний, конфліктний тощо [246, с. 52-53].

В будь-якому разі, в питаннях праворозуміння до цього часу не відбулося помітних якісних змін. В галузевих юридичних науках, учбовому процесі та правозастосовній практиці в цілому домінує так званий легістський підхід, згідно із яким під правом розуміється сукупність норм, встановлених чи санкціонованих державною та забезпечених засобами державного примусу. Що ж стосується теорії права, то тут, незважаючи на втрату монополії легістським

праворозумінням, жоден із нових підходів до права не зміг зайняти домінуючої позиції. В підсумку, виникла ситуація, за якої жоден із нових типів праворозуміння не є настільки загальновизнаним, щоб він міг бути покладений в основу нової доктрини і догми права.

У цьому контексті слід погодитися із думкою М.С. Кельмана, який пише, що жодна із інтегративних теорій, які спираються на філософію постмодерну, незважаючи на окремі цікаві думки, будь-яких помітних досягнень у правову науку наразі не внесли [101, с. 47].

Роблячи проміжний висновок із наведеного вище, слід зазначити, що ключовим питанням методологічних досліджень в останній період сучасного етапу розвитку вітчизняної юридичної науки постало питання побудови життєздатних моделей пізнання, які б з одного боку не мали ознак методологічного монізму, відповідаючи принципам плюралізму та додатковості, а з іншого – вирішували б проблему недопущення релятивізації критеріїв раціональності.

Розв'язання цієї проблеми було віднайдено за рахунок розроблення поняття методологічного підходу як важливого компонента методології юриспруденції. Саме в межах цієї конструкції на теперішній час відбуваються досить успішні спроби синтезу методологічних засад світоглядно-філософського рівня із окремо науковими та спеціально науковими пізнавальними засобами.

Осягнення сутності підходів як складової методології юриспруденції і розкриття ролі плюралізму підходів як чинника утвердження постнекласичного етапу розвитку методології юриспруденції на сучасному етапі розвитку досліджень юридичної методології постало одним із основних питань [378, с. 62-63]. У той же час власне визначення поняття підходу і проблема його місця в системі методології юриспруденції перебуває на етапі розроблення та визнається дискусійним.

Згідно до найбільш розповсюджених визначень методологічний підхід розуміється як принципова методологічна орієнтація дослідження, точка зору, з

якої розглядається об'єкт вивчення, поняття чи принцип, що керує загальною стратегією дослідження [27, с. 74], форма поєднання світоглядно філософської спрямованості з методичним інструментарієм, що використовується в певній галузі дослідження [378, с. 66]; міждисциплінарний загальнонауковий метод [187, с. 47]; побудована на гранично абстрактних категоріях світоглядна аксіоматична ідея (засада), яка постулює загальний підхід до дослідження, вибір досліджуваних фактів та інтерпретацію його результатів [304, с. 6].

Окрім наведених визначень в сучасній юридичній літературі методологічний підхід подекуди розуміється як вся сукупність знань про процес наукового дослідження [28, с. 14], або ототожнюється із певним типом праворозуміння [378, с. 66], вказівка на певний підхід може контекстуально означати і розгляд питання із певної точки зору, і оцінку з певних позицій, і аналіз із залученням категорій та понять певної науки чи метанаукової області, і претензію на застосування якогось наукового методу [356, с. 40].

Слід погодитися із М.М. Тарасовим, який вважає, що розуміння підходу в юридичній науці довгий час залишалося практично на рівні смислів, внаслідок наявності в юридичній науці певної конвенції, що легітимувала цей термін в смислових контекстах, без визначення відповідного поняття чи навіть фіксації меж та правил його застосування [356, с. 43].

На нашу думку, поняттям методологічного підходу дослідники намагаються охопити ту частину основ науки (наукової картини світу, ідеалів та норм дослідження, філософських основ), що видається ним найбільш важливою у контексті проведення певного дослідження. Не випадковим у цьому відношенні є визнання вченими-юристами того, що структура наукознавчого підходу формується на самі основі елементів основ науки [102, с. 158].

Щодо найбільш загальних визначень поняття методологічного підходу, які можуть претендувати на універсальне значення, з нашої точки зору, вдалим є визначення А. Фальковського, відповідно до якого підхід є формою органічного поєднання світоглядно-філософської спрямованості з методичним

інструментарієм, що використовується в певній галузі дослідження [377, с. 7]. З цих позицій сутність підходу не вичерпується простою сукупністю методів (методикою), а включає також компоненти найбільш загального порядку, що входять до основ юридичної науки.

Варто також звернути увагу на неоднозначність визначення місця методологічного підходу в структурі методології юридичних досліджень. Відносно цього питання варто відзначити про два основні варіанти його вирішення.

Відповідно до першого із цих варіантів, методологічний підхід представляється як одна із трьох частин методології юриспруденції поряд із типом праворозуміння та інструментальною частиною методології [378, с. 65]. За такого розуміння доктринально-ідеологічна складова методології (тип праворозуміння) розглядається як парадигма дослідницького бачення права, задаючи тим самим картину світу здійснюваного дослідження; стратегічна (методологічний підхід) зумовлює загальну спрямованість дослідження, а третя частина – інструментальна становить собою набір конкретних пізнавальних інструментів.

Згідно до іншої позиції, наукознавчий підхід не включається до юридичної методології як складової частини, а натомість його власна структура представляється у вигляді трьох взаємопов'язаних компонентів, що повністю відповідають компонентам основ юридичної науки. Серед таких компонентів називаються: а) інструментальний, який охоплює певні стандартні процедури та методи отримання наукового знання, б) теоретико-концептуальний, на якому у формі категоріально-понятійних конструкцій формуються базові онтологічні постулати про об'єкти досліджень, правила їх опису чи пояснення, в) світоглядний, який містить філософські та загальні світоглядні засади дослідження [102, с. 155].

Як можна побачити із викладеного, різниця між наведеними варіантами розуміння місця методологічного підходу в структурі методології юридичних досліджень є досить суттєвою. По суті, за першого варіанту методологічний

підхід виявляється підпорядкованим картині світу та філософським основам, які не включаються до його змісту, а представляють собою самостійні компоненти методології. В другому ж випадку методологічний (наукознавчий) підхід охоплює всі основи науки, повною мірою включаючи їх компоненти до свого змісту, являючи собою певний тип системи методології, побудованої виходячи із визначених онтологічних та гносеологічних засад.

На нашу думку, саме використання другого варіанту розуміння поняття методологічного підходу дозволяє будувати юридичні дослідження виходячи із позицій принципів плюралізму та додатковості, уникаючи при цьому еклектичного поєднання різнорідних початків та ідей, що погано узгоджуються між собою, в силу чого не відповідають вимогам, що висуваються до наукових теорій. Наведений висновок видається очевидним виходячи із того, що узгодження всіх без винятку компонентів основ науки є необхідною умовою для напрацювання адекватного методологічного інструментарію, уникнення застосування пізнавальних засобів, ідеалів та норм дослідження, що виходять із взаємовиключних онтологічних підстав. Саме завдяки визначеності відносно дисциплінарної онтології (картини світу) та філософських основ досліджень, що має здійснюватися в межах окремих підходів, видається можливим здійснення цілісного пізнання досліджуваної дійсності виходячи із заданих філософсько-світоглядних та ціннісних орієнтацій.

Зазначена позиція знаходить своє підтвердження також в тому, що не включення до змісту методологічного підходу онтологічних постулатів картини світу на етапі формулювання положень методологічного підходу, приводить дослідників, які зайняли таку позицію [377, с. 10], до необхідності виділення типів одного й того ж підходу в залежності від типу праворозуміння, прийнятого на початках дослідження. При цьому такий прийом застосовується незважаючи на визнання неналежності праворозуміння до змісту поняття методологічного підходу.

Виходячи із цього, методологічний підхід, представляючи синтез найбільш фундаментальних характеристик методу науки і являючись формою

його зовнішнього виразу [356, с. 45], задає принципові рамки адекватного застосування відповідних елементів методу в науковому дослідженні. Відносно методу науки методологічний підхід виступає його виразом у вигляді філософських категорій, світоглядних уявлень і критеріїв застосування, поєднуючи таким чином певну дисциплінарну онтологію із гносеологічними засобами її пізнання. У зв'язку із цим основною функцією методологічного підходу визнається залучення в юриспруденцію методологічних засобів як філософського і метанаукового плану так і інших наук [356, с. 50].

Саме наявність та характер зв'язків методологічного підходу із конкретною наукою виступає в як основний критерій їх типологізації. За таким критерієм до першої групи включаються підходи, які мають чіткий зв'язок із конкретною «материнською» наукою: історичний, соціологічний, економічний, психологічний, філософський, політологічний тощо [328]. До другої групи зазвичай відносяться підходи, що в генетичному аспекті не мають чіткого «споріднення» із певною наукою та визнаються або загальнонауковими або міждисциплінарними. До такого року підходів відносяться, зокрема, такі як системний, синергетичний, феноменологічний, герменевтичний, порівняльний, структурно-функціональний.

Варто також зазначити про існування класифікацій методологічних підходів виходячи із типу праворозуміння, зокрема, на позитивістський та природно-правовий підходи до пізнання державно-правової дійсності [74, с. 160]. Втім, на наш погляд, така типологія не є повною мірою коректною, оскільки згідно до найбільш розповсюджених варіантів розуміння поняття методологічного підходу, тип праворозуміння є або лише одним із його компонентів або ж не включається до змісту методологічного підходу взагалі, що не дозволяє проводити типологізацію тільки за цим критерієм.

Серед методологічних підходів, використовуваних сучасною юридичною наукою, за визнанням провідних вчених-юристів, найбільш розповсюдженими є діалектичний, метафізичний, матеріалістичний, ідеалістичний, гностичний, агностичний, антропологічний, потребовий, персоналістичний, комунітарний

(колективіський), комунікативний, герменевтичний, синергетичний [304, с. 6], комплексний, соціологічний, прагматичний, системний і деонтологічний [70, с. 280].

До філософських або світоглядних підходів відносять такі як діалектичний, метафізичний, матеріалістичний, ідеалістичний, антропологічний, персоналістичний, комунікативний, герменевтичний, синергетичний [25, с. 87] тощо.

У методології загальнотеоретичного право державознавства констатовано антропологізацію у його об'єкті й предметі, що спричиняє істотне розширення застосування так званого персоналістичного та погребового підходів, в межах яких використовуються методологічно значимі положення суміжних наук – етики, психології, соціології тощо [297, с. 22]. Окрім цього звертається увага на те, що процес глобалізації відкрив нові можливості для застосування системного підходу та тих пізнавальних процедур та методів, котрі його обслуговують, - структурного, функціонального тощо.

Загалом палітра методологічних підходів, пропонованих або реально застосованих до дослідження в межах юридичних наук є надзвичайно багатою. Таке різноманіття, за відсутності чітких критеріїв та ідеалів науковості породжує еклектику, адже неприпустимість дослідження одного і й того ж явища із несумісних онтологічних та гносеологічних підстав неодноразово наголошувалася вітчизняними вченими-юристами [126, с. 7].

Перестороги відносно неприпустимості еклектизації юридичної науки висловлювалися і російськими вченими. Так, наприклад, А.В. Поляков визнавав більшість спроб модернізації російської теорії права еклектичним поєднанням різнорідних початків та ідей, що погано узгоджуються між собою, в силу чого не відповідають вимогам, що висуваються до наукових теорій [278, с. 4-5]. Реальні намагання чітко окреслити принципи дослідження юридичних явищ в межах певного методологічного підходу є поодинокими [203, с. 103-137].

На недосконалість юридичних досліджень у цьому контексті звертає увагу багато дослідників, пропонуючи виокремлення в спеціальний напрямок

юридичної методології вивчення методологічних підходів вивчення використовуваних в юридичній науці підходів до дослідження права.

Так, на думку М.М. Тарасова, вивчення використовуваних в юридичній науці підходів до дослідження права має перерости в спеціальний напрямок юридичної методології [356, с. 32]. На формування особливої групи завдань філософсько-правової рефлексії в правознавстві – аналізу статусу різних методологічних підходів у сукупному пізнавальному процесі сучасного правознавства, звертає увагу і О. Середюк [328].

Основним завданням напрямку методологічних досліджень, в межах яких пропонується вивчення окремих підходів та їх взаємодій виступає вироблення правил застосування принципу додатковості, недопущення еклектизації юридичних досліджень, пошук критеріїв раціональності та перевірки отриманих результатів.

Першочерговим кроком для реалізації окремих методологічних підходів постає побудова відповідної йому дисциплінарної онтології, тобто картини світу. При цьому основними засобами такої побудови, за рахунок яких вона може бути здійснена виступають категорії відповідної метатеорії, що входять до філософських основ відповідного підходу. Зокрема, А.Машков, наголошуючи на необхідності запровадження до методології дослідження юридичних явищ синергетичного підходу, вбачає необхідною умовою для цього «дещо нетрадиційне описання соціуму та його окремих підсистем [206, с. 16]». При цьому «не традиційність» такого описання пов'язується у випадку синергетики саме із використанням як ключових її категорій та пояснювальних схем. Наприклад, з позицій С. Гусарєва, застосування діяльнісного підходу передбачає дослідження динамічних аспектів соціальних явищ у взаємозв'язку із фактом існування людської діяльності [74, с. 162]

Наступним ключовим моментом у реалізації методологічного підходу метатеоретичного рівня є запровадження до процесу пізнання відповідних методологічних принципів. Зокрема, в межах синергетичного підходу такими принципами визнаються: принцип «розуміння хаосу як відповідної форми

порядку», принцип «порядку через флуктуацію», принцип «альтернативності», принцип «фрактальності», принцип «нечіткості та невизначеності», принцип «обмеженості можливостей втручання та передбачення його наслідків [206, с. 15-17]». В межах діяльнісного підходу основоположним визнається принцип діяльності [74, с. 162], герменевтичний підхід, в свою чергу, базується на принципах автономії об'єкта, когерентності значення, актуальності значення тощо [240, с. 19], системний підхід базується на принципах цілісності, протиставлення системи її ототожненню, розчленування цілого на елементи [86, с. 327].

Останньою передумовою у реалізації певного методологічного підходу в межах методології дослідження державно-правової дійсності є визначення набору методів, відповідних з одного боку відповідній картині світу, у рамках якої визначені світоглядні орієнтири та філософським основам підходу, що насамперед представлені понятійно-категоріальним апаратом, а також методологічним принципам. Зокрема, в межах діяльнісного підходу визнається допустимим використання таких методів як системний, функціональний, структурний, історичний, статистичний, метод порівняння [70, с. 280]; евристичні можливості системного підходу пов'язуються, зокрема, із використанням математичних методів [76, с. 19].

Враховуючи викладене, слід дійти висновку відповідно до якого провадження досліджень юридичної методології на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки відбувається насамперед в межах розроблення окремих методологічних підходів до пізнання державно-правової дійсності. Самі ці підходи являють собою синтез знання світоглядно-філософського та конкретно наукового рівня виконуючи за своєю суттю роль загальнометодологічних та методичних директив щодо дослідження державно-правової дійсності із визначених світоглядних та ціннісних позицій. Саме в завдяки бурхливому розвитку цього напрямку досліджень правової методології, на нашу думку, розвиток вітчизняної юридичної науки на основі принципів філософсько-методологічного плюралізму та додатковості починає переходити із етапу

декларацій до свого реального втілення. В цей же час, варто відзначити, що на теперішній момент зазначений процес перебуває лише на початковому етапі свого розвитку. Дослідження особливостей пізнання державно-правової дійсності в межах окремих методологічних підходів, як особливих форм буття методології юридичних наук, хоча й розширюються, проте наразі не виокремлені в самостійний дослідницький напрямок ані теоретичної юриспруденції, ані філософії права. Невирішеними залишаються низка питань щодо інтеграції знання, отриманого в межах різних методологічних підходів, механізмів використання декількох підходів в межах одного дослідження, формулювання методологічних принципів та визначення переліку допустимих методів.

На сьогодні виправданим є проблематизувати саму можливість розвивати юридичну науку за зразками інших сфер пізнання або через просте запозичення сучасних дослідницьких інструментів метанаукового рівня [354, с. 73]. У цьому контексті слід погодитися із думкою, відповідно до якої гносеологічний потенціал некласичних напрямків пізнання правових явищ на теперішній час по суті перебуває у стадії становлення [196, с. 21]. Підтвердженням цього є непоодинокі визнання панівним класичного підходу з ідеями, підходами та методологією, притаманними науці початку XX століття [168, с. 119] та заклики сучасних дослідників правової методології додавати в правовій науці до традиційного класичного підходу сучасні некласичний та постнекласичний, що подекуди визнається головним завданням вченого-юриста в теперішній час [168, с. 120].

Враховуючи наведене, думку окремих науковців щодо доконаності факту переходу вітчизняної юридичної науки до постнекласичного етапу свого розвитку [377, с. 10] слід визнати, як мінімум, передчасною, адже початок нового етапу розвитку явища означає принаймні завершення попереднього. У випадку сучасної загальнотеоретичної юридичної науки про завершення «класичного» етапу, а тим більше «некласичного» говорити не доводиться, доцільніше стверджувати про їх співіснування.

Слід погодитися із науковцями, які вважають процес формування неklasичного юридичного світогляду незавершеним, пов'язаним лише із виділенням контурів світоглядних трансформацій, серед яких плуралістичність виміру світоглядних принципів [155, с. 125]. При цьому, в правовій науці панівним залишається класичний підхід з ідеями, підходами та методологією, притаманними науці початку ХХ століття [168, с. 119]. Повне дезавування класичних стандартів науковості без чіткого визначення альтернативних є неможливим, адже саме їх виконання робить можливим науковий дискурс як такий.

У цьому контексті видається закономірною ситуація, за якою сучасний період розвитку вітчизняної юридичної науки характеризується в межах одного й того ж дисертаційного дослідження і як четверта фаза в розвитку марксистської парадигми [102, с. 32-33], з підстави прихильності вітчизняних правознавців марксистській традиції наукового дискурсу про право, і як постнекласичний етап розвитку знання про державно-правову дійсність [102, с. 9].

У зв'язку із цим, твердження, згідно із яким методологія юриспруденції в своєму розвитку пройшла три основні етапи: 1) класичний; 2) неklasичний; 3) постнекласичний, кожен із яких є відповідним до типів раціональності, що були домінуючими в певний період розвитку світоглядної реальності [378, с. 64], слід визнати неточним, натомість констатувавши конкуренцію класичного та постнекласичного підходів, як особливість сучасного стану розвитку досліджень юридичної методології.

При цьому слід застерегти, що, з нашої точки зору, перспектива «перемоги» у такій конкуренції моделей пізнання державно-правової дійсності, які базуються на принципах плуралізму та додатковості не викликає сумнівів, проте для її здобуття новітнім методологічним підходам слід послідовно пройти всі етапи цього протистояння, довівши свої переваги та позбавившись існуючих недоліків. Із цього приводу варто привести думку П.М. Рабіновича, який наголошує на тому, що звільнення методології від адміністративно-

командної ідеологічної запрограмованості не означає її свободу від фактологічної, логічної і врешті-решт, істинної «дисципліни», свободу від необхідності вдаватися до такого визначального критерію правильності методології, як реальні наслідки впровадження її результатів у суспільну практику [304, с. 8]. Як ми вже зазначали вище, поза такими критеріями правознавство не спроможне обґрунтувати себе як науку.

Висновки до Розділу III:

1. У дослідженнях юридичної методології в межах сучасного етапу розвитку юридичної науки можна виокремити три періоди: 1) період формування світоглядних та ціннісних орієнтирів юридичних досліджень; 2) період становлення досліджень юридичної методології на задах філософсько-світоглядного плюралізму; 3) період становлення комплексного теоретичного осмислення проблем методології юридичних досліджень на базі сучасних пізнавальних метатеорій.
2. Перший період сучасного етапу розвитку досліджень юридичної методології характеризується актуалізацією питань перегляду світоглядно-філософських основ вітчизняного правознавства, його відходу від позицій методологічного монізму, запровадження нових ціннісних орієнтирів, забезпечення засобами юридичної науки потреб розвитку економічної системи України у процесі її переходу на ринкові засади. Втім, незважаючи на декларування важливості методологічної проблематики, цей період в цілому характеризується відсутністю її комплексного розроблення.
3. Наступний період розвитку досліджень юридичної методології започатковується із прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України, положеннями якої було закладено світоглядні та ціннісні орієнтири, як основу для подальшого розвитку правових досліджень – принципів демократичної, правової, соціальної державності, гуманізму, поваги до людської гідності, прав і свобод людини і

громадянина. В цей час методологія права починає розумітися як сукупність світоглядних, загальнотеоретичних вихідних положень, котрими користується правова наука при вивченні та аналізі різних сторін юридичної реальності. Основний предмет методологічних досліджень цього періоду становлять питання щодо дезавування марксистсько-ленінського вчення як єдиної світоглядно-філософської основи описання та дослідження правової дійсності, пошуку альтернативних метатеоретичних вчень на основі філософського плюралізму методології права, реконструкції спеціально-наукової картини світу юридичних наук, яка виявилася у розробленні питання праворозуміння. Питання щодо дезавування марксистсько-ленінського вчення як єдиної світоглядно-філософської основи юридичної науки було вирішено шляхом констатації необхідності перегляду марксистської методології внаслідок застарілості значної кількості із її положень, за умови визнання цінності певних засад і висновків радянської юридичної методології і в нових умовах. Питання вироблення нових метатеоретичних засад, які б були відповідними сучасному стану розвитку суспільства, а також питання загальнометодологічних засад праворозуміння були віднесені до предмету філософсько-правових досліджень, які в даний період остаточно сформувалися у самостійний напрямок юридичної науки.

4. Протягом останнього серед виокремлених періодів розвитку методологічних досліджень, який триває до теперішнього часу базовим рівнем методологічного аналізу визнаються основи юридичної науки. У фокусі досліджень юридичної методології перебувають насамперед питання осмислення пізнавальної інструментарію юридичних наук на базі сучасних метатеоретичних вчень, насамперед методологічних підходів філософії постмодерну: феноменології, герменевтики, синергетики тощо. На новому етапі розвитку досліджень юридичної методології у зв'язку із остаточною

прийняттям як основоположних принципів філософсько-методологічного плюралізму та додатковості актуалізовано питання пошуку критеріїв раціональності, що на теперішній час не є остаточно вирішеним. Особливістю цього періоду є також провадження синтезу методологічних засад світоглядно-філософського рівня із окремо науковими та спеціально науковими пізнавальними засобами в межах окремих методологічних підходів. Саме ж дослідження особливостей методологічних підходів, їх формування, механізмів взаємодії та можливостей інтеграції починає оформлюватися в самостійний напрямок досліджень юридичної методології. У той же час, на сьогодні залишаються остаточно невирішеними ключові питання основ юридичної науки, найважливішими із яких є питання праворозуміння та філософських основ, як фундаменту подальшого розвитку юридичної науки та досліджень юридичної методології.

5. В цілому, весь сучасний етап розвитку досліджень юридичної методології характеризується зосередженістю досліджень методологічної проблематики передусім на питаннях світоглядно-філософського характеру, базовим рівнем аналізу при цьому є основи юридичної науки. Питання використання окремих методів пізнання державно-правової дійсності, їх обґрунтування як цілісної системи наразі не мають суттєвої питомої ваги.

ВИСНОВКИ

З висновків, зроблених у дисертації, найбільш загальними та важливими є такі.

1. Сучасний стан науки характеризується зміною ідеалів раціональності. Це пов'язано з прагненням врахувати співвідносність отримуваних знань про об'єкт не тільки з особливостями засобів та операцій діяльності, а й із ціннісно-цільовими структурами, представленими як внутрішньонауковими так і позанауковими, в тому числі соціальними цінностями та цілями. У такій ситуації на перший план

інтелектуальних пошуків виходять проблеми наукового самопізнання, що найбільш виразно виявляються у дослідженнях методологічної проблематики. Закономірним результатом цих процесів стало формування та подальший розвиток методологічних досліджень як самостійного пізнавального напрямку, покликаного вивчати принципи, методи, засоби та форми пізнавальної діяльності, підстави та передумови їх формування і реалізації.

2. Дослідження наукових методів як складноорганізованої системи, що перебуває у взаємодії з усіма компонентами теоретичного знання, обумовило розширення предметного поля методологічної проблематики. Базовий рівень методологічного аналізу на сучасному етапі розвитку науки становлять не окремі пізнавальні засоби чи методи, а основи науки (наукова картина світу, ідеали та норми дослідження, філософські основи науки), виявлення яких передбачає аналіз наукових знань як цілісної системи, що перебуває у стані розвитку.
3. Виокремлення правової методології у самостійний дослідницький напрям вітчизняної юридичної науки відбулося у 1960-х роках. Час, що передував екстрадефінітації методологічних питань у межах вітчизняного правознавства радянського періоду розвитку, характеризується формуванням і подальшим запровадженням нових основ юридичної науки. Такими основами виступали марксистсько-ленінська картина світу, відповідні їй наукові ідеали та цінності, категорії діалектичного матеріалізму як філософські основи. У зв'язку з цим можливість розроблення пізнавальної проблематики в межах окремих, у тому числі юридичних наук заперечувалася, а методологічні питання було віднесено до виключної сфери відання найзагальнішого рівня наукового знання, який на той час був представлений діалектичним матеріалізмом. Предмет методологічних досліджень при цьому майже не охоплював питання, які стосувалися

окремих пізнавальних засобів та їх системи, зосереджуючись на світоглядно-філософських питаннях.

4. Формування уявлення про правову методологію як системне утворення, що має свою внутрішню диференціацію, відповідну структуру, відбулося у 1960-х роках і спричинило виникнення методології права як самостійного дослідницького напрямку вітчизняної юридичної науки. Основними елементами структури правової методології, а отже, основним змістом предмета методологічних досліджень, протягом цього періоду вважалися прийоми та спеціальні методи правових досліджень, загальні теоретичні принципи пізнання, представлені законами та категоріями матеріалістичної діалектики, а також світоглядна основа, значення якої надавалося марксистсько-ленінській філософії.
5. У процесі подальшого розвитку методології юридичних досліджень у межах радянської юридичної науки її предмет становили насамперед питання юридичних понять і категорій, окремих приватних методів дослідження державно-правової дійсності, особливості використання знання наук неюридичного профілю під час провадження юридичних досліджень, пізнання специфіки діалектико-матеріалістичного методу в правознавстві.
6. Сучасний етап розвитку методологічних досліджень започатковується разом із виникненням юридичної науки незалежної України. При цьому його становлення супроводжується актуалізацією питань перегляду світоглядно-філософських основ вітчизняного правознавства, його відходу від позицій філософсько-методологічного монізму, притаманному радянській юридичній науці, запровадження нових ціннісних і світоглядних орієнтирів як підстав і передумов пізнання державно-правової дійсності. У зв'язку з цим утверджується уявлення про методологію права як сукупність світоглядних,

загальнотеоретичних вихідних положень, якими користується правова наука у вивченні й аналізі різних сторін юридичної реальності.

7. Розвиток сучасних досліджень правової методології характеризується введенням до їх предмета питань осмислення пізнавального інструментарію юридичних наук на базі сучасних метатеоретичних учень, провадження синтезу методологічних засад світоглядно-філософського рівня з окремо-науковими та спеціально-науковими пізнавальними засобами в межах окремих методологічних підходів, а також питань вироблення критеріїв раціональності юридичних наук. Вивчення особливостей формування методологічних підходів, механізмів їх взаємодії та пізнавального потенціалу починає оформлюватися в самостійний напрям досліджень юридичної методології. Водночас на сьогодні залишаються остаточно не вирішеними ключові питання основ юридичної науки, найважливішими з яких є питання праворозуміння та філософських основ як фундаменту подальшого розвитку юридичної науки та досліджень юридичної методології.
8. Закономірністю становлення та розвитку досліджень юридичної методології на радянському та сучасному етапах розвитку вітчизняної юридичної науки є поступове звуження їх предмета. Для більш ранніх періодів дослідження методологічної проблематики характерна концентрація дослідницьких зусиль на широкому колі питань світоглядно-філософського рівня, що пов'язані з окремими компонентами основ юридичної науки. Для пізніших періодів розвитку методологічних досліджень властива зосередженість дослідницьких зусиль на вивченні окремих пізнавальних засобів. При цьому на сучасному етапі розвитку методології юридичних досліджень питання використання окремих методів пізнання державно-правової дійсності, їх обґрунтування як цілісної системи мають суттєво меншу

питому вагу порівняно з питанням передумов пізнання державно-правової дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адоратский В.В. О государстве: (к вопросу о методе исследования) / В.В. Адоратский. – М., 1923. – 96 с.
2. Алаїс С.І. Проблема праворозуміння в основних школах права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/С.І. Алаїс; Нац. акад. внутр. справ України. — К., 2003. — 20 с.

3. Алексеев С.С. Советское право как система: методологические принципы исследования / С.С. Алексеев // Советское государство и право. – 1974. – №7. – С. 11–18.
4. Алексеев С.С., Керимов Д.А., Недбайло П.Е. Методологические проблемы правоведения / С.С. Алексеев, Д.А. Керимов, П.Е. Недбайло // Правоведение. – 1964. – № 4. – С.15–28.
5. Альчук М. Богдан Кістяківський і сучасність: методологія права / М. Альчук // Антропологія права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : Матеріали І Всеукраїнського круглого столу (Львів, 16–17 вересня 2005 р.).- 2006.— С.7–14.
6. Андреев И.Д. Методологические основы познания социальных явлений. Монография / И.Д. Андреев. – М., «Выш.школа», 1977.– 327 с.
7. Андреев И.Д. Проблемы логики и методологии познания / И.Д. Андреев. – М., 1972.–320 с.
8. Андріюк В.В. Теоретико-методологічні основи юридичного прогнозування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ В.В.Андріюк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2007. — 19 с.
9. Бабаев В.К. Диалектический характер правовых понятий / В.К. Бабаев // Труды Горьковской Выш. шк. МВД СССР.–Вып.8. – Ч.1. – Горький, 1977. – С.159 – 166.
10. Бабаев В.К. Норма права как истинное суждение / В.К. Бабаев // Правоведение. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976, № 2. – С. 30 – 37.
11. Бабаев В.К. Советское право как логическая система / В.К. Бабаев. – Учебное пособие.- М., 1978. – 212 с.
12. Бабий Б.М. Некоторые вопросы методологические вопросы науки истории советского государства и права / Б.М. Бабий // Методологические проблемы советской юридической науки, материалы научной конференции 22 октября 1964 года.– Киев, Наукова думка. – 1965. – С. 80 – 90.

13. Бабий Б.М. Очерк развития правовых исследований в Украинской ССР 1919–1984 гг. / Б.М. Бабий – К.: Наук. думка, 1984. – 196 с.
14. Бабкін В.Д. Взаємозв'язки філософії права та загальної теорії держави і права// Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1.–С.56–60.
15. Багай Н.О. Функції, методологія та значення юридичної науки / Н.О. Багай // Держава та регіони: Науково–виробничий журнал. Серія: право. – 2002. – No1 (5). – С.15–23.
16. Байтин М.И. О методологическом значении и предмете общей теории государства и права / М.И. Байтин // Государство и право. – 2007. – №4. – С. 5 – 9.
17. Баскаков А.Я., Туленков Н.А. Методология научного исследования: Учеб. пособие. / А.Я. Баскаков, Н.А.Туленков. – К.: МАУП, 2002. – 216 с.
18. Бачинин В.А. Антропосоциологические проблемы права: методология и эмпирия / В.А. Бачинин // Правоведение. – С.–Пб.: Изд–во С.–Петербург. ун–та, 2001.- № 3. – С. 27 – 39.
19. Бачинин В.А. История философии и социологии права. / В.А. Бачинин – СПб., 2001. – 335 с.
20. Бачинин В. А. Философия права и преступления/ В.А. Бачинин.- Харьков : Фолио, 1999. - 607 с.
21. Белов В.Н. Столович Л. Плюрализм в философии и философия плюрализма /В. Н. Белов // Вопросы философии. - 2005. - N 10. - С. 187-188.
22. Бернюков А.М. Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя (філософсько-теоретичний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.12. «Філософія права»/ А.М. Бернюков ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Л., 2008. — 16 с.
23. Бігун В. С. Філософія права в Україні (1990–2005) / В. С. Бігун // Проблеми філософії права. – 2007. – Том IV–V.– С. 200 – 206.
24. Бігун В.С. Антропологія права: предмет, система, методологія, статус та функції / В.С. Бігун // Антропологія права: філософський та юридичний

- виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників Третього всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 23–24 листопада 2007 року). — Львів: СПОЛОМ, 2008. — С. 37–52.
25. Білас Ю.Ю. Вітчизняне правозастосування: методологія дослідження / Ю.Ю. Білас // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ: науково-теоретичний журнал / Київський національний університет внутрішніх справ. — Київ, 2010. - № 2 (69). — С. 83 - 91
 26. Блауберг И.В., Садовский В.Н., Юдин Э.Г. Системный подход в современной науке / И.В. Блауберг, В.Н. Садовский В.Н. , Э.Г. Юдин //Проблемы методологии системного исследования. — М.: Мысль, 1970.- С. 7 – 48.
 27. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода/ И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин.- М., 1973.- 272 с.
 28. Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативних підхід до аналізу: Монографія /Бобровник С.В.-К.:Вид-во «Юридична думка»,2011- 384 с.
 29. Бойко І.Й. Формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387 - 1569 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ І. Й. Бойко; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2011. — 40 с.
 30. Боровська Г.С. Юркевич П. Філософський аспект методології права / Г.С. Боровська//Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, збірник наукових праць: Серія юридична 2009 рік випуск № 2.- С. 304 – 311.
 31. Брайнин Я.М. О некоторых методологических вопросах советской науки уголовного права / Я.М. Брайнин // Методологические проблемы советской юридической науки, материалы научной конференции 22 октября 1964 года. — Киев, Наукова думка. — 1965.—С. 91 – 99.

32. Братусь С.Н., Гулиев В.Е., Денисов А.И., Казимирчук В.П. Марксистско–ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия / С.Н. Братусь, В.Е. Гулиев., А.И. Денисов, В.П. Казимирчук и др.; Редкол.: Гулиев В.Е., Манов Г.Н. (Отв. ред.), Фарберов Н.П., Халфина Р.О. – М.: Юрид. лит., 1970. – 622 с.
33. Брызгалов А. И. О некоторых теоретико–методологических проблемах юридической науки на современном этапе / А. И. Брызгалов // Государство и право. — 2004. — № 4. — С. 17 – 23.
34. Бурлай Е.В. Философский уровень методологии государственно–правовых исследований / Е.В. Бурлай // Методологические проблемы юридической науки: Сб. науч. тр. / АН УССР, Ин–т государства и права; Отв. ред. Н.И. Козюбра. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 19–40.
35. Бутенко А.П. Государство: его вчерашние и сегодняшние трактовки // Государство и право.- 1993.- №7.- С.12-14.
36. Варга Ч. Правова доктрина: методологія та онтологія / Ч. Варга // Право України. – 2011. – N8 .– С.99–108.
37. Варич О.Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.Г. Варич; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. — К., 2006. — 20 с.
38. Васецький В.Ю. Доктрина прав людини в романо-германській правовій системі автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ В.Ю. Васецький; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. — К., 2006. — 20 с.
39. Васильев А.М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий права. / А.М. Васильев. – М.: Юридическая литература, 1976. – 263 с.

40. Васянович О.А. Правовий звичай як форма права у сучасних правових системах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.А. Васянович; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2010. — 18 с.
41. Веклич В. Методи дослідження прав і свобод людини та громадянина / В. Веклич // Віче.- №22.- 2009. — С.4–6.
42. Венгеров А.Б. Синергетика, юридическая наука, право / А.Б. Венгеров // Советское государство и право. —1986. — № 10. — С. 36–45.
43. Ветютнев Ю.Ю. Синергетика в праве / Ю.Ю. Ветютнев // Государство и право. — 2002. — №4, С.64 – 69.
44. Витушко В. А. Общенаучная методология в цивилистике / В. А. Витушко // Журнал российского права.- 2000.- № 3.- С.54 – 60.
45. Вовраженцева К.П. Правові системи України та Республіки Беларусь: сучасні процеси правового розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ К.П. Вовраженцева; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2008. — 20 с.
46. Вышинский А. Я. О некоторых вопросах теории государства и права / А. Я. Вышинский // Вопросы теории государства и права. — 2-е изд. — М.: Госюриздат, 1949. — С. 401 – 423.
47. Власов Ю.Л. Проблеми тлумачення норм права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ Ю.Л. Власов; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2000. — 17 с.
48. Гаврилов О. А. Применение в юридической науке математических методов./ Гаврилов О. А. // Советское государство и право.- 1980.- № 2.- С. 42.
49. Гаврилов О.А. Проблемы методологии социально–правовых исследований: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1981. — 31 с.

50. Гайдулін О.О. Культурно–історичні і методологічні основи філософської парадигми права / О.О. Гайдулін // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1.– С.86–88.
51. Гальперин, Г. Б., Рудинский, Ф. М. В. П. Казимирчук. Право и методы его изучения. М.: Изд. "Юридическая литература", 1965. 204 стр. :[Рецензия] /Л. Б. Гальперин, Ф. М. Рудинский. //Правоведение. –1968. – № 1. – С. 114 – 116.
52. Гальперин Г.Б., Королёв А.И. Методологические и теоретические вопросы науки истории государства и права СССР.- Изд-во Ленингр. Ун-та,1974.- 103 с.
53. Гамалій І.В. Теоретичні проблеми правового регулювання діяльності міліції щодо забезпечення реалізації конституційних прав і свобод громадян: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ І.В. Гамалій; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2000. — 17 с.
54. Герасіна Л.М. Потенціал конфліктологічного підходу в збагаченні методології правознавства // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий.-Х.:Право, 2003.- с. 109 – 114.
55. Герлох А. О методах познания права / А. Герлох // Правоведение. – 1983. – № 1. – С. 12 – 20.
56. Герлох А. Право и система методов его исследования // автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Герлох А.Л., 1981.- 21 с.
57. Гетьман І.В. Трансформації у вітчизняній методології праворозуміння під впливом історичної традиції західноєвропейського права / І.В. Гетьман // Проблеми законності. Вип. 106. – Х.:Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2010. – С. 18 – 26.

58. Головки А.А. Научный эксперимент в государственном строительстве / А.А. Головки // Советское государство и право. – 1966. – №11. – С. 97 – 101.
59. Головки Л.О. Розвиток інституту права власності в Україні, Словаччині та Чехії (історико-правовий аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ Л.О. Головки; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2010. — 20 с.
60. Голунский С.А., Строгович М.С. Теория государства и права.- М.,1940.- 173с.
61. Горшунов Д.Н. Материалистические методы системы права / Д.Н. Горшунов // Ученые записки Казанского государственного университета. Гуманитарные науки. – Т. 150, кн. 5. – 2008. – С. 27–34
62. Графский В.Г. Интегральная (синтезированная) юриспруденция: Актуальный и все еще незавершенный проект / В. Г. Графский //Правоведение. –2000. – № 3. – С. 49 – 64.
63. Гребеньков Г.В. О методологических принципах познания права / Г.В. Гребеньков // Проблемы правознавства та правоохоронної діяльності. – №4.- 2009. – С. 3 – 11.
64. Грязин И.Н. Методология права как диалектика правопознания (о структуре методологии права): Методология права: общие проблемы и отраслевые особенности. Труды по правоведению / И.Н. Грязин // Ученые записки Тартуского государственного университета: Методология права: общие проблемы и отраслевые особенности. Труды по правоведению. – Тарту: Изд-во Тарт. гос. ун-т, 1988, Вып. 806. – С. 3 – 30.
65. Грязин И.Н. Методология права: некоторые теоретические вопросы / И.Н. Грязин // Сов. Гос-во и право. – 1982. – №6. – С. 21 – 29.
66. Гудима Д.А. Філософсько-антропологічний підхід – методологічний фундамент сучасної юридичної науки / Д.А. Гудима // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 122–125.

67. Гулиев В.Е. О ленинской методологии изучения государства и права / Гулиев В.Е. // Советское государство и право. – М.: Наука.- 1969.- № 10. – С. 11–19.
68. Гульпе А.Н. К вопросу о формировании методологии советской правовой науки. / А.Н. Гульпе // Сов. государство и право. 1991. №4. – С. 144 – 149.
69. Гульпе А.Н. Формирование методологии советской правовой науки (1917–1925 гг.). // автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Рига, 1986.-20 с.
70. Гусарев С. Методологічні підходи в дослідженнях юридичної діяльності // Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. / За ред. проф. І. Безклубого. — К.: Грамота, 2009. Чис. IV. — С.278 – 287.
71. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. / С.Д. Гусарев – К.:Знання, 2005. – 375 с.
72. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ С.Д.Гусарев; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2007. — 35 с.
73. Гусарев С.Д., Калюжний К.Р. Плюрализм методологии и характеристика содержания категории «юриспруденция» / С.Д. Гусарев, К.Р. Калюжний //Вестник ЛДУВС. – 2009. – №1.-С.1-8.
74. Гусарев С. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства /С. Гусарев // Право України, 2011.- №8.- с.160-166
75. Деев А.Ф., Гальперин Л.Б., Иванов Ю.Т. Кибернетика и опыт решения некоторых правовых задач / А.Ф. Деев, Л.Б. Гальперин, Ю.Т. Иванов // Советское государство и право. – 1964. – № 10. – С. 81 – 90.
76. Демидов А.И. О методологической ситуации в правоведении / А.И. Демидов // Правоведение. – 2001. – № 4. - С.14 – 22.

77. Демидов А.И. Правоведение: от методологического анархизма к методологическому плюрализму / А.И. Демидов // Государство и право на рубеже веков (материалы Всероссийской конференции). Проблемы теории и истории. – М.: Изд-во ИГиП РАН, 2001. – С. 125–130.
78. Денисов А.И. Методологические проблемы ТГП / А.И. Денисов. – Изд-во. Моск. ун-та.; М, 1975.- 118 с.
79. Денисов А.И. О ленинской методологии исследования государства / А.И. Денисов // Советское государство и право.- 1963. – № 5. – С. 3 – 13.
80. Денисов А.И., Кененов А.А., Козлов Ю.М., Комаров С.А., и др. Методологические и теоретические проблемы государства и права развитого социализма / А.И. Денисов, А.А. Кененов, Ю.М. Козлов, С.А. Комаров, и др.; Под ред.: Денисов А.И., Кутафин О.Е. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 168 с.
81. Денисов Ю.А., Спиридонов Л.И. Абстрактное и конкретное в советском правоведении / Ю.А. Денисов, Л.И. Спиридонов; Отв. ред.: Боряз В.Н., Чагин Б.А. – Л.: Наука, 1987. – 207 с.
82. Джужа О. М., Орлов Ю. Ю., Калюжний Р.А. Щодо можливості вивчення правових явищ з позицій синергетики / О. М. Джужа, Ю. Ю. Орлов, Р.А. Калюжний // Право України. — 2009. — № 2. — С. 3 – 12.
83. Добронравова И.С. Идеалы и типы научной рациональности. / И.С. Добронравова // – В кн. “Философия, наука, цивилизация”. М., 1999.– С. 89–95.
84. Добронравова І.С. Концепції наукової раціональності в сучасній філософії науки: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dobr2.html>.
85. Добронравова И.С. Научная рациональность в постнеклассической перспективе // «Total logy. Постнекласичні дослідження.» №15/16. - Київ, 2006.- С.210-222.

86. Дудар С. Методологічні засади системного підходу у сучасній теорії права // Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права. / За ред. проф. І. Безклубого. — К.: Грамота, 2009. — Чис. IV — С.325–334.
87. Дудаш Т.І. Праворозуміння: герменевтичне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ Т.І. Дудаш ; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2008. — 16 с.
88. Жоль К.К. До питання про предметну область і методи сучасної філософії права / К.К. Жоль // Проблеми філософії права. — 2003. — Том 1— С. 37 – 40.
89. Жоль К.К. Методы научного познания и логика (для юристов): Учеб.пособие. / К.К. Жоль К.К. — К.: Атика, 2001. — 288 с.
90. Зивс С.Л. О методе сравнительного исследования в науке о государстве и праве / С.Л. Зивс // Советское государство и право. — 1964. — № 3. — С. 23 – 35.
91. Зиманов С.З. Место общей теории государства и права в советском правоведении / С.З. Зиманов // Советское государство и право. — 1984. — № 4. — С. 11 – 18.
92. Ильин В.В. Теория познания. Эпистемология. / В.В. Ильин. — М.: Издательство МГУ, 1974. — 136 с.
93. Ильичев Л.Ф. Философия и научный прогресс. / Л.Ф. Ильичев. — М. Изд-во «Наука», 1977.- 318 с.
94. Иоффе О.О., Шаргородский М.Д. О значении общих определений в исследовании вопросов права и социалистической законности / О.О. Иоффе, М.Д. Шаргородский // Советское государство и право. — 1963. — № 5. — С. 49 – 60.
95. К. Маркс и Ф. Энгельс о праве / Сост.: Панферов А.; Под ред.: Разумовский И.П. (Поясн.) — М.: Изд-во Ком. Акад., 1925. — 488 с.
96. Кабанець Н. Науковий метод у школі природного права / Н. Кабанець // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 93/2012. — С. 66 – 69.

97. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения. / В. П. Казимирчук. – М.: Изд. "Юридическая литература", 1965.– 204 с.
98. Казимирчук В.П. Проблемы методологии в теории советского права. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В.П. Казимирчук. – М., 1964. – 20 с.
99. Казимирчук В.П. О разработке вопросов методологии в советской юридической науке. / В.П. Казимирчук // Советское государство и право. – 1962. – № 9. – С. 36 – 46.
100. Кельман М.С. Методологічна ситуація в сучасному правознавстві / М.С. Кельман // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. юрид.- 2009.-Вип.1.-С.3-11.
101. Кельман М.С. Методологічне значення і предмет загальної теорії держави та права / М.С. Кельман // Держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 44 – 49.
102. Кельман М.С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку: дис.. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ М.С. Кельман; МВС України, Львівський державний університет внутрішніх справ. – Л., 2013. – 448 с.
103. Кельман М.С. Методологія формування юридичних понять і предмета правознавства //Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ №4. 2009. с. 3–12
104. Кельман М.С. Проблеми методології юридичної науки у співвіднесенні з відповідною проблематикою інших наук / М.С. Кельман // Право і суспільство.-2009.-№3.-С.3-8.
105. Кельман М.С. Розуміння методології правознавства в юридичній літературі / М.С. Кельман // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – № 2.- 2009. – С. 3 – 12.
106. Керимов Д. А. Методологические функции философии права / Д. А. Керимов // Государство и право.- 1995. -№ 9. – С. 15 – 23.
107. Керимов Д. А. Предмет общей теории государства и права / Д. А. Керимов // Правоведение.- 1976.- № 1.- С.3–16.

108. Керимов Д.А. Вступительная статья к книге Радомира Лукича Методология права / Д.А. Керимов // Радомир Лукич «Методология права», М. – из-во «Прогресс», 1981 г. – С. 3–22.
109. Керимов Д.А. Общая теория государства и права: предмет, структура, функции / Д.А. Керимов. – М.: Юрид. лит., 1977. – 136 с.
110. Керимов Д.А. Потенциал российского правоведения / Д.А. Керимов // Социологические исследования. – 1997. – № 3. – С. 3–13.
111. Керимов Д.А. Право и кибернетика/Д.А. Керимов // Советское государство и право. – 1964. – № 9. – С. 86 – 94.
112. Керимов Д.А. Процесс познания сущности права / Д.А. Керимов // Философские проблемы государства и права. Ленинские идеи и вопросы методологии в юридической науке. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1970. – С. 59–75.
113. Керимов Д.А. Соотношение теоретической и практической деятельности в процессе познания права / Д.А. Керимов // Советское государство и право. – М.: Наука, 1980, № 3. – С. 13 – 21.
114. Керимов Д.А. Философские основания политико-правовых исследований / Д.А. Керимов. – М.: Мысль, 1986. – 332 с.
115. Керимов Д.А. Философские проблемы права / Д.А. Керимов. – М.: Мысль, 1972. – 472 с.
116. Керимов, Д. А. Гегелевский метод восхождения от абстрактного к конкретному и процесс познания правовых явлений / Д.А. Керимов // Правоведение. – 1971. – № 2. – С. 7 – 16.
117. Кечечьян С.Ф. Методологические вопросы истории политических учений / С.Ф. Кечечьян // Вопросы философии, 1962. – №9. – С. 86 – 98.
118. Кикоть Г.В. Юридичні факти в системі правовідносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ Г.В. Кикоть; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2006. — 19 с.

119. Кнапп В. О возможности использования кибернетических методов в праве. Перевод с чешского / В. Кнапп; Пер.: Лебедев М.П. – М.: Прогресс, 1965. – 288 с.
120. Козлихин И.Ю. О нетрадиционных подходах к праву / И.Ю. Козлихин // Правоведение. – 2006. – № 3. – С. 31 – 40.
121. Козлов В.А. Правопонимание и общая теория права: логико–методологический аспект / В.А. Козлов // Правоведение. – 1987. – № 6. – С. 21 – 28.
122. Козловський А.А. Гносеологія і методологія права: проблеми співвідношення / А.А. Козловський // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство : Зб. наук. праць . 1996 – 2000.-Вип. 75. – С. 5 – 9.
123. Козловський А. А. Чи можливі методи права без їхнього гносеологічного обґрунтування? // Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права. / За ред. проф. І. Безклубого. — К.: Грамота, 2009. – Чис. IV. – С. 302 – 308.
124. Козловський А.А. Герменевтичні константи правового пізнання / А.А. Козловський // Науковий вісник Чернівецького університету.- Вип.62. Правознавство. – 1999. – С. 5 – 10.
125. Козловський А.А. Гносеологічна концепція права / А. А. Козловський //Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство: Зб. наук. праць.- 1996 –2000. — С.13–18.
126. Козловський А.А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права./ А. А. Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.
127. Козловський А.А. Соціально–історичні константи правового пізнання / А.А. Козловський // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 55: Правознавство. — Чернівці: ЧДУ, 1999. — С. 5–11.
128. Козловський А.А. Справедливість як гносеологічний принцип права / А.А. Козловський // Ерліхівський збірник. Юридичний факультет Чернівецького

- національного університету імені Юрія Федьковича. Випуск 3. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 11 – 17.
129. Козловський А.А. Філософія права як самосвідомість нації / А. А. Козловський // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 12 – 16.
 130. Козловський. А.А. Гносеологічна трансформація права / А.А. Козловський, //Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство: Зб. наук. праць. 1996 –1999.- Вип. 48. – С.5 – 12.
 131. Козловський. А.А. Гносеологічний механізм взаємодії суспільства і права / А. А. Козловський. //Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство: Зб. наук. праць . 1996 –. 1999. 70. – С.5 – 8.
 132. Козловський А.А. Гносеологія права як наука // Ерліховський збірник. – Чернівці, 1995. – С. 21-34.
 133. Козюбра М. Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи / М. Козюбра //Право України : Юрид. журн. 2010. № 1. – С. 32–43.
 134. Козюбра М. Переосмислення предметного поля вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції як одна з умов її включення в євроінтеграційні процеси в галузі науки та освіти // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права. / За ред. проф. І. Безклубого. — К.: Грамота, 2009. – Чис. IV. – С. 34 – 40.
 135. Козюбра М.І. Місце філософії права в системі суспільствознавства / М.І. Козюбра // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 27 – 32.
 136. Козюбра М.І. Наукознавчі проблеми загальної теорії держави і права / М. І. Козюбра // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. - Х. : Право / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, Акад. прав. наук України, 2003. - С. 91-94
 137. Козюбра М.І. Проблеми методології теорії держави і права в умовах політичного та ідеологічного плюралізму / М.І. Козюбра // Проблеми правознавства. – К. – 1992. – № 53. – С. 3 – 8.

138. Козюбра Н.И. Понятие и структура методологии юридической науки // Методологические проблемы советской юридической науки: сб. науч.тр. / АН УССР. Ин-т государства и права; отв. Ред. Н.И. Козюбра. – Киев: Наукова думка, 1990. – С. 5 – 19.
139. Козюбра Н.И. Социалистическое право и общественное сознание / Козюбра Н.И.; Отв. ред.: Бабий Б.М. – М.: Наук. думка, 1979. – 207 с.
140. Козюбра М. Праворозуміння : поняття, типи та рівень / М. Козюбра//Право України : Юрид. журн. 2010. № 4. – С. 10 – 21.
141. Колісник В.П. Методологічні засади дослідження проблем правового регулювання національно-етнічних відносин / В. П. Колісник // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції (Харків, 13—14 грудня 2002 року).—Х.: Право, 2003.—С. 194 — 196.
142. Копейчиков В.В. Частнонаучные методы изучения механизма общенародного государства / В.В. Копейчиков // Методологические проблемы советской юридической науки, материалы научной конференции 22 октября 1964 года. – Киев, Наукова думка. – 1965. – С. 63 – 71.
143. Коровина О.С. Феноменологический метод в структуре методологии отечественного правоведения: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01 – Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве /О. С. Коровина; Науч. рук. А. Н. Бабенко. – Челябинск, 2007. – 26 с.
144. Королев А.И., Луковская Д.И., Явич Л.С. Историческое и логическое в познании государства и права / А.И. Королев, Д.И. Луковская, Л.С. Явич и др.; под ред. А.И. Королева.— Л.: Издательство Ленинградского университета. 1988. – 160 с.
145. Корунчак Л.А. Проблема використання синергетичного підходу при дослідженні правових явищ / Л.А. Корунчак // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 58 – 62.

146. Корчевна Л.О. Проблема різноджерельного права: дослід порівняльного правознавства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ Любов Олександрівна; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2005. — 36 с.
147. Косарев А.И. Об использовании сравнительного метода в историко-правовом исследовании / А.И. Косарев // Советское государство и право. — 1965. — № 3. — С. 78–86.
148. Косицын А.П., Остроумов Г. С., Фарберов Н. П. Современные задачи общей теории государства и права. / А.П. Косицын, Г. С. Остроумов, Н. П. Фарберов.// «Советское государство и право», 1968, № 7, — С. 20 – 29.
149. Костенко О.М Основне питання правознавства: пошуки сучасного рішення / Ерліхівський збірник. Юридичний факультет Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. — 2002. — Вип. 3. — С. 4–10.
150. Костенко О.М. Соціальний натуралізм як методологічний принцип філософії права / Костенко О.М. // Проблеми філософії права. — 2006 – 2007. — Том IV – V. — С. 98 – 106.
151. Костицький М.В. Філософія права як наука і навчальна дисципліна / М.В. Костицький // Проблеми філософії права. — 2003. — Том 1. — С. 17 – 21.
152. Костицький М.В. Філософсько-правові питання методології юридичної науки / М.В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права №2 – 2011. — с. 13 – 27.
153. Костицький М.В., Чміль Б.Ф. Філософія права Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2000. - 336 с.
154. Кохановский В.П. Философия и методология науки: Учебник для высших учебных заведений. / В.П. Кохановский. — Ростов н/Д.: «Феникс», 1999. — 576 с.

155. Коцюба А.Є. Юридичний світогляд і методологія правознавства / А.Є. Коцюба // Держава і право: Юридичні і політичні науки: Зб. наук. праць. 2008. Вип. 39. 758 с. — С. 121–126.
156. Кравец А.С. Методология науки.-Воронеж, 1991.-146 с.
157. Кравченко А.П. Антропологічний принцип у філософії права: монографія / А.П. Кравченко. — Х.: Право, 2010. — 236 с.
158. Кравець В.М. Типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.12. «Філософія права»/ В. М. Кравець; Нац. акад. внутр. справ України МВС України. — К., 2003. — 16 с.
159. Краевский В. В. Методология научного исследования. — СПб. : СПбГУП, 2001. — 148с.
160. Краснянский В.Э. Элементы сравнительно-юридического метода / В.Э. Краснянский // Правоведение. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1970, № 3. — С. 25–31.
161. Кресін О.В. Методологія сучасної юридичної науки / О.В. Кресін // Часопис Київського університету права. 2004. №2. — С. 96 – 100.
162. Кресін О.В. Методологія та інституціоналізація порівняльних історико-правових досліджень у радянський період / О.В Кресін // Держава і право: Юридичні і політичні науки: Зб. наук. праць.- 2005.- Вип. 29. — С. 691–698.
163. Крисюк Ю. Синергетична інтерпретація соціального порядку / Ю. Крисюк // Право України. — 2005. — № 7. — С. 30 – 33.
164. Крупчана О.Д. Актуальні методологічні проблеми приватного права: Колективна монографія / За заг. Ред. О.Д. Крупчана. — К.: Науково-дослідницький інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2005. — 266 с.
165. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник. / О.В. Крушельницька. — К.: Кондор, 2003.— 192 с.
166. Кривцова І.С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец.

- 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ І.С. Кривцова ; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2008. — 20 с.
167. Крылов В.Н. К проблеме логического начала в познании права / В.Н. Крылов//Роль государства и права в совершенствовании социалистического общества. Актуальные проблемы теории. — М.: Изд-во ИГиП РАН, 1985.—С. 102–108.
168. Кунєв Ю. Методологія дослідження державно–правових явищ як актуальна проблема / Ю. Кунєв // Право України. — 2009. — № 11.- С.118–123.
169. Кунєв Ю.Д. Об'єкт правознавства: самодіяльний підхід. / Ю.Д. Кунєв //Право України. — 2008. — № 3. — С. 35 – 38.
170. Кун Т. Структура научных революций: Перевод с англ. Налетова И.З..- М., Прогресс, 1975. - 288 с.
171. Курс советского уголовного права.— Т. 1 / Отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. — Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1968. — 648с.
172. Лаба О.В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991 - 2004 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.В. Лаба; Нац. акад. внутр. справ України. — К., 2005. — 21 с.
173. Ленин В. И. и методологические вопросы современной науки / отв. ред.: И. П. Головаха; АН Украинской ССР, Кафедра философии. — Киев: Наукова думка, 1971. — 206 с.
174. Лепешкин А.И. Назревшие вопросы развития науки советского государственного права. / А.И. Лепешкин //Советское государство и право. — 1965. — № 2 — С. 5 – 15.
175. Лемак В.В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01.

- «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ В.В. Лемак; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2003. — 40 с.
176. Лешкевич Т.Г. Философия науки: традиции и новации: Учебное пособие для вузов. / Т.Г. Лешкевич. М.: «Издательство ПРИОР», 2001. — 428 с.
 177. Лившиц Р.З. Государство и право в современном обществе: необходимость новых подходов / Р.З. Лившиц // Сов. государство и право. — 1990. — N 10. — С. 13–21.
 178. Липень С.В. Наступність юридичного наукового знання як методологічна проблема / С. В. Липень // Право України: Респ.юрид. журнал. — 2011. — N8. — С. 115 – 120.
 179. Лисий В. Діалектика і методи наукового пізнання / В. Лисий // Вісник Львівського університету: Сер.: Філософські науки . — 2010 . — Вип.13. — С. 20 – 28.
 180. Лисюткин А. Б. Методология исследования государственно–правовых явлений / А. Б. Лисюткин // Правоведение. — 1997. — № 4. — С. 163 – 164.
 181. Литвин В.М. Методологічні проблеми державно-правового розвитку України / В. М. Литвин //Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий.-Х.:Право, 2003.- С.13 – 35.
 182. Лобода Ю. Плюралізація методології правової науки і проблема розмежування наукових дисциплін: до питання про дисциплінарну приналежність дослідження правової традиції у науці радянського періоду та сучасній вітчизняній правовій науці / Ю. Лобода // Юридична Україна. — 2009. — № 5. — С. 4 – 7.
 183. Лобода Ю.М. Феномен права та традиції праворозуміння / Ю.М. Лобода // Проблеми філософії права. — 2006— Том IV – V. — С. 84 – 92.
 184. Лук'янова Г.Ю. Класифікація типів праворозуміння у контексті універсалізації сучасної юридичної науки / Г.Ю.Лук'янова // Митна справа. — 2012. — № 4, ч. 2, кн. 1. — С. 9 – 14.

185. Лукашевич В.К. Философия и методология науки: учебное пособие. / В.К. Лукашевич. — Минск: Современная школа, 2006. — 320 с.
186. Лукич Р. «Методология права» / Р. Лукич. М.— из-во «Прогресс», 1981 г. — 304 с.
187. Луць Л. Категорії системного аналізу – методологічні основи дослідження правової системи / Л. Луць // Вісник Львівського університету, серія юридична. – 2001.- Вип. 36.- С. 47 – 53.
188. Макаренко Л.О. Теоретичні закономірності дії правових приписів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ Л.О. Макаренко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2004. — 20 с.
189. Максимов С. И. Способы осмысления правовой реальности / С. И. Максимов // Проблемы законности. Вып. 30. - Х. : Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого / отв. ред. В. Я. Таций, 1995. - С. 38-45
190. Максимов С.И. Философия права как проблема философии права / С.И. Максимов // Проблеми філософії права. – 2004. – Том II. – С. 27 – 32.
191. Максимов С.І. Філософія права як сфера співпраці юристів і філософів. / С.І. Максимов // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 33 – 36.
192. Малахов В. П. Многообразие методологий современной теории государства и права: системная методология / В. П. Малахов // История государства и права. – М.: Юрист, 2009. – № 19. – С. 43–45.
193. Малахов В. П. Многообразие методологий современной теории государства и права: историческая методология / В. П. Малахов // История государства и права. – М.: Юрист, 2009. – № 20. – С. 46–48.
194. Малахов В. П. Многообразие методологий современной теории государства и права: культурологическая методология / В. П. Малахов // История государства и права. – М.: Юрист, 2009. – № 21. – С. 44–46.

195. Малахов В.П. Многообразие методологий современной теории государства и права / В. П. Малахов // История государства и права. – М.: Юрист, 2010. – № 6. – С. 2–17.
196. Малишев Б.В. Правова система (телеологічний вимір): Монографія / Б.В. Малишев.-К.: «ВД «Дакор», 2012.-364 с.
197. Мальцев Г.В., Фарберов Н.П. Философские проблемы государства и права (Ленинские идеи и вопросы методологии в юридической науке). - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1970. - 112 с.
198. Мамут Л.С. Наука о государстве и праве: необходимость радикального обновления // Философские науки.- 1989.- №11.-С.10-15.
199. Мамутов В. К. Юридическую науку - на решение проблем содействия развитию экономики /В. К. Мамутов //Национальная академія наук Украины, институт економіко-правових досліджень.-Науч. изд.-Донецк,1999. -46 с.
200. Мамчур Е.А., Овчинников Н.Ф., Огурцов А.П. Отечественная философия науки: предварительные итоги. / Е.А. Мамчур, Н.Ф. Овчинников, А.П. Огурцов. М., 1997. – 360 с.
201. Матвійчук В.К. Актуальні проблеми юридичної науки 2010 / В.К. Матвійчук // Юридична наука № 1(1)/2011. – С. 14 – 19.
202. Матузов Н. И. Актуальные проблемы теории права. / Н. И. Матузов. — Саратов: Изд-во Саратов. гос. академии права, 2004. — 512 с.
203. Машков А. Методологічні принципи дослідження меж державного втручання в рамках синергетичного підходу / А. Машков // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права. – Ч. I. – К., 2006. – С. 103–137.
204. Машков А. Плюралізм вітчизняного праворозуміння/про українське право. / А. Машков // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права.- К., 2008. – С.60–73.
205. Машков А. Периодизация методологических исследований в отечественном правоведении / А. Машков // Підприємництво, господарство і право:

- Щомісячний науково–практичний господарсько–правовий журнал.- 2009. - № 6. — С. 17–20.
206. Машков А.Д. Урахування синергетичних шляхів у моделюванні державно-правових процесів у межах синергетичного підходу / А. Машков // Вісник Київського університету. Серія: Юридичні науки.-2001.-Вип.44.- С.2-18
207. Машков А. Проблеми теорії держави і права. Основи.: Курс лекцій / А. Машков. — К.:Четверта хвиля, 2008.-464 с.
208. Меленко О.В. Методологія правознавства в науковій спадщині Б.О.Кістяківського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.В. Меленко ; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2008. — 21 с.
209. Мережко А.А. Диалектика права / А.А. Мережко // Проблеми філософії права. — 2004. — Том II. — С. 177 – 180.
210. Мережко А.А. Юридическая герменевтика и методология права / А.А. Мережко // Проблеми філософії права. — 2003. — Том 1. — С. 159 – 162.
211. Методологические проблемы естествознания и общественных наук // Вестник Академии наук Союза ССР 1963.- №13 – С.3–46
212. Методологические проблемы советской юридической науки / Академия наук СССР. Институт государства и права; Ред. кол.: В. Н. Кудрявцев (отв. ред.) и др. —М. :Наука,1980. —309с.
213. Методологические проблемы советской юридической науки, материалы научной конференции 22 октября 1964 года.— Киев, Наукова думка.—1965.— 146 с.
214. Методологические проблемы юридической науки: Сб.науч.тр. / АН УССР, Ин-т государства и права; Отв. ред. Н.И. Козюбра. — К.: Наук. думка, 1990. — 136 с.
215. Методология историко–правовых исследований / Редкол.: Грацианский П.С., Гулиев В.Е. (Отв. ред.), Жидков О.А., Каленский В.Г.,

- Крашенинников Н.А., Скрипилев Е.А., Славин М.М. – М.: Изд-во ИГиП АН СССР, 1980. – 184 с.
216. Методологічні проблеми правової науки: Матер. між нар. наук. конф. Харків, 13–14 груд. 2002 р. / Упорядн.: М.І. Панов, Ю.М. Грошевий. – Х.: Право, 2003. – 427 с.
217. Методологія приватного права: Зб. Наук.праць (за матеріалами наук.–теорет.конф., м.Київ, 30 травня 2003р.) /Редкол.: О.Д. Крупчан (голова) та ін.–К.: Юрінком Інтер, 2003.–480с.
218. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : учеб. пособие. / Л.А. Микешина. — М.: Прогресс–Традиция: МПСИ: Флинта. 2005. — 464 с.
219. Міленін О.Л. Правосвідомість учасників дорожнього руху: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.Л. Міленін; Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2001. — 19 с.
220. Мірошніченко М. Право: терміно–поняття, поняття, категорія / М. Мірошніченко // Право України, 2006. – № 3. – С. 29 – 32.
221. Мірошніченко М. Системно–інформаційний підхід у дослідженні правової системи / М. Мірошніченко // Право України. – 2006. – № 8. – С. 35–39.
222. Моисеев В.И. Философия и методология науки: Учеб. пособие / В.И.Моисеев. – Воронеж: Центр.-Чернозем. кн. изд-во, 2003. – 236 с.
223. Молибога М.П. Тлумачення (інтерпретація) правових норм: наукове та практичне значення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ М. П. Молибога; Ін-т законодавства ВР України. — К., 2010. — 20 с.;
224. Монастирський Д.А. Стабільність закону: поняття, сутність та фактори забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і

- правових учень»/ Д.А. Монастирський; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2009. — 20 с.
225. Мухін В.В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ В.В. Мухін; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2007. — 20 с.
226. Недбайло П.Е. Введение в общую теорию государства и права. Предмет, система и функции науки: Учебное пособие / П.Е. Недбайло. — Киев: Вища шк., 1971. — 159 с.
227. Недбайло П.Е. Марксистско–ленинская юридическая наука в системе общественных наук. / П.Е. Недбайло // Советское государство и право. — 1973. — № 5 — С. 13 — 20.
228. Недбайло П.Е. Методологические проблемы советской юридической науки / П.Е. Недбайло // Методологические проблемы советской юридической науки, материалы научной конференции 22 октября 1964 года.— Киев, Наукова думка. — 1965. —140 с.
229. Недбайло П.Е. Объективное и субъективное в праве (к итогу дискуссии) / П.Е. Недбайло // Правоведение. — 1974. — № 1. — С. 14 — 25.
230. Нерсисянц В.С. Философия права / В.С. Нерсисянц // Проблеми філософії права.—2004. — Том II. — С. 7 — 18.
231. Нерсисянц В.С. Логическое и историческое в познании государства и права / В.С. Нерсисянц // Методологические проблемы советской юридической науки. — М.: Наука, 1980. — С. 161–189.
232. Нерсисянц В.С. Перестройка и правовое мышление / В.С. Нерсисянц // Советское государство и право. — 1987. — № 9. — С. 35–43.
233. Нерсисянц В.С. Философия права Гегеля / В. С. Нерсисянц // М., 1998.- 352 с.
234. Нижний С. Методологія приватного права / С. Нижний //Юридична Україна: Щомісячний правовий часопис.- 2003.- № 7. — С. 5 — 7.

235. Никитинский В.И. Значение эксперимента в нормотворческой деятельности. / В.И. Никитинский // Советское государство и право. – 1964. – № 10. – С. 26–34.
236. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология. / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. – М.: СИНТЕГ. – 668 с.
237. О методологии научных исследований в области государства и права // Советское государство и право.–1980.–№12.– С.51–62.
238. Оборотов Ю.М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ Ю.М. Оборотов ; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2003. — 38 с.
239. Оборотов Ю.М. Про праворозуміння в епоху постмодерну / Ю. М. Оборотов // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. - Х. : Право / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, Акад. прав. наук України, 2003. - С. 146-148.
240. Оборотов Ю. М. Герменевтичний метод у правознавстві / Ю. М. Оборотов // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 1. – С. 19–21.
241. Оборотов Ю. М. Держава і право в епоху постмодерну / Ю. М. Оборотов // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 1. – С. 13–17.
242. Оборотов Ю. М. Парадигми права і держави в епоху постмодерну / Ю. М. Оборотов // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2002. – Вип. 16. – С. 29–35.
243. Оборотов Ю. М. Юридичний образ постмодерну / Ю. М. Оборотов // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Одеса: Юрид. літ., 2002. – Т. 1. – С. 97–103.
244. Оборотов Ю. Н. Методология юридической науки в эпоху постмодерна / Ю. М. Оборотов // Юридический вестник. – 2002. – № 4. – С. 81–85.

245. Оборотов Ю. Н. Постмодерн: другое понимание и определение права / Ю. М. Оборотов // Юридический вестник. – 2003. – № 1. – С. 60–65.
246. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права / Ю. Оборотов // Право України – 2010. – № 4. – С. 49–55.
247. Оборотов Ю.Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (о познания до понимания права): Монография. / Ю.Н. Оборотов. – Одесса: Юридическая литература, 2002. – 280 с.
248. Оборотов Ю.Н. Філософія права і методологія юриспруденції / Ю.Н. Оборотов // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1.- С. 41 – 43.
249. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е перераб. И доп. Отв. Ред. Проф. М.Н. Марченко. Том 1.– М.: ИКД «Зерцало–М», 2001.–528 с.
250. Огурцов А.П. Дисциплинарная структура науки. Ее генезис и обоснование. / А.П. Огурцов. – М., Наука, 1988.- 256 с.
251. Оль П.А. Правопонимание: от плюрализма к двуединству / П. А. Оль // монография. СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – 245 с.
252. Ольховський Б.І. Проблеми методології дослідження шляхів удосконалення місцевого самоврядування / Б. І. Ольховський // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції (Харків, 13—14 грудня 2002 року).—Х.: Право, 2003.—С. 192—193.
253. Оніщенко Н. Правопізнавальні конструкції до питання про методологію пізнання та вивчення правових систем сучасності / Н. Оніщенко // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права. / За ред. проф. І. Безклубого. — К.: Грамота, 2009. Чис. IV. – С. 199 – 209.
254. Орзих М. Ф. Содержание методологии юридической науки / М. Ф. Орзих // Правоведение. – 1973. – № 1. – С. 17 – 24.
255. Осипов П. П., Хохлов В. Ф. Конференция по вопросам методологии правовых исследований /П. П. Осипов, В. Ф. Хохлов. //Правоведение. - 1965. - № 3. - С. 170 – 172.

256. Павлов С. Методологія наукового пізнання правових традицій України / С. Павлов // Право України: Юрид. журн. 2007. № 10. — С. 17 – 21.
257. Павлодский Е.А. Статистические методы прогнозирования в праве / Е.А. Павлодский // Проб.совершенствования сов. Законодательства. — М., 1986. — № 35. — С. 85 – 95.
258. Палеха Р.Р. От монистических концепций правопонимания к интегративным / Р.Р. Палеха // Вестник воронежского института МВД России, № 2, 2010. — С. 91 – 95.
259. Пацурківський П.С. Взаємозумовленість цілей та методів пізнання права / П.С. Пацурківський // Ерліховський збірник. Випуск 3. 2002 – с. 18 – 27.
260. Пермяков Ю. Невловима реальність права... / Ю. Пермяков // Філософія права і загальна теорія права.-2012.-№1.- С.85–93.
261. Петрова Л.В. Нариси з філософії права : навч. посіб. / Л. В. Петрова ; за ред. В. О. Чефранов. - Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1995. - 260 с.
262. Петрова Л. В. О естественном и позитивном праве (Критические заметки по поводу учебника С.С. Алексеева) / Л. В. Петрова // Государство и право. - 1995. -№2. - С.32-41.
263. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права: філософсько-правовий дискурс : монографія / Л. В. Петрова ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. - Х. : Право, 1998. - 416 с.
264. Петрова Л.В. Нариси з сучасної західної філософії права: Навчальний посібник. / Л.В. Петрова. — Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 1997. — 148 с.
265. Петрова Л.В. Фундаментальні проблеми методології права (філософсько–правовий дискурс). — Харків,1998. — 505 с./// Фундаментальні проблеми методології права: філософсько–правовий дискурс [Текст] : монографія / Л. В. Петрова ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х. : Право, 1998. — 416 с.

266. Петрова Л.В. Фундаментальні проблеми методології права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.12. «Філософія права» / Л. В. Петрова. - Х., 1998. - 36 с.
267. Петрушев В.А. Проблемы методологии общей теории права / В.А. Петрушев // Академический юридический журнал. – 2001. – № 3(5). – С. 22 – 29.
268. Петришин О.В. Правовий режим державної служби: питання загальної теорії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.В. Петришин; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 1999. — 36 с.
269. Пионтковский А.А. К вопросу об изучении общенародного права / А.А. Пионтковский // Советское государство и право, 1962. – № 11. – С. 15 – 25.
270. Пионтковский А.А. К методологии изучения действующего права / А.А. Пионтковский // Ученые записки. Всесоюзный ин-т юридич. наук, 1947. – Вып. 6. Проблемы сравнительного правоведения. – М.: ИГПАН, 1981. – С.15-20.
271. Пионтковский А.А. Некоторые вопросы общей теории государства и права. / А.А. Пионтковский // Советское государство и право. – 1956. – № 1. – С. 14 – 27.
272. Пионтковский А.А. О некоторых вопросах советской правовой науки на современном этапе / А.А. Пионтковский // Советское государство и право, 1964. – № 2. – С. 35 – 46.
273. Пионтковский А.А. Юридическая наука, ее природа и метод. / А.А. Пионтковский // Советское государство и право. – 1965. – № 7. – С. 73 – 82.
274. Пінчук М.Г. Методологічні проблеми дослідження військових злочинів / М. Г. Пінчук // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції (Харків, 13—14 грудня 2002 року).— Х.: Право, 2003. — С.325 — 329.
275. Погорілко В.Ф. Методологічні проблеми науки конституційного права// Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової

- конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий.-Х.:Право, 2003.-С.180-185.
276. Поздняков Э.А. Философия государства и права.- М.1995.- 312 с.
277. Полешко А. Методології правової науки і правозастосовної практики / А. Полешко // Право України. – 1996. – № 12. – С. 25 – 27.
278. Поляков А.В. Петербургская школа философии права и задачи современного правоведения / А.В. Поляков// Правоведение.- 2000.- №2. - С. 4 – 23.
279. Поппер К. Что такое диалектика? // Вопросы философии.— 1995.— №1.— С. 118—138.
280. Правова система України. Історія, стан, та перспективи : у 5 т. Т.1. Методологічні та історико–теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / За заг. ред. М.В. Цвік,Олександр Віталійович Петришин ; Василь Якович Тацій, С.І. Максимов, М.І. Панов, П.М. Рабінович . – Харків : Право, 2008 . – 726 с.
281. Праворозуміння: герменевтичне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ Т. І. Дудаш ; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2008. — 16 с.
282. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т., -Х.: Право, 2008.-Т.1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг.ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина.-728 с.
283. Про українське право: правова освіта та методологія юридичних досліджень. Часопис кафедри теорії та історії держави і права. Число IV / За ред. проф. І. Безклубого. — К.: Грамота, 2009. — 384 с.
284. Проблеми методології сучасного правознавства // Вісник Академії правових наук України. — 1997. — № 1.—С.143–150.

285. Проблемы методологии и методики правоведения под ред. А.Д. Керимова, В.Н. Кудрявцева, И.С. Самощенко, Н.М. Кейзерова. – М., Издательство «Мысль». – 1974. – 205 с.
286. Протасова В.Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ В.Є. Протасова; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2008. — 20 с.
287. Протопопов Е.Е. Политико-правовые взгляды Е.Б. Пашуканиса: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/Протопопов Е.Е.-М.,2007.-22с.
288. Рабинович П.М. Право как явление общественного сознания (К дискуссии об объективном и субъективном праве) / П.М. Рабинович // Правоведение. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972.- № 2. – С. 106 – 116.
289. Рабинович П.М. Социалистическое право как ценность / П.М. Рабинович. – Львов: Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1985. – 167 с.
290. Рабинович, П. М. Проблемы понимания в правовом регулировании /П. М. Рабинович. // Правоведение. – 1988. – № 5. – С. 21 – 27.
291. Рабінович П. Загальна концепція правової реформи в Україні: до характеристики вихідних засад / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1. – С. 15 – 24.
292. Рабінович П.М. Вагоме свідчення крокування сучасної вітчизняної філософії права до світового правознавчого простору / П. М. Рабінович // Право України, 2011, № 11/12. – С. 429 – 432.
293. Рабінович П.М. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: сучасні тенденції / П. М. Рабінович // Бюлетень Міністерства юстиції України . – 2003 . – N1 . – С. 37-45.
294. Рабінович П. Наука філософії права: характеристики предмета й методології / П. Рабінович // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 22 – 26.

295. Рабінович П. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — 2002. — № 4. — С. 3 – 14.
296. Рабінович П. Сутність праворозуміння / П. Рабінович // Право України: Юрид. журн.- 2007.- № 9. — С. 3–7.
297. Рабінович П. Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми / П. Рабінович // Юридична Україна — 2003. — № 1. — С. 20 – 25.
298. Рабінович П.М. Вітчизняна філософська–правова і загальнотеоретична юриспруденція: витоки й фундатори. / П.М. Рабінович // Проблеми філософії права. — 2004. — Том II. — С. 218 – 219.
299. Рабінович П.М. Герменевтика і правове регулювання / П.М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. — 1999. — № 2. — С. 61 – 71.
300. Рабінович П.М. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи/П. М. Рабінович // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р.. -Х.:Право, 2003.-С.75-78.
301. Рабінович П.М. Філософія прав людини у Конституції України / П.М. Рабінович // Юридический вестник.- 1997.- № 2. — С.57 – 60.
302. Рабінович П.М. Філософія права як концептуально–методологічний фундамент юриспруденції/П. М. Рабінович // Проблеми методології сучасного правознавства: Матеріали міжнар. наук.–теорет. конфер. (9–10 жовтня 1996 р., м.Київ)). —К.:Укр. Правнича Фундація, 1996. — С. 30 – 34.
303. Рабінович П.М. Філософія права: деякі наукознавчі аспекти / П.М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. Х., 1997. № 1(8). — С. 36 – 46.
304. Рабінович П.М. Філософсько–правова наука: до характеристики її предмету, методології та особливості викладання / П.М. Рабінович //Юридична Україна: Щомісячний правовий часопис.- 2003.- № 9. — С. 5 – 11.

305. Рабінович С. Некласичні природно-правові підходи у філософсько-правовій думці сучасної України / С. Рабінович // Філософія права і загальна теорія права.-2012.-№1.- с.50-59
306. Рабінович С.П. Взаємозв'язки природного та позитивного права: методологічні засади дослідження / С.П. Рабінович // Проблеми філософії права. – 2008 – 2009. – Том VI–VII. – С. 64 – 72.
307. Рачков П.А. Наука исторического материализма и теория государства и права / П.А. Рачков // Советское государство и право. – М.: Наука, 1963, № 10. – С. 58 – 67.
308. Рекомендації міжнародної науково-теоретичної конференції «Проблеми методології сучасного правознавства» // Вісник Академії правових наук України. — 1997. — № 1.-С.150-154.
309. Рогожин А., Тягло О. До новітньої методології українського права / А. Рогожин, О. Тягло //Право України. – 1998. – № 7. – С. 123 – 126.
310. Розин В.М. Философия и методология: традиция и современность / В.М. Розин // Вопросы философии. – 1996. – N 11. – С. 57 – 64.
311. Ромашкін С.В. Типи правопізнання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ С.В. Ромашкін ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2008. — 19 с.
312. Рузавин Г.И. Методология научного познания: Учеб. Пособие для вузов / Г.И. Рузавин. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2005. – 287 с.
313. Садохин А. Концепции современного естествознания 2–е изд., перераб. и доп. / А. Садохин. — М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2006. – 447 с.
314. Самощенко И. С., Сырых В. М. К методологии советского правоведения / И. С. Самощенко, В. М. Сырых // Советское государство и право. — 1973. — № 6. — С. 25–30.
315. Самощенко И.С., Сырых В.М. Диалектика и методы правовой науки / И.С. Самощенко, В.М. Сырых // Общественные науки. – 1981. – № 4. – С. 98 – 110.

316. Самощенко И.С., Сырых В.М. Диалектика и специальные методы правовой науки / И.С. Самощенко, В.М. Сырых // Методологические проблемы советской юридической науки. – М.: Наука, 1980. – С. 190 – 232.
317. Самощенко И.С., Сырых В.М. О методах познания государственно правовых явлений / И.С.Самощенко, В.М.Сырых // Советское гос–во и право.- 1975.- № 9. – С. 10 – 17.
318. Сафаров Р.А. Прогностический метод государственного управления. / Р.А. Сафаров // Советское государство и право. – 1971. – № 8. – С. 75 – 80.
319. Сафаров Р.А. Социальный эксперимент и проблемы государства и права / Р.А. Сафаров // Советское государство и право. – 1964. – № 10. – С. 14 – 22.
320. Селіванов В. До питання методології розроблення сучасної правової доктрини України / В. Селіванов // Вісник Академії правових наук України. — 2005. — №2(41). — С. 15 – 26.
321. Селіванов В. Правова реформа і методологія дослідження фундаментальних проблем юридичної науки / В. Селіванов // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4.-С.3-17.
322. Селіванов В. Приватно–правові засади розвитку вітчизняної юридичної науки / В. Селіванов // Право України. – 2001. – № 3. – С. 26 – 30.
323. Селіванов В.М. До проблеми розроблення концепції розвитку вітчизняної юридичної науки / В.М. Селіванов // Право України. – 2001. – № 7. – С. 11 – 18.
324. Селіванов В.М. Проблема методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства та юридичної практики / В.М. Селіванов // Право України. – 1998. – № 12. – С. 34 – 43.
325. Селіванов В.М. Проблема методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства та юридичної практики / В.М. Селіванов // Право України. – 1999. – № 1.-С.20-26.

326. Селіванов В.М. Проблеми співвідношення інтелекту й інтуїції в процесі пізнання й перетворення права / В.М. Селіванов // Проблеми філософії права. – 2004. – Том II.–С. 132 – 141.
327. Селіванов В.М., Цветков В.В. Від здорового глузду до теорії державного управління / В.М.Селіванов, Цветков В.В.// Право України. – 2001. – № 5. – С. 18 – 23.
328. Сердюк О. В. Типологія підходів у методології сучасного правознавства / О. В. Сердюк // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 458–463 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08savmsp.pdf>
329. Сердюк О.В. Методологічні дослідження в правознавстві: Зміна парадигм / О. В. Сердюк // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць / гол. ред.: С. В. Ківалов ; Одеська нац. юрид. акад. . – Одеса : Юрид. літ., 1997. - Вип.24 : . – 2005 . – С.217-224 .
330. Серeda О.О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.О. Серeda; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. — К., 2008. — 20 с.
331. Синюков В.Н., Синюкова Т.В. Проблемы обновления методологии юридической науки / В.Н.Синюков, Т.В Синюкова // Рос. юрид. журн. – 2009. – № 8 – С. 22 – 41.
332. Скакун О. Методологічний підхід та метод у порівняльному правознавстві: їхнє співвідношення / О. Скакун // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права. Число IV / За ред. проф. І. Безклубого. — К.: Грамота, 2009.-С.210-220.
333. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос.- Харків: Консум, 2001.- 656 с.
334. Сливка С. С. Філософія права: методологічне осмислення / С. С. Сливка // Право України, 2011. – N8. – С. 61 – 70.

335. Степин В.С. Генезис социально-гуманитарных наук (философский и методологический аспекты) / В. С. Степин // Вопросы философии . – Научно-теоретический журнал . – 15/03/2004 . – N 3 . – с. 37-43
336. Степин В.С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В.С. Степин // Вопросы философии. 1989. – № 10. – С.3–18.
337. Степин В.С., Елсуков А.Н. Методы научного познания. / В.С. Степин, А.Н. Елсуков – Минск, «Высшая школа», 1974. – 152 с.
338. Степин В.С. Теоретическое знание. / В.С. Степин - М.: Прогресс-Традиция, 2000. — 744 с.
339. Стовба О.І. Істина як онтологічний фундамент юриспруденції / О. І. Стовба // Філософія права і загальна теорія права.-2012.-№1.- с.101-106.
340. Страхов М.М. Методологічні основи історико-правової науки /Страхов М. М. //Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий.-Х.:Право, 2003.-С.99 – 101.
341. Стрельников К.А. Вопросы методологии теории и истории государства и права / К.А. Стрельников // История государства и права, 2009. – № 4. – С. 2 – 3.
342. Строгович М.С. Избранные труды: Проблемы общей теории права. / М.С. Строгович. – М.: Наука, В 3-х томах. Т. 1. 1990. – 304 с.
343. Строгович М.С. Философия и правоведение (некоторые методологические вопросы юридической науки) / М.С. Строгович // Советское государство и право, 1965. – № 6. – С. 74 – 82.
344. Стучка П. Мой путь и мои ошибки / П. Стучка // Советское государство и революция права. Журнал института советского строительства и права. – М.: Государственное социально–экономическое издательство, 1931, № 5 – 6. – С. 67 – 97.
345. Сурилов А.В., Долгополова Л.Д., Ежова О.Е. Методология социалистического правоведения: Учеб.пособие / А.В. Сурилов, Л.Д. Долгополова, О.Е. Ежова. – К.: УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – 52 с.

346. Суслов В. А. Герменевтика права / В. А. Суслов //Правоведение. –2001. – № 5. – С. 4 – 12.
347. Суслов В. В. Герменевтика и юридическое толкование / В. В. Суслов // Государство и право. 1997. №6. – С. 115 – 118.
348. Супрун В.М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ В.М. Супрун; Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2010. — 20 с.
349. Сырых В. М. Логические основания общей теории права: В 2 т. Т. 1: Элементный состав. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Юридический Дом «Юстицинформ», 2001. — 528 с.
350. Сырых В.М. Метод правовой науки: (Основные элементы, структура). / В.М. Сырых. — М.: Юрид. лит. 1980. — 176 с.
351. Сырых В.М. Структура методов теоретического познания государственно–правовых явлений / В.М. Сырых // Советское государство и право. — 1980. — № 6 – С. 12 – 20.
352. Сырых В.М. История и методология юридической науки: учебник / В.М. Сырых.-М.: Норма: ИНФРА-М, 2012.-464с.
353. Таллер Р.И. Философия как логика и методология познания права. / Р.И. Таллер. — Саратов, 1989.- 167 с.
354. Тарасов М. Юридична наука та наукова раціональність (до питання про філософсько-методологічне самовизначення юриспруденції) / М. Тарасов// Філософія права і загальна теорія права.-2012.-№1.- С. 68-78.
355. Тарасов Н.Н. Истина в юридическом исследовании. (Некоторые методологические проблемы) /Н.Н. Тарасов//Академический юридический журнал. — Иркутск, 2000.- № 1. — С. 4 – 15.
356. Тарасов Н.Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) / Н.Н. Тарасов // Правоведение. — 2001. — № 1. — С. 31 – 50.

357. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы в юридической науке. / Н.Н. Тарасов. – Екатеринбург, 2001. – 263 с.
358. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы современного правоведения :Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Специальность 12.00.01 – «Теория и история права и государства; История правовых учений» /Тарасов Н.Н.–Екатеринбург, 2002. –46 с.
359. Тарасов Н.Н. Об основаниях методологических проблем нашего правоведения / Н.Н. Тарасов // Рос. юрид. журн. – 2001. – № 2. – С. 3 – 9.
360. Тарахович Т.І. Методологічні підходи та принципи дослідження проблем правового регулювання / Т.І. Тарахович // Часопис Київського університету права. – 2009.-№3. – С. 15 – 19.
361. Тацій В. Тодика Ю. Методологічні питання розвитку конституційного процесу. / В.Тацій, Ю.Тодика // Право України. – 1996. – № 2. – С. 28 – 29.
362. Тацій В.Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави / В. Я. Тацій //Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий.- Х.:Право, 2003.- С.4 – 25.
363. Тацій В.Я. Методологічні проблеми правової науки на сучасному етапі державотворення / В.Я. Тацій // Правова держава. – 2005. – Вип. 16.-С.10-18.
364. Теоретико-методологічні основи юридичного прогнозування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ В. В. Андріюк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2007. — 19 с.
365. Тесля А.А. О парадигмах юриспруденции // Правовое регулирование социальной сферы.: Сборник научных трудов / Под ред. И.М. Филяниной. – Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2004.- С.73– 81.
366. Титов В.Д. О специфике определений в юриспруденции / В.Д. Титов // Проблемы філософії права. – 2005. – Том III. – № 1 – 2. – С. 45 – 50.

367. Тиунова Л. Б. О системном подходе к праву / Л. Б. Тиунова // Советское государство и право.- 1986.- № 10. – С. 46 – 52.
368. Тихомиров О.Д. Юридична компаративістика: філософсько-методологічні засади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.12. «Філософія права»/ О.Д. Тихомиров ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2006. — 35 с.
369. Тихомиров О.Д. Методологія юридичної компаративістики: проблеми філософського осмислення / О.Д. Тихомиров // Право України. – 2006. – № 2. – С. 32–34.
370. Тімочко О. Проблеми розвитку методології сучасного правознавства.— Проблеми розвитку методології сучасного правознавства / О. Тімочко // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 11. — С. 10–13.
371. Тодика Ю. М. Порівняльно-правовий метод дослідження в науці конституційного права /Ю. М. Тодика // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. - Х. : Право / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, Акад. прав. наук України, 2003. - С. 78-81.
372. Томашевська М.О. Корпоративні акти в системі джерел права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ М.О. Томашевська; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. — К., 2005. — 19 с.
373. Туманов В.А. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М.: Юрид. лит., 1976. – 264 с. // Советское государство и право. – М.: Наука, 1977.- № 7. – С. 157–158.
374. Туманов Г. А. Организация как функция государственного управления / Г. А. Туманов // Советское государство и право. – 1986. – № 1. – С. 40-41.
375. Ушаков А. А. Право, язык, кибернетика / А. А. Ушаков // Правоведение. – 1991. – № 2. – С. 35 – 41.

376. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка.— М.: Альта-Принт, 2005. - 1216 с.
377. Фальковський А.О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.12. «Філософія права»/ А.О. Фальковський Нац. ун-т. Одес. юрид. акад. — О., 2011. — 19 с.
378. Фальковський А.А. Плюралізм підходів як чинник утвердження постнекласичного етапу розвитку методології юриспруденції // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць / Керівник авт. кол. С. В. Ківалов; відп. За вип. Л. І. Кормич. — Одеса: Фенікс, 2011. — Вип. 42. — С.62-71.
379. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки: Переводы с англ. и нем./ Общ.ред. и авт. вступ. ст. И.С. Нарскай. — М.: Прогресс, 1986, — 542 с.
380. Фельдман, Д. И., Курдюков, Г. И., Лазарев, В. В. Теоретические проблемы методологии исследования государства и права /Д. И. Фельдман, Г. И. Курдюков, В. В. Лазарев; Науч. ред. И. А. Емельянова. —Казань :Изд-во Казанского ун-та, 1975. —118 с.
381. Философский энциклопедический словарь / Гл. Ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов.—М. Советская энциклопедия.— 840с.
382. Філософія права в Україні (1990-2005): наукознавчий огляд здобутків і перспектив розвитку // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська Академія»: Юридичні науки. — 2006. — Т. 53. — С. 46-51.
383. Фукс С.Л. Некоторые вопросы методологии исследования социалистического государства /С.Л. Фукс // Методологические проблемы советской юридической науки. Материалы научной конференции, Киев, 22 октября 1964 г.. — Киев: Наук. думка, 1965. — С. 37 – 63.
384. Харитонов Є, Харитонova О. Деякі питання методології дослідження цивільних правовідносин / Є Харитонов, О. Харитонova // Про українське

- право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права. / За ред. проф. І. Безклубого. — К.: Грамота, 2009. Чис. IV. — С. 112 — 120.
385. Хилюк С.В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання особливої частини): дис... канд. юрид. наук:12.00.08 / Хилюк С.В.; Л., 2007.- 304 с.
386. Хоменко О.В. Виконавча влада: соціально-правова природа, особливості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.В. Хоменко; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2005. — 20 с.
387. Хохуляк В.В. Структурно-функціональний метод наукового дослідження у науці фінансового права / В.В. Хохуляк // Науковий вісник Чернівецького університету. 2006. Випуск 365. Правознавство. — С. 74 — 79.
388. Цвік М.В. Сучасне праворозуміння — методологічна основа правової науки// Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий.-Х.:Право, 2003.- с.88-91
389. Чанышев А.Н. Начало философии. -М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1982.- 184 с.
390. Черкас М.Є. Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ М.Є. Черкас; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2010. — 18 с.
391. Червонная Л.Г. Плюрализм в социально-гуманитарном познании / Л.Г. Червонная // Общественные науки и современность. — 2002. — № 2. — С. 127 — 135.
392. Честнов В.І. Практичний поворот в юридичній теорії / В. І. Честнов // Філософія права і загальна теорія права.-2012.-№1.- с.77-84
393. Честнов И.Л. Правопонимание в эпоху постмодерна / И.Л. Честнов // Правоведение. — 2002. — №2. — С. 4 — 16.

394. Честнов І. Постнекласична теорія права: контури нової парадигми / І.Честнов // Право України, 2011. – № 8. – С. 109 – 111.
395. Честнов, І. Л. Диалогическая онтология права в ситуации постмодерна /И. Л. Честнов.//Правоведение. –2001. – № 3. – С. 45 – 52.
396. Чхиквадзе В.М. Проблемы советской юридической науки в современный период коммунистического строительства / В.М. Чхиквадзе // Советское государство и право. – 1964. – № 9. – С. 3 – 14.
397. Шабалин В.А. Методологические вопросы правоведения. В связи с теорией и практикой социалистического управления / В.А. Шабалин. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1972. – 226 с.
398. Шаповал В.М. Духовна природа права. Методологічний аналіз: /В. М. Шаповал// Автореф. дис...канд. філос. наук: 09.00.03; МВС України, Університет внутрішніх справ. - Х., 1995. - 22 с.
399. Швачка Г.О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Г.О. Швачка; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2004. — 20 с.
400. Шемшученко Ю.С. Актуальні проблеми філософії права / Ю.С. Шемшученко // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 7 – 9.
401. Шемшученко Ю.С. Юридична наука на межі століть / Ю.С. Шемшученко // Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Випуск 11. – К., 2000.-С.3-7.
402. Шемшученко Ю. Юридична наука в незалежній Україні // Право України.—1992.—№7.—С. 3 – 6.
403. Шикун А.Ф., Лейбович Х.И. Методология, методы и психология научного исследования.—Тверь, 1995.— 38с.
404. Шишко В.В. Філософія права в системі юридичних наук. / В.В. Шишко // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1. – С. 44 – 47.
405. Щетинин Б.В. Назревшие вопросы методологии науки советского государственного права / Б.В. Щетинин // Правоведение. – 1968. – № 5. – С. 15 – 21.

406. Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя (філософсько-теоретичний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.12. «Філософія права»/ А.М. Бернюков ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Л., 2008. — 16 с.
407. Ющик О.І. Теоретичні проблеми законодавчого процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.І. Ющик; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2005. — 44 с.
408. Явич Л.С. Гносеологические вопросы общего учения о праве / Л.С. Явич // Правоведение. — 1976. — № 1. — С. 17 — 24.
409. Явич Л.С. К вопросу о методологии юридической науки / Л.С. Явич // Советское государство и право, 1963. — №5. — С 71 — 79.
410. Явич Л.С. Научно–техническая революция, право и юридическая наука / Л.С. Явич // Правоведение. — 1973. — № 5. — С. 34 — 43.
411. Яковлев Г.С. О методах, содержании и структуре научного знания в сфере управления / Г.С. Яковлев // Советское государство и право. — 1965. — № 4. — С. 90 — 101.
412. Яни С. А. Методология и эффективность правовой науки / С. А. Яни // Правоведение. —1973. — № 1. — С. 115 — 116.
413. Яновская С.А. Методологические проблемы науки. / С.А. Яновская. — М., 1972.- 283 с.
414. Ящук Т.Ф. Юридические журналы 1920–х годов как источник по истории советского правоведения / Т.Ф. Ящук // Вестник Омского университета, 1999, Вып. 1.-С.111–114.
415. XXIII съезд КПСС и задачи советской правовой науки // Правоведение.— 1966.—№2.—С.3–16.

